

RESSENYES
I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COLLECTIVES

Dossier Dante i Llull

ALBERT SOLER I SIMONE VENTURA

Universitat de Barcelona / SLLF – Queen Mary, University of London
albert.soler@ub.edu, simoneve74@gmail.com

D. A. (2013): Diversos autors, «Dossier Dante i Llull», dins *Quaderns d'Italià* 18, ps. 15-178.

Com en altres casos de «parelles exemplars», per exemple Boccaccio i Chaucer, l'associació entre Dante i Llull és immediata. Tanmateix, allò que fa els membres de la parella instintivament propers —l'ambició universalista, el fet d'ésser tots dos *scribae dei*, d'ésser contemporanis, i de construir l'obra respectiva al voltant de problemes similars—, com subratllen Lola Badia, Raffaele Pinto i Elena Pistoletti, curadors del «Dossier Dante i Llull», xoca amb la diversitat de vocació, de missió i amb les respostes diferents a uns mateixos problemes. Només un recull específic sobre els dos autors, tot i els límits imposats per la dificultat de la tasca, podia obrir als especialistes un camp d'estudi comparatiu que s'anuncia tan fascinant com necessari.

Els assaigs d'aquest Dossier sobre Dante i Llull es segueixen *alternatim*, cadascun concebut com a resposta al precedent. Tot i conservant la independència recíproca, les diferents «veus» implicades (quatre per a Dante i quatre per a Llull) examinen les relacions de Dante i de Llull amb la gramàtica, la retòrica, la filosofia, la política. Expressat d'aquesta manera, tot sembla net i senzill. No ho és. Perquè, tots ho sabem, gramàtica, retòrica, filosofia i política no són categories que es deixin reduir a una entrada de glossari de poques ratlles, ni en Llull ni en Dante. Per tant, l'estructura en quatre parts d'aquest Dossier no imposa una lectura seqüencial de les contribucions sinó que permet experiments de lectura transversal. Això pressuposa una solidaritat entre les parts que fa d'aquest «recull» un «llibre» veritable, amb la seva coherència macro i micro-estructural.

En Dante, política i poesia són dues cares de la mateixa moneda: no es pot entendre la reflexió militant (per exemple al *Convivio* i al *De vulgari eloquentia*) sense la transfiguració profètica (a la *Commedia*), ni l'obra en vers sense la re-

flexió metalingüística a la prosa (com demostren Raffaele Pinto, «La Grammatica in Dante» p. 15-44; i Marcello Ciccutto, «La parola che salva: per un ritratto di Dante», p. 65-78). A partir de la *Vita Nova*, la reflexió metalingüística i meta-poètica esdevé projecte polític de promoció del *volgare* i de legitimació de la literatura en prosa i en vers escrita en italià (Ciccutto). Si per a Dante «la tecnica [és a dir l'estil] è qualcosa dell'ordine sacrale» (Contini, citat per Ciccutto, p. 67), la via per fer que paraula, virtut i Gràcia divina es confonguin l'una amb l'altra fins al punt de no poder-se destriar, llavors la llengua deixa de ser matèria d'escola i es fa problema total. Per això els dos primers treballs del Dossier, el de Raffaele Pinto i el de Marcello Ciccutto, són dedicats, respectivament, a la gramàtica i a la retòrica en Dante.

En l'organització del Dossier, els temes, des de la gramàtica i la retòrica fins a la filosofia i la política, podrien fer la impressió d'una disposició progressiva, des del particular o bàsic —la gramàtica, «la piú elementare di tutte le scienze» (Ciccutto, p. 78)—, fins al més general —la filosofia i la política. Una lectura d'aquest tipus és il·lusòria. En el cas de l'obra dantesca, el problema del *volgare* és plantejat sempre des de la relació, especular i polar a la vegada, poesia / política. Per exemple, la poesia, «la principale delle istituzioni del linguaggio umano», apareix, en virtut de l'autoritat que, de dalt a baix, aquesta projecta sobre el *volgare*, fonament de la societat civil al *Convivio*, i instrument per a la unificació nacional al *De vulgari eloquentia* (Pinto, p. 44).

No falten, al Dossier, els problemes «clàssics» del dantisme. La relació entre *Vita Nuova* XXV, *Convivio* i *De vulgari* (Pinto); els cants XXVI de la *Commedia* (Ciccutto); el problema de l'(a)sistematicitat del pensament dantesc al *Convivio* (Juan Varela-Portas de Orduña); la «conversió» del güelf Dante al gibel·linisme (Enrico Fenzi). Un dels elements que donen coherència interna al volum és que en les diverses contribucions es comenten sovint els mateixos passos del *corpus* dantesc, tot i que sempre des de punts de vista diferents. Per exemple, Varela-Portas de Orduña llegeix el *Convivio* com a «auténtico programa de "sacralización civil"», on la filosofia és activitat social i expressió de la saviesa eterna (p. 99). Ara bé, aquest mateix programa, Dante el vol realitzar a través del vulgar: el *sole nuovo* que en forma poètica permetrà, horitzontalment, «cementare la società» (com vol Pinto, p. 51, i també p. 33 i 49) i, verticalment, trobar el camí cap a «una poësis volgare la cui forza salvifica» està en el procés que porta Dante a inventar la forma de la perfecta correspondència entre paraula i *Grazia*: la *Commedia* (Ciccutto, p. 66).

Raffaele Pinto i Marcello Ciccutto es concentren en la relació entre llengua i poesia en Dante. Pinto (sobretot p. 25) torna sobre la qüestió de les fonts del discurs dantesc a propòsit de la *grammatica*, i situa el comentari tomista al *De interpretatione* d'Aristòtil a la base de la reflexió metalingüística des del *Convivio* i el *De vulgari* fins a la *Commedia* (Pd XXVI) (sense oblidar autors de literatura vulgar de fora d'Itàlia, rellevants per a la comprensió de la cultura europea entre edat mitjana i renaixement: Vincent de Beauvais, Alfons X, Castiglione, Boscán).

Dante com a «filòsof» del llenguatge és el tema de la contribució de Ciccuto. La llengua, en primer lloc mitjà d'expressió humà, esdevé progressivament en Dante «lloc» de l'especulació teològica. Ciccuto estudia aquest procés en els cants XXVI de les tres *cantiche* de la *Commedia* i a través de l'entramat de referències que en els tres cants es fan a la poesia dei *dolci detti*: als mestres de Dante, Guittone, Brunetto, Guinizelli i Arnaut. Tot i ser el més antic, Arnaut Daniel és el que mostra a Dante com salvar la passió amorosa de l'experiència de les *rime* «indirizzandola verso un'affettività spirituale molto più complessa» (72). Segons Ciccuto, a *Paradiso* XXVI, la paraula poètica adquireix «consistenza sì ma immateriale» (p. 77): paradoxa que indica com al final del *poema sacro*, al moment on la passió sensible cedeix a la transcendència de la fe («al *credere* e non più al *vedere*», p. 78), la llengua de Dante, que abandona així la teoria del *volgare illustre*, segueix el model (*humilis*) de l'escriptura bíblica.

Als últims dos assaigs del Dossier, es reflexiona sobre el Dante de l'exili. Juan Valera-Portas de Orduña se centra en el *Convivio* IV, el tractat dedicat a la qüestió de la noblesa. El pensament dantesc es forma de manera complexa, sovint incoherent, per capes successives on biografia, cultura i, sobretot a partir de l'exili, geografia, juguen un paper tan important com difícil de determinar. Amb l'ajuda de sòlids coneixements de filosofia medieval, i recurrent a la categoria gramsciana i althusseriana de «inconsciente ideológico sacralizado feudal» (= «la idea que el mundo es una huella de Dios», p. 94), Valera-Portas de Orduña glossa el *Convivio* en el marc del desconcert que les transformacions socials, econòmiques i polítiques del món *comunale* dels segles XIII i XIV va produir en Dante (i els seus contemporanis): els *nouveaux riches* de la manufactura i del comerç, les corporacions, la pèrdua de poder per part de l'antiga «casta» que havia dominat fins llavors la vida urbana, l'explosió municipalista amb la consegüent violència i pèrdua de la pau i de la unitat al cor de la cristiandat. Per a Valera-Portas de Orduña aquest desconcert va ser l'obstacle més important per a l'elaboració d'una filosofia que renunciés d'una vegada a l'idea teofànica del món.

Convivio IV és evocat també per Enrico Fenzi a *Dante ghibellino. Note per una discussione* (p. 127-56). Tot i l'humil subtítol (*Note per una discussione*), Fenzi intenta aclarir un dels punts més difícils de la biobibliografia dantesca. Davant la posició clarament a favor de l'imperi del *Purgatorio* i del *Paradiso*, els crítics no han deixat de qüestionar-se sobre el silenci a propòsit d'aquesta institució que caracteritza l'*Inferno*. El problema no és menor: adoptar una hipòtesi o una altra té conseqüències sobre tots els constituents del «sistema»: datació, ideologia, comprensió del text. Resumint i simplificat, Dante era guèlf de la part blanca, defensor de la independència de Florència d'una influència excessiva del Papa sobre la ciutat. Els *guelfi neri*, en canvi, que, als primers anys del 1300 s'havien fet amb el poder a la ciutat de Florència, eren partidaris d'una aliança estreta amb el bisbe de Roma. Amb l'exili, la posició de Dante es torna difícil, insostenible. Segons la reconstrucció de Fenzi, als anys 1304-1308 Dante, decebut pels seus, i amb el dolor que li provocava la idea d'haver deixat la ciutat potser per sempre,

encara esperava poder tornar a Florència. D'aquesta fase, ben aviat superada, com demostren el *De vulgari eloquentia* i el tractat IV del *Convivio* (per a Fenzi, posterior al tractat lingüístic), n'és testimoni *Tre donne intorno al cor mi son venute*, cançó al·legòrica sobre la justícia no citada al *De vulgari* i exclosa del *Convivio* (tot i que és molt possible que Dante hagués pensat incloure-l'hi). El problema ve de la incompatibilitat ideològica i cronològica entre l'esperança d'un seu retorn a Florència, suggerida per *Tre donne*, i l'actitud radicalment oposada que es desprèn d'un famós pas del *De vulgari eloquentia*: I xii 3-5 (p. 128 i seg.). Aquí, Dante, abans de parlar del sicilià il·lustre, elogia sense ambigüitats i amb entusiasme Frederic II i el seu fill Manfred. La relectura dels textos que són clau per a aquesta qüestió, de les *rime* doctrinàries, *Le dolci rime* i *Poscia ch'amor*, al tractat llatí, al IV del *Convivio*, i finalment al cant XV de l'*Inferno* (i per tant amb una reflexió sobre el paper de Brunetto en l'economia de l'*opera* dantesca), porten Fenzi a concloure: 1) que la cançó *Tre donne* és, tot i que de molt poc, anterior a la composició del *De vulgari*; 2) que el *De vulgari eloquentia* i el IV del *Convivio* són el fruit d'una reflexió lingüística i política ja dramàticament condicionada per la certesa que mai més no tornaria a Florència; 3) que, malgrat el silenci, la idea que a l'*Inferno* Dante volgués oblidar o amagar la seva creixent inclinació gibel·lina s'ha de matisar i corregir, a la llum del fet que «una siffatta definitiva condanna della Firenze comunale [Inf XV 61-3] e del suo ideologo [Brunetto] è *in re* una aperta professione di anti-guelfismo» (p. 151).

S. V.

A les Jornades Dante i Llull, l'estudi de les idees gramaticals de Ramon va correspondre a Elena Pistolesi. El seu treball té la virtut de fonamentar-se en el corpus de textos lul·lians que tracten de la primera de les arts del trivi, que reproduïx en forma de taula en apèndix de la seva contribució, ps. 62-64: *Doctrina pueril* (1274-76), *Taula general* (1293-94), *Arbre de ciència* (1295-96), *Lectura Artis quae intitulator Brevis practica Tabulae generalis* (1304), *Ars generalis ultima* (1305-08), que és on es produeix el desenvolupament més extens, *Ars brevis* (1308) i *Ars mystica* (1309). La gramàtica és l'única de les arts del trivi que no mereix l'atenció de Llull en forma de monografia que posi les bases de la seva renovació artística, és a dir, d'acord amb els pressupòsits de l'Art. En canvi, la retòrica, a la *Rhetorica nova* (1301), i la lògica, a la *Logica nova* (1303), sí que mereixen aquesta atenció renovadora. Tanmateix, Llull parla de la gramàtica de manera dispersa i puntual al llarg de la seva obra.

L'estudi diacrònic acurat d'aquests textos, que Pistolesi vincula amb la filosofia lul·liana del llenguatge —igualment dispersa—, posa de manifest un fet que, encara que pugui semblar obvi, és una dada indefugible: Llull no demostra, en cap moment de la seva prolongada producció, una preocupació per construir un discurs articulat sobre la gramàtica. Llull es fa ressò de les discussions coetànies

sobre l'*status* de la gramàtica com a art —en el seu vessant normatiu i retòric—, o com a ciència —en el seu vessant de recerca lingüística capaç de descriure l'estructura comuna a totes les llengües, que és el que desenvolupen els gramàtics *modistae*—, però no aniria més enllà: «Ai seguaci di una concezione aristotelica della scienza, da cui discende anche l'autonomia della grammatica, Llull contrappone i principi generali, comuni e fondanti di ogni sapere» (p. 61). Descarta, per tant, la hipotètica influència dels *modistae* en Llull que hom ha volgut defensar. Llull concep la gramàtica com a disciplina propedèutica o com a utòpica possibilitat d'unitat lingüística dels humans. La il·lustració més completa de la gramàtica i de les seves parts que es troba a l'*Ars generalis ultima* no conté, en cap cas, una reivindicació de l'autonomia de la gramàtica com pretenien els gramàtics especulatius, que, d'altra banda, hauria estat contrària a la concepció de l'Art com a fonament comú de totes les ciències.

Lola Badia es va ocupar de la teoria retòrica en Llull, a partir de l'anàlisi de la *Rhetorica nova* (1301), i també de l'obra literària que Ramon havia escrit abans, des de 1271, que és la major part i la més significativa; especialment se centra en la ficció al·legòrica que trobem als capítols 354, 355 i 356 del *Llibre de contemplació* (que va precedida d'una exposició teòrica als capítols 352, 353 i 357), i en l'autocomentari que fa al *Dictat de Ramon* (1299-1300). En la teoria i en la pràctica de la retòrica i de la literatura, Llull és sempre fidel als plantejaments missionals que informen tota la seva obra i que són la raó última de l'Art: la retòrica lul·liana defensa la bellesa de l'eficàcia comunicativa en pro de la causa de la fe, i la literatura lul·liana procura dur a terme aquest objectiu per tots els mitjans possibles i conduir el lector, del coneixement sensible, a l'intel·lectual. Entre teoria i pràctica, per tant, hi ha una congruència total; en resulten, però, una nova retòrica i una nova literatura que són tan originals com desconcertants respecte de les tradicions coetànies.

Michela Pereira —a qui va correspondre parlar de la filosofia i Ramon Llull— fa una lectura succinta i alhora aprofundida del *Liber de ascensu et descensu intellectus* (escrita a Montpeller el 1305), una obra filosòfica enciclopèdia adreçada a laics que anhelen accedir al coneixement científic. Llull, que és un laic molt conscient de la seva posició intel·lectual peculiar i innovadora, té la voluntat de proporcionar a aquests homes inquiets —com ell mateix— un veritable «discurs del mètode» que els permeti adquirir una formació de l'intel·lecte apropiada per a la filosofia i, encara més, per a l'Art, que actua com a paradigma general de totes les ciències. La contextualització de l'obra que fa Pereira, tant dins la trajectòria vital i intel·lectual de Llull com en l'ambient universitari de Montpeller, resulta essencial per entendre correctament l'obra. El *Liber de ascensu et descensu intellectus* s'estructura en tres escales: la dels 9 *subiecta* —pedra, flama, planta, lleó, home, cel, àngel, Déu—, que representa l'entera realitat; la dels 12 *vocabula scientiarum*, amb què s'analiza cada un dels 9 *subiecta*: acte, passió, acció, natura, substància i accident, simple i compost, individu, espècie, gènere, ens; finalment, la dels 5 graus d'adquisició de la consciència —sensible, imaginable, dubtable, creïble, intel·li-

gible—, en què es produeix el procés cognitiu ja que, de fet, l'obra es desenvolupa com un examen minuciós d'aquest procés.

La política en Llull va córrer a càrrec de Josep M. Ruiz Simon. És sabut que Llull va dedicar dues obres, el *Liber de consilio* (Montpeller, 1304) i l'*Ars consilii* (Tunis, 1315), a l'art d'aconsellar; Ruiz Simon, tanmateix, remarca que hi ha una tercera obra lul·liana dedicada al tema, encara que centrada en el mal consell, el *Llibre de les bèsties*. Partint del *De officiis* de Ciceró (I, 12, 41), fa evident que és del tot natural que Ramon tracti de la part més fosca de la política, de la força i del frau, en el llibre setè del *Fèlix*, que es dedica als animals; i que ho faci en forma de fauna i en el marc de la tradició dels miralls de príncep com el *Secret dels secrets*, el *Calila i Dimna* —que Llull coneixia tan bé— o el *Llibre del Sidrac*.

Sobre l'art de governar, el *Llibre de les bèsties* es limita a subratllar dues idees bàsiques que es plasmen en el desenvolupament de la trama: el rei ha de saber regir-se a ell mateix i ha d'envoltar-se de bons consellers. L'obra explica el cas del rei Lleó, capaç d'assolir el poder per la força, però incapaç de mantenir-lo perquè no sap contrastar la *maestria* i la hipocresia amb què l'acaba dominant Na Renard, l'astut conseller; el rei demostra ser presa dels vicis de la ira, la intemperància i la luxúria i, en conseqüència, esdevé progressivament més estult. D'aquesta manera, el *Llibre de les bèsties* il·lustra, en negatiu, la via que mena indefugiblement a la injustícia i ensenya més sobre la manera d'evitar l'engany que no pas sobre la d'exercir el govern.

El príncep té necessitat de conèixer aquest cantó fosc de la política, la violència i el frau, tant com de conèixer els mecanismes del bon govern, i Llull la retrata en forma de mirall realista i pragmàtic i plantejat en clau naturalista —els animals com a mirall de la bestialitat humana.

Ruiz Simon desenvolupa de manera suggeridora i brillant aquesta interpretació del *Llibre de les bèsties* i la posa en relació amb la *Commedia* de Dante —especialment amb l'episodi de Guido de Montefeltro al cant XXVII de l'*Inferno*— i el capítol 18 d'*El Príncep* de Maquiavel.

Les quatre contribucions lul·lianes a les Jornades Dante i Llull es completen, en el volum de *Quaderns d'Italilà* que les acull, amb un article d'Emanuela Foggia sobre l'*Arbre de filosofia d'amor* (1298), que fa una lectura detallada de l'obra bo i remarcant el paper de l'al·legoria de l'amor desenvolupada a partir d'una tradició literària comuna a Dante i Llull i que té el seu referent en el *Roman de la rose* de Guillaume de Lorris i Jean de Meun.

A. S.

El saber i les llengües vernacles a l'època de Llull i Eiximenis

DAVID GUIXERAS OLIVET

Universitat de Girona
daguixeras@gmail.com

ALBERNI, Anna, Lola BADIA, Lluís CIFUENTES, Alexander FIDORA, *El saber i les llengües vernacles a l'època de Llull i Eiximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012; «Textos i Estudis de Cultura Catalana» 170.

Les dinou contribucions d'aquest volum tenen el seu origen a les Jornades d'estudi celebrades del 20 al 22 d'octubre de 2009 a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Els articles, distribuïts en tres blocs temàtics, elaboren estudis de cas tocant al procés de vernacularització i difusió social de la ciència i del saber, amb atenció gairebé exclusiva a la Corona d'Aragó, un espai privilegiat que va ser cruïlla de llengües i cultures. Els editors del volum sostenen a les pàgines preliminars que el fenomen de la vernacularització no s'explica només per la voluntat de fer divulgació científica entre els laics: els diferents contextos de producció en vulgar reflecteixen els processos de professionalització i d'institucionalització que temps a venir contribuirien a configurar les identitats lingüístiques europees.

El primer bloc d'articles, sobre «Les noves llengües de comunicació científica», arrenca amb una excel·lent contribució de Michela Pereira: «Comunicare la veritat. Ramon Llull e la filosofia in volgare» (p. 21-44). Pereira hi rebutja la tesi que la filosofia en vulgar està desproveïda d'originalitat perquè és subsidiària dels continguts llatins. L'exemple de Llull —tradició plurilingüe amb estratègies variables i hibridació de gèneres— demostra que «la creazione di una lingua filosofica e scientifica in catalano va di pari passo con l'introduzione di nuovi vocaboli anche nella terminologia latina» (p. 34). A la quarta contribució, sobre «Ramon Llull i la impremta (1480-1520)» (p. 71-79), Alejandro Coroleu argumenta que la demanda de textos de Llull, així com de literatura pseudolul·liana i paralul·liana, en aquestes quatre dècades no es pot deslligar en cap cas de les institucions acadèmiques i de les necessitats docents dels humanistes. A Barcelona l'Escola Lul·liana va ser la principal promotora de les edicions de Llull; a París el cap del grup pre-reformista, Jacques Lefrève d'Étapes, va oferir primeres edicions de textos llatins i en altres casos va millorar el *textus receptus*; a Sevilla la fundació de la Universitat va frenar paradoxalment la publicació del corpus pseudolul·lià i paralul·lià; a València, finalment, Alfonso de Proaza va enriquir les obres lul·lianes amb textos auxiliars.

Jaume Mensa i Antoine Calvet estudien respectivament, en el segon i el tercer articles del primer bloc, la *Confessió de Barcelona* d'Arnau de Vilanova i la literatura alquímica atribuïda a aquest autor. La *Confessió*, única obra arnaldiana con-

servada de temàtica apocalíptica, presenta la primera traducció a una llengua vernacla de diversos textos teològics, sobretot de naturalesa profètica. Calvet, per la seva banda, estudia les versions occitanes i franceses de l'obra del Pseudo-Arnat sobre alquímia i conclou que, a diferència del que sostenen Monfrin, Ducos i Lelisle quan es refereixen genèricament al traductor medieval, en aquest cas els traductors s'abstenen d'afegir comentaris al text i es limiten a traduir-lo «sans fioritures ni d'explicacions» (p. 68).

Xavier Renedo estudia a fons els continguts del petit tractat sobre la *translatio imperii et studii* que llegim entre els capítols 15 i 21 del DC. La novetat que hi aporta Eiximenis és la demostració de l'estret lligam entre la història de les ciutats i la *translatio imperii et studii* des d'Enos, la primera ciutat segons el Gènesi, fins a les grans ciutats universitàries del seu temps: París, Oxford i Cambridge. A través d'una complexa manipulació de les fonts, amb algunes figures inventades per abonar la seva tesi i l'arrelament a tradicions no sempre majoritàries —per exemple el fet de situar l'origen de la saviesa de les arts en els fills d'Adam, immediatament després del pecat original—, el menoret arriba a la conclusió necessària que les ciutats són els llocs «pus covinents [...] a foragitar l'om de si tota ignorància» (DC 21).

En el sisè dels articles del primer bloc, David Barnett estudia el ms. 6 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, que conté una de les dues col·leccions catalanes de miracles marians. Barnett formula diferents hipòtesis pel que fa als possibles lectors d'aquesta col·lecció de miracles i argumenta que què no se n'hauria redactat cap índex, fet que va convertir el manuscrit en un «not very user-friendly sourcebook for sermons» (p. 119). A l'última de les contribucions, Ilaria Zamuner elabora una anàlisi comparativa de les tres versions italianes de la *Chirurgia* de Ruggero Frugardo da Parma (o da Salerno), amb eventuais referències a la tradició francesa. Zamuner s'interessa sobretot per identificar el públic lector del text italià: laic, extraacadèmic, «costituito probabilmente da medici pratici o anche da 'non addetti ai lavori'» (p. 136). És probable —i l'article de McVaugh, al qual em referiré més avall, sembla corroborar-ho— que fins i tot «i chirurghi in possesso di una formazione universitaria disponessero [...] di traduzioni volgari di trattati di carattere pratico» (p. 137-138).

El segon bloc temàtic, sobre «Traducció i recepció» comença amb un article de conjunt de Maria Sofia Corradini: «La letteratura medica medievale in lingua d'oc fra tradizione antica e rinascimento europeo» (p. 147-170). La literatura mèdica occitana està formada bàsicament per, d'una banda, col·leccions de medicina i botànica dels segles XIII a XV, produïdes a Montpeller i a redós de la Universitat de Tolosa i dels comtes de Foix, i, d'altra banda, catàlegs de sinònims de terminologia mèdica i farmacèutica en llengua vulgar, àrab i hebreu. En aquesta llarga activitat de vulgarització, que assolirà la plena maduresa en el Renaixement, hi van ser fonamentals les dues etapes successives d'adquisició del pensament de Galè: les traduccions esdevindran un element renovador després dels conflictes universitaris entre galenisme i aristotelisme a propòsit de l'anatomia i de la fisiologia.

La contribució de Bertha M. Gutiérrez Rodilla qüestiona dos mites: el de l'origen renaixentista de la lexicografia especialitzada i el que afirma que els models llatins van ser els únics que en van determinar el naixement i l'evolució. Gutiérrez posa de manifest que el glossari, única categoria que sovint es concedeix a la lexicografia especialitzada medieval, és tot just un tipus de repertori d'entre molts. La investigadora els classifica en tres apartats: 1) els que demostren una preocupació explícita per la llengua perquè faciliten l'accés a textos amb dificultats de comprensió lingüística (*glossaria, hermeneumata, synonyma, vocabularia...*); 2) les eines de treball per a la consulta ocasional que fan possible l'adquisició de coneixement (índexs, concordances, distincions...); 3) les obres d'utilitat immediata (antidotaris, receptaris, llistes de succedanis, taules de graus, repertoris de pesos i mesures). El català i el castellà van ser sovint la llengua de pas entre els originals àrabs i les versions llatines.

Irma Taavitsainen es fixa en la tradició anglesa de la glossa i el comentari als segles XV i XVI i es demana fins a quin punt segueix el model llatí. En començar el període de la vernacularització s'observa que les distincions de gènere entre compilació i comentari no hi són presents i que l'estil del comentari no és consistent al llarg dels textos. L'autora presenta tres *case studies*: la traducció de John Walton del *De consolatione philosophiae* de Boeci, els *Prognostica* d'Hipòcrates i *Three Kindes of Peppers* (1588), de Walter Bailey. Mentre que en els dos primers casos, encara medievals, la forma textual del comentari i la compilació hi és vacil·lant, en el tercer les convencions del gènere hi estan ben establertes en forma de text híbrid: una *fully-fledged* comentari seguit de l'opinió de l'autor.

L'article de Sebastià Giralt se centra en el *Libre de puritats*, «una de les raríssimes mostres conservades de màgia espiritualista medieval en una llengua romànica» (p. 214) i sens dubte l'obra més important del recull de textos sobre màgia espiritualista astral del còdex Barbiriano Latino 3589 de la Vaticana. Giralt n'analitza l'estructura, les fonts i els continguts i conclou que en la composició del manuscrit hi van participar dues mans molt ben preparades.

Una de les joies del volum és l'article conjunt de Lluís Cabré i Montserrat Ferrer, «Els llibres de França i la cort de Joan d'Aragó i Violant de Bar» (p. 217-230). El casament, l'any 1380, de l'infant Joan d'Aragó amb Violant de Bar, neboda de Carles V de França, els va obrir les portes a l'extraordinària biblioteca del Louvre, fundada el 1368 i que comptava amb més de 900 volums, molts dels quals eren traduccions. Era natural que tant l'infant com Violant —probablement conscients de l'operació de *translatio* cultural que lideraven— demanessin llibres a França, sobretot després que, el mateix any 1380, la biblioteca fos parcialment saquejada pels oncles del nou rei Carles VI i per la seva tia, Maria de Bar. Els autors demostren «que s'han de seguir altres camins enllà dels documents d'arxiu, i que aquests, llegits amb cura, donen més informació que no ens pensàvem» (p. 219). Cabré i Ferrer han llegit amb cura els *Documents de Rubió i Lluch* i n'han confrontat les notícies bibliogràfiques amb diversos inventaris de biblioteques franceses, especialment el de Delisle (1907). La recerca

els ha permès relacionar una notícia bibliogràfica del *Roman de la Rose* amb el seu aprofitament al *Llibre de Fortuna e Prudència* de Bernat Metge, primera obra catalana que se'n serveix; demostrar a través de la comparació de textos, en un cas en què no hi ha cap rastre documental, que el *Valter e Griselda* de Metge beu directament de la *Griseldis* traduïda per Philippe de Mézières; o bé, combinant el suport documental i la crítica textual, concloure la proximitat entre la traducció catalana de les *Décades* de Titus Livi i el llibre I de la versió francesa de Bersuire, traduït al català i molt proper a un manuscrit que havia estat del duc de Berry, oncle de Carles VI.

La traducció francesa que Nicole Oresme va fer del seu *Tractatus contra astronomos judiciarios* (1349) és el tema de l'article d'Stefano Rapisarda. Educad en la lectura i l'escriptura del llatí, per Oresme el francès escrit era una mena de llengua artificial. En el seu *Livre de divinations* (1356) adapta el text per a una audiència menys interessada en la sofisticació acadèmica de les citacions precises i de la profunditat conceptual. Rapisarda exemplifica el procés de simplificació de les fonts seguit per Oresme, que es pot concretar en tres estratègies complementàries: l'eliminació de la referència exacta, la supressió de fragments complexos o d'una acumulació d'autoritats (les fonts llatines es troben «dramatically simplified») i, finalment, les citacions inexactes. És evident, doncs, que «vulgarization is simplification» (p. 252).

Michael McVaugh examina en la seva contribució dues traduccions catalanes, molt properes en el temps i totes dues vinculades a Montpeller, de la *Chirurgia* de Teodorico Borgognoni. McVaugh corregeix, amb arguments textuais convincents, la tesi de Lluís Cifuentes segons la qual les versions de Guillem Corretger i Bernat de Berriac són independents l'una de l'altra. Així, «Bernat started with Guillem's version and kept its language virtually unchanged» (p. 264). Al començament del llibre IV «the strong similarity between the two abruptly came to an end» (p. 268). Bernat de Berriac hauria copiat els tres primers llibres de la versió de Corretger quan era estudiant a Montpeller, i essent ja un professional de la medicina i de la docència hauria traduït, directament del llatí, la part final de l'obra (llibres IV-VII). El manuscrit de Graz que conté la versió de Bernat de Berriac presenta correccions sistemàtiques (esmenes i addicions) del mateix traductor. L'examen independent d'un paleògraf, que situa el manuscrit en el primer quart del segle XIV, abona aquesta hipòtesi.

El tercer bloc d'estudis, sobre «Ciència i filosofia en hebreu», està format per cinc articles. En l'article que obre aquesta sèrie, Harvey J. Hames analitza el manuscrit de la Vaticana que conté la primera traducció completa dels Evangelis a l'hebreu, feta versemblantment a partir d'una versió catalana continguda al ms. Esp. 4 de la BnF. Les proves textuais d'aquesta dependència semblen del tot definitives, especialment pels casos abundants de transliteració de paraules que el traductor desconeixia o no sabia com traduir. En la contribució posterior, Jaume Riera i Sans identifica l'autor del segon dels tres tractats breus de formació moral que conté el còdex 42 de la Biblioteca de Catalunya: el *Regiment d'alberch* atri-

buït a «Baracan» és l'obra de Brison, filòsof neoplatònic del segle I. Es tracta d'una versió poc acurada que deriva del text llatí, però no pas de cap dels dos manuscrits conservats, que atribueixen l'obra a Gal·lè. El text, que va tenir una difusió mínima, és editat a les pàgines 308-313 del volum.

El tercer i l'últim article d'aquest bloc estan dedicats a dues figures cabdals de l'apologètica cristiana: Ramon Martí i Vicent Ferrer. Marco Pedretti destaca la novetat que va representar el fet que el *Pugio fidei* reconegués a la tradició jueva extrabíblica un valor de *locus theologicus*. Tanmateix, Ramon Martí es va negar a veure *ciència* en l'activitat dels jueus de la seva època. Els jueus que li interessaven —sosté Pedretti— eren retòrics més que no pas reals. Per la seva banda, Alexander Fidora i Mauro Zonta estudien la tradició i la transmissió textual de la *Quaestio sollemnis de unitate universalis* de Vicent Ferrer i n'ofereixen un *stemma codicum* provisional.

En el penúltim article del volum, Carmen Caballero ofereix un estudi preliminar de la manera com la llengua materna dels jueus catalans va condicionar-ne el consum i la producció de literatura mèdica. Aquesta operació de transferència cultural es va traduir en quatre fenòmens lingüístics: 1) les traduccions del català a l'hebreu i a l'inrevés; 2) la transliteració a l'alfabet hebreu de textos en altres llengües, especialment l'àrab; 3) els glossaris i les llistes de sinònims per crear un lèxic especialitzat en medicina i farmacologia, i 4) la influència del català en els textos hebreus (indicis de pronunciació, terminologia no mèdica, discordances gramaticals).

El volum es tanca amb els *abstracts* dels dinou articles (p. 359-375) i amb un utilíssim índex de topònims, antropònims, obres citades i matèries (p. 377-397).

De realisme. Aproximacions i testimonis: novè volum d'«El Vuit-cents»

M. ÀNGELS VERDAGUER PAJEROLS

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya
angels.verdaguer@uvic.cat

DOMINGO & LLOVERA (eds.): *De realisme. Aproximacions i testimonis*, a cura de Josep M. Domingo i Anna Llovera, Lleida: Punctum, 2013; «El Vuit-cents» 9.

El Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents de la Universitat de Lleida / Universitat de Barcelona i Punctum, des de 2007, estan duent a terme una feina magnífica en la col·lecció «El Vuit-cents»: *Escrits autobiogràfics, 1872-1889*, de Josep Yxart (a cura de Rosa Cabré); *Records*, de Pere Aldavert (a cura de Carola Duran); *C'est ça le théâtre! Josep Yxart i el teatre del seu temps*, de diversos autors (a cura de Rosa Cabré i Josep M. Domingo); *Jocs Florals de Barcelona en 1859*,

edició facsímil, documents i testimonis, a cura de Josep M. Domingo; *Homenatge als Jocs Florals de Barcelona. Any LXVII de llur restauració*, edició facsímil i pròleg de Joaquim Molas; *Guimerà i el premi Nobel. Història d'una candidatura*, d'Enric Gallén & Dan Nosell; *Cor infinit i altres poemes* de Joaquim M. Bartrina (a cura de Rosa Cabré, pròleg de Joaquim Molas); *Sobre literatura del segle XIX* d'Antònia Tayadella (a cura de Josep M. Domingo, coeditat amb la Universitat de Barcelona i la Societat Verdguer; Premi Crítica «Serra d'Or» d'Estudis Literaris 2014). Vuit volums. Excel·lents i elegants edicions, i rescats i anàlisis de temes, llibres, qüestions i autors rellevants del segle XIX literari i alguns de poc tractats i/o inèdits.

Ara, amb data de 2013, de les intervencions de les jornades internacionals *Pensament i literatura en l'època del realisme* que tingueren lloc el 2007¹ —no totes les aportacions hi han pogut ser—, ha nascut el volum que ressenyem, el número 9 de la col·lecció «El Vuit-cents». A més, hi presenten tres col·laboracions extres en una tercera part, amb edició de textos ben diversos: es deu tractar dels «testimonis» del subtítol del llibre. Dues, a mans de dues joves investigadores —Conchi Chillón i Anna Llovera— i una, a càrrec de l'especialista en Yxart, Rosa Cabré: 1) «Onze textos de Ramon Martí i Alsina» (ps. 297-325) ofereix escrits ben diferents del pintor (1826-1894) —poemes en català i en castellà, cartes i fragments de discursos en castellà, etc.— per documentar el seu desconegut vessant «literari», d'escriptor; 2) a «Retrats de contemporanis, de Josep Yxart» (ps. 327-344), Cabré dóna dues sèries inèdites de textos; la primera, amb retrats més o menys incomplets de companys d'Yxart (Narcís Oller, Pepe Rufart, Pompeu Gener, Antoni Massó i Juan de Arana) i la segona amb *croquis* breus i incisius d'una setzena de personatges vinculats al món del periodisme i de la literatura (Francesc Miquel i Badia, Joan Mañé i Flaquer, Víctor Balaguer, Eduard Toda o Albert Llanas); i 3) l'interessant «Epistolari entre Narcís Oller i Isaac Pavlosky, 1885-1923. Extrets» (ps. 345-404), editat i anotat per Llovera, és una mostra de vint-i-tres cartes, no senceres, dels trenta-vuit anys de relació dels dos escriptors i de les cent seixanta-quatre que s'intercanviaren —i que es conserven a l'AHCB i a la BNF—, i hi podem copsar notes sobre la gènesi d'obres i d'escrits de cada un i sobre la tasca de difusió mútua, i judicis sobre autors i obres de la literatura catalana.

La resta, dividida en unes altres dues parts, constitueix el nucli del llibre. Són les «aproximacions» que apareixen al subtítol. A la primera (I), sis treballs: Laureà Bonet (UB), Xavier Ferré Trill (URV), Francesc Fontbona (BC), Montserrat Jufresa (UB), Yvan Lissorgues (Universit  de Toulouse-Le Mirail) i Josep Murgades (UB). A la segona (II), cinc: Rosa Cabré (UB), Josep M. Domingo (UdL),

1. Els dies 18 i 19 de desembre de 2007 van tenir lloc a Barcelona (Residència d'Investigadors) les jornades internacionals sobre *Pensament i literatura en l'època del realisme*. Convocaren el Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents (GELIV), amb la col·laboració de la Residència d'Investigadors (CSIC-Generalitat de Catalunya), de les universitats de Barcelona i Lleida, del Grup Interuniversitari d'Estudis Literaris del segle XIX, i de la Institució de les Lletres Catalanes.

Carola Duran (SV), Juan M. Ribera Llopis (Universidad Complutense, Madrid) i Magí Sunyer (URV). La segona aplega els treballs més explícitament sobre literatura i la primera, els més interdisciplinars a cavall de la filosofia, la literatura, la llengua, l'art i la ideologia.

Comença la primera part amb l'aportació de Laureà Bonet que parla de «*La Ilustración Ibérica* i el jove Rafael Altamira. Neoclassicisme, romanticisme, realisme» (ps. 13-27) i que repassa, pel mateix ordre que anuncia al títol, la revista «multicultural», el jove escriptor d'articles i contes Altamira, la seva visió del neoclassicisme i del romanticisme i, sobretot, la seva sèrie d'articles «El realismo y la literatura contemporánea», que són uns documents que s'impliquen en el debat entorn del realisme-positivisme amb la figura central d'Émile Zola. En segon lloc, Xavier Ferré Trill, en «La cultura positivista de la revista *El Porvenir* (1876-1877)» (ps. 29-45), analitza la cultura positivista en aquesta revista barcelonina, després de treballar el context, els possibles referents i els articles que s'hi publiquen, per concloure que *El Porvenir*, vehiculant noves idees, va ser «un precursor destacat de la formalització del pensament positivista concretat [...] en el republicanisme de base territorial», que serà representat per Valentí Almirall. En tercer lloc, l'obra del crític d'art republicà Lluís Carreras Lastorras (Mataró, 1840 - Barcelona, 1888) és l'objecte d'estudi de Francesc Fontbona en les seves «Notes» (ps. 47-59), en què presenta la seva carrera com a crític d'art «aspre i dur» o «d'opinions contundents», sobretot lligada durant una vintena d'anys a *El Diluvio* i que coneixem parcialment gràcies al que en digueren *a posteriori* —els anys 20 i 30 del segle XX— Feliu Elias, Carreras Candi o Rafael Benet, parlant d'altres artistes. En quart lloc, Montserrat Jufresa exposa «La imatge de Grècia en el pensament de Pompeu Gener» (ps. 61-80), a través de l'anàlisi de les diferents obres de Gener, una per una, inclosa la biografia *Mis antepasados y yo*: va revisant les traces gregues i els anotacions sobre Grècia, començant per *La Mort et le Diable* de 1880, acabant per *Filosofemas. Anotaciones de un pensador*, de 1918, i entretenint-se, sobretot, en *L'intel·lecte grec antic*, de 1905, per adonar-se que hi ha una visió ideal i romàntica, «comentada amb esperit crític i filtrada per un sedàs positivista». En penúltim lloc, Yvan Lissorgues, en «El naturalisme com a moviment literari oportú a l'Europa de la segona meitat del segle XIX» (ps. 81-104), procura dilucidar la coherència que hi ha a Europa en l'orientació realista-naturalista de la literatura de la segona meitat del XIX, entesa com a forma d'art moderna i oportuna al moment —tot i les diferències de cada país on germina i creix—, i repassa quins són els trets i la tipologia de la novel·la «naturalista». Finalment, tanca la primera part del llibre el treball de Josep Murgades, «Fabra, el naturalisme previ a l'arbitrarietat» (ps. 105-115), que aporta una nova mirada sobre els estudis i la primera gramàtica de joventut de Pompeu Fabra, caracteritzat com a «neogramàtic» («Junggrammatiker») —el lingüista descriptivista de la llengua real— i amarat de «supòsits naturalistes i positivistes», igual que la plataforma que el farà conèixer com a lingüista i teòric de la llengua literària, *L'Avenç*.

Sis aspectes diferents amb figures ben concretes, plataformes interessants i amb anàlisis d'obres i produccions diverses, vinculades al realisme-naturalisme.

Rosa Cabré obre la segona part amb unes llargues «Notes sobre els escriptors del realisme i la creació de la modernitat» (ps. 121-199), que focalitzen en l'exposició dels tres compartits pels escriptors i intel·lectuals catalans més importants de la segona meitat del segle XIX —els «moderns», hereus del 68 i els de la generació de la Restauració: la compartició de dos mites (el general Prim i Clavé), les seves relacions personals, l'actitud i el pensament regeneracionista (tant científista com catalanista i cultural), l'aposta per la modernitat i per la ciutat, o la confluència de molts d'ells a *La Vanguardia* a partir de 1888. A continuació, Josep M. Domingo, a «Poesia per al segle. Notes sobre la poesia i realisme, 1868-1880» (ps. 201-234), molt ben acompanyat per cert amb facsímils de poemes i dibuixos de la premsa i d'Apel·les Mestres, ens descobreix un panorama —ho presenta en diversos episodis— de novetats, intents i propostes de nova poesia els anys de l'anomenada «crisi del romanticisme», en mostres a la premsa i centrat en dos grups, amb noms com Joaquim Riera i Bertran i Josep Roca i Roca —de La Jove Catalunya— i els germans Arístides i Apel·les Mestres —del grup republicanofederal. En tercer lloc, Carola Duran examina, partint del programa literari que presenta Joaquim Riera i Bertran el 1871, les propostes literàries aparegudes a la revista *La Renaixensa* entre 1871 i 1880 (ps. 235-256) i que es concreten en els tres grans gèneres literaris —el teatre, la poesia i la narrativa— sempre amb la intenció de renovar-los i fer-los adients a l'època. En quart lloc d'aquesta segona part, hi ha l'estudi de Juan M. Ribera Llopis, titulat «La presència dels intel·lectuals positivistes i dels escriptors realistes catalans en les revistes madrilenyes: dels índexs de la *Revista Contemporánea* (1875-1907) als volums de *La España Moderna* (1889-1914)» (ps. 257-274). I, per últim, Magí Sunyer escriu sobre «Poesia positivista revolucionària a frec del Modernisme» (ps. 275-293), tot revisant dos llibres de Josep Aladern (Cosme Vidal) de 1891, *Impietats i Sagramental*, «un producte, si no original, peculiar, com a creuament d'unes línies estètiques i ideològiques [realisme, positivisme, revolució] plenament modernes».

Cinc aportacions que analitzen, com hem vist, noms d'escriptors, de crítics i de poetes, la seva presència a la premsa i les seves propostes més o menys innovadores, en el marc del «realisme» sobretot dels anys 70 i 80 del segle XIX.

La utilitat de tot el volum queda reblada, a més, per l'índex onomàstic final (ps. 405-423). I, com a cloenda, copiem uns mots de Josep M. Domingo al pròleg: el llibre és «un banc de lliçons, dades, rastres i suggeriments imprescindible per a la revisió del camp literari i artístic de la segona meitat del vuit-cents». Ben bé, això.

*Écrivains de Catalogne***MATHIAS LEDROIT**

Université Paris-Sorbonne, Paris IV

mathias_ledroit@yahoo.fr

«Écrivains de Catalogne», diversos autors, *Europe*, any 91, núm. 1007, març 2013.

Per als francesos amants o especialistes de la *res cataloniae*, la publicació d'una revista dedicada als «Escriptors de Catalunya» és un esdeveniment prou significatiu per ser destacat, ja que el ressò assolit per la llengua i per la cultura catalanes a l'hexàgon és molt feble. La publicació d'aquest número, que va coincidir amb el *Salon du Livre* de París en el qual Barcelona era la ciutat convidada, està dedicat a la literatura catalana des de la caiguda de la dictadura franquista fins a l'actualitat.

Interessar-se per la literatura catalana a França implica haver rebut, com a mínim, una sòlida iniciació a la llengua o dominar prou llengües romàniques per poder accedir als textos. A desgrat dels importants esforços d'alguns excel·lents traductors, la labor dels quals comença a gaudir d'un cert èxit, continua sent més fàcil trobar traduccions d'obres en llengües més exòtiques —com ara les asiàtiques o les escandinaves— que traduccions del català, tot i que aquest idioma és oficialment reconegut com a part del patrimoni de la República Francesa des del 2008. Tanmateix, hi ha una certa malfiança, si no un cert recel, envers el català, atès que són molts els qui el consideren una amenaça en contra de la integritat de la llengua francesa, una opinió molt compartida entre els membres de l'Académie Française, els *Immortels*. Així mateix, li deneguen fins i tot l'estatus de llengua i els seus últims guardians, és a dir els nostres avis, van acabar interioritzant la idea que el català és un patuès condemnat a desaparèixer.

A França, la revista *Europe* gaudeix d'un cert prestigi. Fundada l'any 1923 per l'escriptor Romain Rolland, fou, des dels seus orígens, pensada per promoure els estudis i la creació literaris. Hi van publicar grans autors francesos —Paul Éluard, Louis Aragon, Elsa Triolet i Antoine Vitez, per posar només uns exemples— i estrangers, com ara Walter Benjamin, Thomas Mann i Joseph Roth, els quals van ser, literalment, acollits per *Europe* als anys 1930-40, quan el nazisme els havia bandejat. La revista se situa a la cruïlla de tres vies. En primer lloc, és una revista de divulgació en el sentit noble del terme, que publica contribucions que es dirigeixen tant als especialistes de literatura com als lletraferits. És, a més, una referència en els àmbits universitaris, ja que sol publicar actes de col·loquis organitzats per diversos grups de recerca en literatura. Finalment, el seu «Cahier de création» («Quadern de creació») permet als escriptors joves donar a conèixer els seus textos seguint l'exemple dels seus antecessors que, amb el pas del temps, han esdevingut clàssics de la literatura francesa, com per exemple Louis-Ferdinand Céline o Jean Giono, entre molts altres.

L'interès d'*Europe* per la literatura catalana ve de lluny. La revista, de fet, ja hi ha dedicat tres números monogràfics. El primer va ser publicat l'any 1958, quan el català estava condemnat o bé al silenci o bé a l'exili. El segon número data de 1967 i va ser coordinat pel poeta Jordi Pere Cerdà, el qual havia vist en l'interès de la revista per la literatura catalana una oportunitat per fer conèixer als francesos que «Catalunya lluita» contra l'opressió franquista.¹ Finalment, el tercer volum va aparèixer l'any 1981, en el context de la Transició. El conjunt d'articles, aplegats una altra vegada per Jordi Pere Cerdà, posaven èmfasi en el vigor de la literatura catalana i, alhora, consagrava els actors que havien aconseguit travessar la llarga nit.

Al contrari dels números anteriors que contemplaven la literatura catalana en general, o sigui des de l'obra de Ramon Llull fins a publicacions més recents, aquest quart número se centra exclusivament en la literatura actual, concretament, cobreix el període 1975-2012. Els tres especialistes, François-Michel Durazzo (traductor de llengües romàniques), Maria Dasca (Universitat Pompeu Fabra) i Laurent Gallardo (Universitat Paris - Nord Paris XIII) estableixen un panorama de la literatura catalana actual en forma de tríptic: poesia, narrativa i teatre. Cada un dels tres articles encapçala un breu recull de traduccions inèdites d'una dotzena d'autors: Maria-Mercè Marçal, Jaume Pont, Jesús Moncada, Imma Monzó, Jaume Cabré, Francesc Serés, Joan F. Mira, etc.

Aquest recorregut per la literatura catalana actual s'inicia amb un breu text introductor i d'Edmond Raillard, catedràtic de la Universitat Stendhal Grenoble 3 i traductor del català, que posa en relleu les dificultats que tenen els amants o especialistes francesos de la *res cataloniae* a l'hora de promoure la seva passió per la llengua i la cultura catalanes, quan, en el fons, el que més interessa és la nostra opinió sobre el procés d'independència, com si el fet de ser especialista de catalanística ens convertís en politòlegs. Per molt mesurat que sigui, Edmond Raillard no aconsegueix dissimular la seva irritació enfront d'aquestes preguntes i afegeix: «No em pertoca pronunciar-me sobre els impulsos independentistes; confesso que no sóc propens als nacionalismes, siguin els que siguin. Prefereixo tractar el problema des d'un altre punt de vista i evocar què significa per a mi Catalunya: una llengua, una cultura, una literatura» (p. 220).

I de fet, els tres articles que segueixen aquesta presentació subratllen amb més d'una prova que la literatura catalana actual no és, per essència, nacionalista, i que ni tan sols està polititzada. François-Michel Durazzo, Maria Dasca i Laurent Gallardo, a l'uníson, insisteixen amb contundència en la diversitat i el mestissatge d'una literatura que es nega a aïllar-se en una concepció tradicionalista i que, tot assimilant unes tradicions gairebé mil·lenàries, aposta per obrir-se als quatre vents amb l'objectiu de fusionar formes literàries tradicionals —sobretot en l'àmbit de la narrativa— i influències rebudes del món sencer.

1. Jordi Pere Cerdà, *Europe*, núm. 464, any 1967, p. 3. Totes les traduccions del francès són nostres.

En la primera part del tríptic, François-Michel Durazzo ressegueix l'evolució de la poesia catalana, amb els seus alts i baixos, i posa en relleu com aquesta poesia s'inscriu en els grans corrents de la poesia europea. L'autor recalca, també, la influència del bilingüisme —o fins i tot del plurilingüisme (p. 227)— de la majoria dels poetes i el paper cabdal d'una herència més personal, com en el cas de Jaume Pont, l'obra del qual, per exemple, consisteix en una fusió entre arrels catalanes i araboandaluses (p. 227). François-Michel Durazzo menciona també el pes dels escrits bíblics en l'obra d'Arnau Pons o de Manuel Forcano (p. 227) i conclou que aquest mestissatge, tant des d'un punt de vista genèric com temàtic, ha permès a la poesia catalana d'alçar-se a l'altura de les grans poesies europees (p. 226).

Maria Dasca, per la seva banda, ofereix un panorama molt detallat de la narrativa i n'evidencia l'heterogeneïtat. Aquesta diversitat de formes s'explica, segons ella, d'una banda, pel «fet que els autors actuals pertanyin a tres generacions diferents, formades successivament a l'època del franquisme, de la Transició i de la democràcia» (p. 248) i, de l'altra, per la fusió entre tradició narrativa catalana i tradició estrangera (p. 251). Analitza, a més, l'emergència de la literatura feminista (p. 248), l'èxit del gènere autobiogràfic (p. 248) i el predomini de la novel·la històrica en detriment dels temes d'actualitat (p. 251).

L'últim article està dedicat al teatre i mereix una atenció especial, atès que proposa un estudi a la vegada literari i històric de l'evolució del gènere teatral. Laurent Gallardo analitza, en una primera part, els factors que van permetre al teatre català de renéixer després de la mort de Franco (p. 282-283) i evoca les polítiques dels governs successius per promocionar-lo (p. 283-286). Laurent Gallardo mostra ben clarament com el teatre ha evolucionat o, més ben dit, madurat al llarg de les últimes dècades entre l'emergència d'un teatre de text, la temptació realista i «neorealista», la *Generació T6*, el teatre «neotelevisual» i un teatre que tracta sobre la realitat actual amb una «mirada potent i corrosiva» (p. 291).

Aquest tercer article s'acaba amb una entrevista a Toni Casares —director de la *Sala Beckett*— i a l'escenògrafa Marta Gil, que va dur a terme Laurent Gallardo el 27 de setembre de 2011 (p. 293-304). Al llarg de l'entrevista es tracten diversos temes tals com la dualitat del teatre de text i la creació escenogràfica, l'homogeneïtzació de l'escriptura dramàtica i la generalització d'un drama realista que es posa «al servei de l'espectador» (p. 299-300). L'entrevista aborda també els temes conflictius de les subvencions, de l'equiparació dels models de teatres públics i privats, la manca de complementarietat en el teatre públic, entre sales grans i sales petites (p. 300), i el de la uniformització dels projectes que, segons Marta Gil, constitueix un impediment a la creació artística i, per tant, al dinamisme del teatre català (p. 303).

Malgrat la qualitat dels articles i l'interès de les petites antologies, sorgeixen, en acabar la lectura, alguns dubtes pel que fa a la realització tècnica. En primer lloc, és una llàstima que el comitè de redacció de la revista hagi atorgat tan poc espai als escriptors de Catalunya, els quals han de competir, a dins del mateix volum, amb el gran escriptor francès Julien Gracq, a qui estan dedicades les dues

terceres parts del número (p. 3-217), mentre que es destina als articles i traduccions sobre la literatura catalana unes cent pàgines, ja que les últimes setanta-cinc pàgines es reparteixen entre el «Cahier de création» i les ressenyes. En segon lloc, sorprèn molt el fet que s'hagi donat tan poca importància —segurament per manca d'espai— a les obres dels escriptors rossellonesos. Si bé s'al·ludeix a Joan-Daniel Bezsonoff (p. 249), el nom de Joan-Lluís Lluís no apareix enlloc. Tenint en compte que aquest número està dirigit principalment a un públic francès, ¿per què no prestar una mica més d'atenció a uns escriptors que han optat per una llengua diferent de la de la República i que proposen, a més, una obra narrativa de qualitat? Es pot lamentar, en tercer lloc, l'absència d'una bibliografia completa de les obres en llengua catalana traduïdes al francès. Fora d'una breu bibliografia (p. 292) que clou l'article de Laurent Gallardo, no trobem cap indicació que pugui ajudar els lectors francesos. De fet, costa distingir entre les obres que estan per traduir i les que ja estan traduïdes, ja que tots els títols esmentats en els articles apareixen en francès. Per fi, el títol del Quadern no encaixa ben bé amb el projecte inicial dels tres autors del dossier, que consistia —i amb molt d'encert— a tractar de la literatura en llengua catalana, incloent-hi els autors d'altres territoris de parla catalana (p. 246). Potser hauria valgut la pena posar-hi un altre títol que fos més aclaridor per a un públic de lectors que, se suposa, descobreixen, amb uns ulls nous, aquesta literatura.

Tot i així, el volum sobre els «Escriptors de Catalunya» elaborat per François-Michel Durazzo, Maria Dasca i Laurent Gallardo compleix amb les exigències formulades a la introducció d'Edmond Raillard: saber oferir a un públic francès, suposadament neòfit, una visió panoràmica prou completa que pugui suscitar entre ells un interès per la literatura en llengua catalana. En tancar el volum, el lector s'haurà adonat de la vitalitat de la literatura dels Països Catalans i haurà entès que no és gens ni mica una expressió literària menor — *une littérature du terroir*, com diríem en francès— o d'algun llegat folkòric, sinó, ben al contrari, l'expressió d'un món literari ben viu, dinàmic i exigent.

A tall de cloenda, el Quadern dedicat als «Escriptors de Catalunya» suggereix que s'ha produït un canvi important en la mirada dels universitaris francesos respecte a la catalanística. En el segon monogràfic dedicat per *Europe* a la literatura catalana, l'any 1967, Jordi Pere Cerdà es queixava que «La Universitat francesa ignora tot allò que s'escriu en català».² Aquesta publicació, dirigida per tres universitaris, dos dels quals són francesos, demostra que, tot i que queda encara molt camí per recórrer, la Universitat francesa ja s'interessa per la *res catalionae*.

2. Jordi Pere Cerdà, *Europe*, núm. 464, any 1967, p. 3.

Dos volums d'homenatge al professor Jordi Castellanos

MARIA DASCA

Universitat Pompeu Fabra, Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge
 maria.dasca@upf.edu

1. Jordi Castellanos, *Literatura i societat. La construcció d'una cultura nacional*, edició i pròleg de Jordi Marrugat, epíleg de Josep M. Muñoz, Barcelona: L'Avenç, 2013.
2. *Els Marges*. Número extraordinari 2013: *Jordi Castellanos. Estudis, edicions, escrits*, Barcelona: L'Avenç, 2013.

A tall d'homenatge a un dels investigadors sense els quals difícilment podríem llegir i comprendre la literatura catalana contemporània, i amb motiu de la commemoració de l'any de la seva mort prematura, l'editorial L'Avenç i la revista *Els Marges* han dedicat a Jordi Castellanos els dos volums suara referits, el primer dels quals s'articula entorn del «nucli essencial de les seves concepcions literàries» (p. 7).

El volum s'estructura en dos grans apartats («Sobre la funció de la literatura i el seu estudi» i «Sobre la construcció de la literatura catalana al segle XX») que recuperen articles apareguts en publicacions diverses. Al principi i al final del recull se situen dos textos que contribueixen a emplaçar aquestes aportacions en el marc de la trajectòria intel·lectual de l'homenatjat: l'estudi biogràfic «Jordi Castellanos, una vida al servei de la cultura», de Jordi Marrugat, i l'entrevista que li féu Josep M. Muñoz a *L'Avenç*, «La literatura com a investigació permanent», la primavera del 2012, uns mesos abans del seu traspàs.

Aquests materials palesen una gran coherència en l'orientació dels seus interessos de recerca i una reconeguda solidesa en l'anàlisi del fenomen literari des d'una dimensió eminentment històrica i social —entenen-lo com a pràctica cultural la recerca sobre la qual exigeix una certa distància, en un procés en el qual la lectura (o la interpretació) permet de relacionar passat i actualitat. A la vegada, temes com la relació entre la creació literària catalana, la modernitat i les tensions socials, en què se centren, des de perspectives diverses, bona part de les seves interpretacions, permeten de donar compte de la relació de la seva obra amb la (re)-construcció i vertebració de la historiografia de la literatura catalana endegada dels anys 1970 ençà.

La convicció que la recerca en literatura només es pot fer des d'«una historicitat que, òbviament, actua com a element distanciador que és, d'altra banda, el que es permet d'anàlisi i d'especulació» (p. 33) és el punt de partida dels quatre textos aplegats en el primer recull: «Funció actual de la història de la literatura», «El clos matern dels clàssics», «Quan les torres cauen. Reflexions entorn de la crisi de les humanitats» i «En defensa de la literatura», escrits els anys 1982, 1997, 2002 i 2005. Castellanos insisteix en la necessitat (sovint menystinguda) de desen-

volupar plataformes especialitzades en llengua i literatura catalanes que responguin (i generin) uns interessos socials amplis i facin possible: a) establir uns valors (no només operatius en tant que valors literaris, sinó també com a referents socials) i b) actualitzar uns lectures que siguin reconegudes per una comunitat nacional i donar-les a conèixer en el marc d'una «història total» (p. 36).

Partint d'aquests principis, la tradició és entesa com un fenomen orgànic i canviant, resultat del diàleg amb uns clàssics que són «aquells autors que acompanyen aquesta funció mig d'emblemes, mig de models, per als homes d'avui» (p. 44) en un procés que només s'esdevé quan hi ha engranatges culturals que funcionen en tota la seva complexitat i quan es disposa d'un espai ben definit (un camp autònom, diríem, amb Bourdieu), integrat per un cos social dinàmic i actiu.

Els estudis de Castellanos, vindicadors del paper de la recerca universitària com a pont «de diàleg entre el passat i el present» (p. 49), formen part d'una operació de recuperació i valoració que no ha tingut el suport necessari des dels àmbits polítics (i, especialment, que s'ha bandejat en les successives reformes dels plans d'ensenyament), en la qual la defensa del paper social de les humanitats, i de la cultura en general, s'ha d'assumir des d'una actitud d'una certa perplexitat (p. 56).

Prova d'aquest interès és la continuada dedicació, amb resultats rigorosos i fonamentats, als grans períodes culturals dels segles XIX i XX: Renaixença, Modernisme, Noucentisme, els anys 20 i 30, la postguerra i l'exili, que són el centre, justament, dels estudis de la segona part del recull: «Modernisme i Noucentisme», «Mercat del llibre i cultura nacional (1882-1925)», «El Modernisme: la construcció d'una cultura nacional», «Escriure amb el ritme de la sang. La represa de la novel·la catalana (1925-1929)», «Literatura catalana i compromís social en els anys trenta», «L'exili literari català: continuïtat i ruptura», «Les lletres catalanes dels anys quaranta» i «La literatura catalana del segle XX. Un balanç».

El Modernisme i el Noucentisme hi són vistos com a «dues etapes en la configuració de la cultura i de la intel·lectualitat catalanes» que proposen «solucions diferents a les relacions entre l'artista i la societat» (p. 104). S'estableix una tensió, doncs, a l'inici del XX, entre les contradiccions modernistes i les limitacions d'un moviment sòlidament construït en les bases del qual es trobada una «ideologia d'acció» basada en la imposició d'uns ideals. La seva història és el resultat d'un combat per a afavorir una major incidència social de les lletres catalanes, a instàncies, en part, del «conflicte entre llengua i modernitat», i condicionat per l'ús diglòssic de la llengua catalana i castellana del segle XIX (p. 179).

L'establiment d'una literatura nacional es fa a partir de la concepció i la progressiva implantació d'un aparat institucional, simbòlic i ideologicoliterari que ha de ser sostingut per una infraestructura encara fràgil, que fins als anys vint no disposarà d'un programa d'ensenyament propi. Els estudis dedicats a la literatura dels anys 1920 i 1930 tenen, de fet, com a centre la constitució d'un mercat literari (el primer) i l'anàlisi de la figura de l'intel·lectual compromès, que plasma en la seva literatura les tensions polítiques i socials del moment (el segon).

Finalment, la literatura de l'exili és analitzada a partir de la polarització entre les posicions dels escriptors de la diàspora, que veïeren en la ruptura que suposà el 1939 la possibilitat de trencar amb la tradició a fi de modernitzar-la o bé perseveraren en el manteniment, no exempt de simbolisme, d'unes estructures culturals mínimes, a fi de garantir (i d'aquí el simbolisme) el manteniment d'una continuïtat literària. En l'anàlisi de l'exili interior dels 1940 l'escassa producció literària del moment (i l'escarransit debat literari subsegüent) es relaciona amb la necessitat d'un «silenci vibrant», una actitud de resistència callada que tingué força però en l'Europa de la segona guerra mundial i que era la traducció visible d'una actitud ètica que impulsà la represa de les activitats i plataformes literàries en la clandestinitat. El diàleg amb la tradició de preguerra fou una de les formes a través de les quals s'articulà una part d'aquest debat.

En l'anàlisi, els fenòmens literaris de gran abast (com els moviments o les idees) són alternats amb l'estudi de les personalitats individuals o col·lectives (el grup de *L'Avenç*, Joan Maragall, Eugeni d'Ors, Josep Carner, Joan Estelrich, el Grup de Sabadell, els editors i crítics dels anys 1930, entre molts d'altres) que en feren possible el desenvolupament. Algunes d'elles esdevingueren referents socials i centres de la consciència col·lectiva, «capaços de canviar mentalitats i societats» (p. 64). En el text final, Castellanos recorda les figures de primera magnitud que l'impuls literari ha produït d'un segle ençà i valora, de l'actualitat, l'existència d'infraestructures de creació i difusió de la literatura catalana. També avisa, tanmateix, de l'amenaça de la imposició d'una visió mercantilitzada de la literatura, deguda a la pressió de les indústries culturals (p. 269).

El número extraordinari d'*Els Marges*, subvingut per subscripció popular, complementa el de *L'Avenç*, d'una banda, il·luminant alguns dels temes als quals dedicà més atenció interpretativa (com ara la reflexió sobre la necessitat d'una novel·la moderna en català) i, de l'altra, donant a conèixer alguns textos inèdits (l'article «Lluís Domènech i Montaner i els Jocs Florals» i l'estudi dedicat a *Els tres al·lucinats*, de Joan Puig i Ferrer, de circulació limitada o d'interès circumscrit a polèmiques o interessos d'època (en el cas dels articles de la secció «Al marge» o de les ressenyes dedicades als llibres *Aspectes del Modernisme*, de Joan Lluís Marfany, i *El temps de les cireres*, de Montserrat Roig, que evidencien les palpitations del temps del Castellanos dels anys 1970). L'estructura del volum és la de la d'*Els Marges* [«Estudis», «(Re)llegir», «Cartes i documents», «Al marge» i «Resenyes»], amb la qual cosa es manté la diversitat de tons i d'orientacions propis de la publicació i es descobreix, en els dos darrers apartats, la dimensió polemicista de l'homenatjat. A tall d'«Editorial» s'expliquen les circumstàncies de publicació del volum i, com a recopilatori final, es reproduïx la vasta bibliografia de Jordi Castellanos, a càrrec de Cristina Riera (Traces) i Jordi Marrugat (Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània).

Els textos de l'apartat «Estudis» aborden, primer, temes relacionats amb el Modernisme (com ara la relació del moviment amb el nacionalisme, el paper del sagrat en la creació literària, i el rol que hi tingueren els escriptors Joan Alcover i

Gabriel Alomar) i, després, les posicions (no exemptes de polèmica) de Josep Carner, Carles Riba i Josep Pla pel que fa al gènere de la novel·la. També s'hi tracta, panoràmicament, la trajectòria literària de Pere Calders.

L'apartat «(Re)llegir» concentra determinades interpretacions que Castellanos dedicà a algunes de les obres més significatives del segle XX: «El comte Arnau», *Els sóts feréstecs*, *Solitud*, *Josafat*, *Aigua avall*, *Els tres al·lucïnats*, *Vida privada*, *La ciutat i el tròpic*, *Bearn o la sala de les nines* i *Salamandra*. Són lectures complexes, basades en la contextualització i la recepció de cada obra, la seva adequació en el marc de les estètiques coetànies i el subratllat d'allò (el nietszcheanisme decebut del comte Arnau, l'esteticisme pusil·lànim de mossèn Llätzer, la presa de consciència de la Mila o la naturalesa reprimida de Josafat, per exemple) que les fa perviure més enllà del moment en què es conceberen. Aquests dos volums són, sens dubte, peces imprescindibles en l'estudi i la comprensió d'allò que ens fa ser una cultura literària i ens fa créixer com a lectors atents i vius. El seu gruix i abast se situa, com diria el mateix Castellanos, dins la circumscripció de la humilitat i l'ambició: la humilitat de saber-se limitat en un projecte tan vast i ric; l'ambició d'haver-lo sabut dur a terme en tota la seva complexitat i subtilesa.

Llengua i identitat a Oriola en l'època foral

JOAQUIM MARTÍ MESTRE

Universitat de València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
joaquin.marti@uv.es

MAS I MIRALLES, Antoni, Jesús MILLÁN GARCÍA-VARELA i Brauli MONTOYA ABAT:
Llengua i identitat a Oriola en l'època foral, Alacant: Ajuntament d'Oriola, 2014.

En la introducció del primer treball del llibre, «La identitat nacional d'Oriola en l'època foral: La llengua com a argument» (ps. 9-29), l'autor, Antoni Mas i Miralles, recorda alguns conceptes bàsics que cal tenir en compte per entendre els plantejaments del capítol, com són la preponderància de la llengua entre els elements que defineixen una nació a l'edat mitjana i la necessitat de partir d'una definició pragmàtica de llengua, des de la visió oferida per la sociolingüística, on aquesta és inherent a la societat que la utilitza.

A continuació n'exposa l'objectiu: «analitzar el paper que va exercir la llengua entre els oriolans per a reivindicar la seua identitat nacional» (p. 11) durant l'època foral. Aquest treball complementa, per tant, alguns estudis fets amb anterioritat per part d'historiadors que s'ocupaven del tema de la identitat d'Oriola amb arguments històrics.

L'oposició a uns altres pobles, de cultura i llengua diferents, sobretot si són veïns, o en altres casos, si es tracta d'invasors, contribueix sovint a la presa de consciència de la identitat dels pobles i nacions. Això sol ser més habitual en els casos com Oriola, que ocupen una posició fronterera. En aquest sentit, els oriolans, situats en el límit del regne de València, a tan sols 20 quilòmetres de Múrcia, en els freqüents conflictes civils i eclesiàstics que mantingueren amb aquesta ciutat durant els segles XIV, XV i XVI, apel·len sovint a l'argument de la seua identitat nacional i lingüística catalana, diferent de la castellana dels veïns.

Antoni Mas comença repassant les rivalitats històriques entre Oriola i Múrcia des de la sentència arbitral de Torrellas (1304) i la incorporació de la governació d'Oriola al regne de València fins a la guerra de les Germanies, i demostra que la consciència nacional diferenciada d'Oriola respecte a Múrcia estava present en aquests conflictes. Passa a continuació al punt central del treball, on demostra la hipòtesi que la diferència lingüística de les dues poblacions és un element primordial del sentiment nacional de cada ciutat, el qual sovint es fa present en els conflictes que aquestes mantingueren durant l'època foral. En concret, en l'apartat «La llengua com a argument» (ps. 17-25) exposa diferents exemples en aquest sentit, com ara, el distint preu dels plets, segons que les actes estiguessen redactades en català o en castellà, les burles que els oriolans rebien quan visitaven Múrcia per la diferència idiomàtica, o l'argument de la diferència lingüística en la creació del bisbat d'Oriola i en l'adscripció dels convents i monestirs al regne de València. Així mateix, a partir dels testimonis d'Antoni Almúnia, notari i escrivà del Consell d'Oriola, i de Lluís Ocanya, assessor jurídic del governador i funcionari reial, procedent de Castella, els quals, a principis del segle XVII, redacten amb total normalitat les seues obres en català, el professor Mas conclou que en aquest temps els oriolans mantenien «una clara i ferma lleialtat [...] cap a la seua llengua pròpia i històrica» (p. 25).

El treball acaba amb un apartat on Mas i Miralles demostra que, a partir de la segona meitat del segle XVII, a causa de diferents factors, la pèrdua de la llengua catalana a Oriola va anar unida a la pèrdua de la identitat nacional catalana i valenciana, i a una identificació amb l'espanyol.

La primera versió del treball de Jesús Millán García-Varela «La llengua catalana a Oriola. Segles XIII-XIX. Testimonis i comentaris» (ps. 31-54) es va publicar en castellà («La llengua catalana en Orihuela, ss. XIII-XIX. Testimonios y comentarios»), l'any 1984, en el marc de la Campanya «Carles Salvador» de cursos de català a Oriola. L'any 2013 se'n publicà una versió corregida i augmentada, en el volum *Studia linguistica in honorem Francisco Gimeno Menéndez* (Alacant: Universitat d'Alacant).

En aquest capítol el professor Millán aporta diversos testimonis documentals que mostren la vinculació que ha tingut la llengua catalana amb Oriola al llarg dels segles. És sabut que el català fou la llengua pròpia dels oriolans des de la repoblació efectuada per Jaume I, el qual, segons es pot llegir en la *Crònica* de Ramon Muntaner, va poblar amb catalans no únicament Oriola, sinó fins i tot Múr-

cia i Cartagena. Si bé en aquestes darreres viles, pertanyents a la Corona de Castella, aviat es va imposar el castellà, en Oriola es mantingué la llengua catalana durant molts segles. Com ja comenta també Mas i Miralles en el treball anterior, la rivalitat que mantingué Oriola amb Múrcia i amb el bisbat de Cartagena al llarg de l'Edat Mitjana tingué un correlat en el conflicte idiomàtic que hi mantingueren, encara al segle XVI, després d'haver-se creat la nova diòcesi d'Oriola (1564).

D'altra banda, segons es desprén dels documents aportats pel professor Millán, durant l'època medieval, tant el nom de la llengua com el gentilici nacional dels oriolans era *català* i *llengua catalana*, i des de principis del segle XVI, apareix el terme *valencià*. Però sense que hi manquen els testimonis que encara continuen usant la primera denominació. Per exemple, el borrianenc Martí de Viciana, l'any 1564, deia que «En Orihuela e su tierra siempre se ha guardado la lengua catalana» (p. 35).

Al llarg del segle XVI els testimonis documentals procedents d'Oriola mostren que el català continuava essent la llengua pròpia dels seus habitants, si bé el doctor Millán aporta una partida de bateig de 1584 on aquesta llengua apareix barrejada amb la castellana (p. 37). Igualment, durant el primer terç del segle XVII és el català la llengua dels documents oriolans i la usada habitualment pels oriolans. Jesús Millán interpreta que l'ús de la llengua castellana en el comunicat oficial de la ciutat d'Oriola amb el qual manifesta la necessitat d'enviar deu soldats a la costa meridional de Catalunya amb motiu de la guerra amb França (1639) suggereix que hi hauria hagut un augment de la població immigrada no assimilada lingüísticament.

L'epidèmia de pesta de 1648 va representar la mort d'una bona part de la població d'Oriola (entre el 40 i el 60 per cent dels habitants) i, per tant, un increment de la immigració no catalanoparlant. Amb tot, algunes dades documentals aportades en aquest treball suggereixen que al darrer quart del segle XVII encara pervivia el català a Oriola en el nivell oral. En les actes municipals es continua fent servir la llengua catalana fins l'abolició dels Furs, l'any 1707.

Alguns testimonis del segle XVIII, com el de mossèn Marcel Miravete, suggereixen que entre les generacions oriolanes de la primera meitat d'aquesta centúria podria ser freqüent sobretot el domini passiu del català. Per últim s'hi aporten dos testimonis del segle XIX, els quals semblen suggerir que el català encara hi mantindria una certa presència. El treball es clou amb un esquema cronològic del desplaçament del català a Oriola.

En el treball de Brauli Montoya Abat, «L'oriolà: Una varietat siscentista de la llengua catalana» (ps. 55-112), aparegut publicat anteriorment en les *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Barcelona: PAM, 2003), l'autor es proposa confirmar, amb noves investigacions sobre processos judicials, la hipòtesi que ja va expressar en una monografia anterior (*Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'Edat Moderna*, Alacant, 1986) sobre la cronologia del desplaçament del català a Oriola. A més a més, estudia la fesomia lingüística de la varietat de la llengua catalana parlada pels oriolans

durant el segle XVII, el seu darrer segle de plena vigència, i el darrer del qual hom disposa de documentació adient.

En la primera part del capítol, el professor Montoya s'ocupa de l'ús de la llengua a Oriola, a través de diversos testimoniatges dels segles XVI, XVII i XVIII, distingint la durada del manteniment de la llengua catalana entre diversos barris de la ciutat.

En la segona part hom fa un repàs de la toponímia oriolana present i passada, constatant «com la catalanitat lingüística d'aquests topònims palesa la relativa proximitat en el temps de la pèrdua de la llengua que els va generar» (p. 75), i analitza els trets lingüístics més significatius d'aquests topònims.

En la tercera part del capítol Brauli Montoya s'ocupa amb profusió de detalls i de dades de l'estudi intern de la varietat de la llengua catalana parlada a Oriola al segle XVII, valent-se especialment dels processos judicials, i establint interessants i enriquidores correspondències del parlar oriolà del segle XVII amb els altres dialectes catalans, antics i actuals.

Conclou que el procés de substitució del català pel castellà a Oriola es va desenvolupar durant els segles XVII i XVIII, que cap a mitjan segle XVII el català s'hi trobaria en minoria, i l'extinció total dels parlants d'aquesta llengua tindria lloc poc abans de 1750, amb algunes diferències segons els barris de la ciutat. Així mateix, el doctor Montoya crida l'atenció, i emet un crit d'alarma, sobre els paral·lelismes d'aquell procés de substitució lingüística amb la situació sociolingüística actual de les terres valencianes més meridionals, sobretot en relació amb la ciutat d'Alacant, on estem assistint a un procés de substitució del català iniciat ja fa més d'un segle i mig.

A més dels treballs comentants, el llibre inclou un breu pròleg de Gregorio Canales, Director de la Seu Universitària d'Oriola, i un epíleg de la Regidora de Cultura d'Oriola, Rosa Martínez.

En definitiva, es tracta d'un llibre elaborat per tres investigadors, especialistes en el tema de la història de la llengua al sud valencià, procedents dels camps de la filologia i de la història; fet, per tant, amb un mètode científic inqüestionable, que es val de la consulta d'una documentació pertinent i ben contrastada. Estem, per tant, en presència d'un llibre rigorós, que ha de ser una fita ineludible en l'estudi de la història de la llengua catalana en les nostres comarques més meridionals. Al mateix temps, estem segurs que servirà per millorar el coneixement dels oriolans actuals sobre la seua història, i més en particular de la seua història lingüística, sense prejudicis de cap classe, i, per tant, per saber estimar la llengua catalana també com a pròpia.

Scripta Catalana

MONTSERRAT ALEGRE I URGELL

Doctora en filologia

malegre6@xtec.cat

La col·lecció *Scripta*, editada per la Universitat de Barcelona, el Ministerio de Ciencia e Innovación i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ha nascut amb la finalitat d'omplir un buit editorial: el dels textos catalans antics no literaris. La finalitat de la col·lecció és posar a l'abast dels estudiosos de la llengua, sobretot de la història dels dialectes catalans, textos complets, inèdits o poc assequibles, que tenen un alt valor lingüístic i cultural.

Es reflecteix la llengua parlada en l'escriptura? En quina mesura? Es poden entreveure els canvis de la llengua oral en el textos escrits? Fins quan es conservà la *-n* o la *-r* finals? S'identificaren aviat o no les /b/ i les /v/? Era l'article salat derivat d'IPSE només col·loquial? Quan es redueix el grup plural *ns* en català oriental, mallorquí i menorquí? Eren emprats indistintament els possessius tòncics i àtons? En quin moment es redueix la gradació dels demostratius? La frase catalana té solució de continuïtat respecte de la llatina? Quan penetraren els castellanismes o els gal·licismes en català? En quin moment es produïren els principals canvis morfològics i sintàctics que permeteren parlar ja del català modern? El català antic era tan unitari com es pretén? Moltes preguntes i poques respostes encara.

El projecte *Scripta* es proposa d'estudiar la variació diatòpica de la llengua catalana en la diacronia per mitjà d'un corpus de textos breus, no literaris, fragmentats o sencers, pertanyents a totes les èpoques i totes les àrees dialectals, analitzats i comentats lingüísticament, agrupats per dialectes, fet que ha de permetre observar de manera més detallada els canvis evolutius en el contínuum històric. En l'actualitat, l'Institut d'Estudis Catalans ja ha publicat els reculls corresponents a *Scripta eivissenca* (2009), *Scripta menorquina* (2011) i *mallorquina* (2013).

Amb l'edició de textos sencers, el projecte fa un pas més. A finals de 2011 se'n publicà el primer volum, *Llibre de plantar vinyes e arbres... (Tractat d'agricultura del s. XV)*, amb pròleg d'Àngels Massip, editat i comentat per Xavier Luna-Batlle, un tractat d'agricultura manuscrit, copiat a finals del segle xv. El seguiren (novembre de 2012) *Al cor de la terra (El món agrari a les Terres de l'Ebre al s. XX)* de Josep Olivas Rodríguez, editat i comentat per Àngels Massip i *El dietari de Joaquim Fina de Palafrugell (1842-1878)*, amb pròleg de Xavier Luna-Batlle, edició i introducció de Jordi Curbet Hereu, publicat l'octubre de 2012, tercer volum de la col·lecció. El quart, i de moment darrer llibre, publicat el juliol de 2013, està dedicat als *Capítols de la Barranxel·leria i del dret de cabeçatge (l'Alguer, s. xvii i xviii)*, amb edició i introducció d'Andreu Bosch i Rodoreda i pròleg de Joan Veny.

Es tracta de quatre volums pertanyents a diferents àrees del domini lingüístic (Maestrat, Terres de l'Ebre, Baix Empordà i Alguer), i també a diferents períodes

de la història (des del s. xv al xx). Els llibres, que no ultrapassen la norantena de pàgines (excepte *Al cor de la terra* que arriba a les 200), contenen el text sencer, una acurada introducció, acompanyada de comentaris que posen en relleu el valor lingüístic i geolingüístic de l'obra, i un glossari final que recull els mots més rellevants, específics del tema tractat o dialectals. Tots contenen també la fotografia d'una de les pàgines originals del text i en el volum *Al cor de la terra* diverses fotografies que il·lustren les feines del camp antigues, avui substituïdes per la mecanització.

La publicació d'aquests textos permet anar completant la informació dialectal encetada els anys 40 per Joan Coromines amb l'estudi sobre les *Vides de sants rosselloneses*, més endavant per Joan Veny amb el *Regiment de preservació de pestilència* de Jacme d'Agramont, o els treballs de Josep Moran sobre el *Cronicó de Perpinyà (segle XIII)* o *El Capbreu de Castellbisbal*, els estudis i edicions de Joan Miralles, Joan Ponsoda Sanmartín, Brauli Montoya, Maria Dolors Farreny o Maria Àngels Diéguez, entre d'altres, sobre llibres de cort, de crims o de processos, que tanta llum aporten als estudis de la variació diatòpica, especialment la medieval.

Tot i això, si volem tenir una visió el més àmplia possible de la història interna d'una llengua, hem de poder comptar amb textos fiables en totes les seves variants, sense restriccions. S'ha de considerar, no solament allò que tradicionalment s'entén per dialectes: els diatòpics o geogràfics, sinó també els parlars diferenciats per altres factors diatràtics i diafàsics: vulgars, col·loquials, cultes, etc., atès que sovint és la informació dels dialectes la que fa llum sobre aspectes evolutius de la llengua.

Celebrem, doncs, la publicació d'aquests textos, un pas important per a la recerca i per aclarir aspectes de l'evolució interna de la llengua. Només amb un corpus ampli i divers de textos, sobretot no-literaris com els que es van editant dins el projecta *Scripta*, es podrà observar amb coneixement de causa la formació i l'evolució interna de la llengua i tractar de donar resposta a moltes de les qüestions plantejades i que massa sovint han estat poc o mai comprovades.

Commemoració del centenari de la Secció Filològica de l'IEC al País Valencià

ANDREU SENTÍ I PONS

Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana

andreu.senti@ua.es

PITARCH I ALMELA, Vicent i Brauli MONTROYA ABAT: *Jornades de la Secció Filològica a València i Alcoi*, Barcelona, València, Alcoi: Institut d'Estudis Catalans, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Ajuntament d'Alcoi, 2013.

L'any 2011 van coincidir diverses efemèrides: el centenari de la constitució de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, el centenari del naixement de dues figures clau de la recuperació lingüística valenciana —Manuel Sanchis Guarner i Enric Valor— i, també, el centenari de la mort de Teodor Llorente i Joan Maragall. Aquest llibre recull els treballs presentats en les dues Jornades que els van homenatjar al País Valencià. La primera Jornada, organitzada per l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i l'IEC, va commemorar el centenari del naixement de Manuel Sanchis Guarner, «heroi del nostre país», en paraules del president de l'IEC en aquell moment, Salvador Giner, o «el filòleg valencià més destacat del segle XX», segons Ferran Carbó. La segona part del llibre recull la Jornada de la Secció Filològica de l'IEC a la Universitat Politècnica de València, al campus d'Alcoi, en homenatge a Llorente, Maragall, Valor i Sanchis Guarner.

La celebració del centenari del naixement de Manuel Sanchis Guarner a la Universitat de València es va organitzar en dues taules redones. La primera es va ocupar de la personalitat i la vida del personatge; la segona tractà les seues aportacions filològiques; i, finalment, un conferència de Vicent Pitarch sobre la vinculació de Sanchis Guarner amb la Secció Filològica clogué la trobada.

Manuel Sanchis Guarner no va escriure cap llibre de memòries. Per això és d'agrar l'esforç del seu biògraf, Santi Cortés, en el primer article d'aquest llibre: «Sanchis Guarner per Sanchis Guarner» ens recupera la veu del mestre a partir de les entrevistes que va concedir al llarg de la seua vida. Ordenat temàticament, podem reconstruir la trajectòria de Sanchis, des de la seua vida familiar fins a la seua visió del País Valencià. En aquesta peculiar biografia el lector podrà conèixer de primera mà qui va ser Manuel Sanchis Guarner, la seua determinació per la ciència i per la dignitat nacional. Aquesta arrelplega d'intervencions diverses ens deixa frases contundents com ara: «quan un poble deixa perdre la seua llengua, és perquè abans ha perdut la seua consciència col·lectiva» o quan amb el seu tarannà dialogant reclama als secessionistes lingüístics del valencià que almenys «el parlen [el valencià] [...] que l'estudien [...] que ajuden les lletres valencianes». La intervenció de la professora Rosanna Cantavella ens acosta a una figura humana de primer ordre, tal com el veu una deixeblla del filòleg. Cantavella destaca la vida d'esforç del seu mestre, la seua valentia i integritat. Manuel Sanchis Guarner re-

sultava perillós per a certs sectors polítics «perquè era moderat, capaç de veure diferents punts de vista, perquè sempre estava disposat a negociar —i, per tant, perquè era convincent».

La resta d'articles d'aquesta Jornada giren al voltant de les aportacions de Manuel Sanchis Guarner a la lingüística i a la història. En primer lloc, Joan Veny reivindica l'aportació de Sanchis Guarner a l'estudi del mossàrab i el lèxic català: va defensar que algunes de les interpretacions de Coromines d'alguns mots com a mossàrab no eren correctes, sinó que es tractava d'una influència de l'aragonès —interpretació que han seguit el mateix Veny o Josep Martines en l'estudi de molts altres mots catalans. El mestre Sanchis també s'ocupa de la dialectologia, la geolingüística, la cultura popular i la lexicologia. Efectivament, l'aportació de Sanchis en l'elaboració del DCVB al costat de Moll és de gran importància. Tot seguit, Brauli Montoya repassa el treball de l'homenatjat en el camp de la gramàtica i la història de la llengua. Tot i que Sanchis Guarner no va ser un gramàtic vocacional, s'hi va haver de dedicar perquè les Normes de Castelló —de les quals va ser signant— havien de ser desenvolupades i, per això, va escriure la *Gramàtica Valenciana*, descriptiva i prescriptiva, «una de les millors descripcions que coneixem del català dels valencians». Malgrat el seu desinterès per la normativa, Sanchis va influir notablement en les obres de Carles Salvador i d'Enric Valor a l'hora d'impulsar un model de llengua del català policèntric, on el valencià intentés convergir amb la resta de parlars. Aquesta segona part la clou un article de Vicent Simbor on aplega les aportacions de Sanchis en la història de la literatura. Cal destacar, sobretot, els diversos estudis de la Renaixença valenciana i de la producció literària del segle xx. Però, a més, destaca l'estímul constant que va exercir en els joves poetes tant a Mallorca com a València.

Per tancar la commemoració del centenari, Vicent Pitarch se centra en el paper de Sanchis Guarner com a membre de la Secció Filològica i la qualifica d'«impuls renovador». Sanchis Guarner fou el primer valencià que ingressà com a membre numerari de la Secció Filològica, una funció que va desenvolupar amb una actitud pactista i amb la voluntat d'incidir en el model lingüístic per tal d'evitar un model rígid, unitarista, estrictament barceloní. Pitarch destaca la faena que va fer Sanchis per crear el model estàndard que ha triomfat al País Valencià, l'anomenat *policentrisme convergent* o el *model IIFV*.

La segona part del llibre s'ocupa de la trobada de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Alcoi per a celebrar el centenari de la institució, la qual va comptar amb la presència de les autoritats locals i de la Universitat Politècnica de València. La primera intervenció va ser a càrrec de Mariàngela Vilallonga, la qual va llegir i comentar uns versos de Joan Maragall com ara el que anomena «el poema d'amor més bell de la literatura catalana»: «Nodereix l'amor de pensaments i ausència, / i aixís traurà meravellosa flor». Tot seguit, trobem els versos que l'escriptor Josep Piera va triar per a l'homenatge a Teodor Llorente, a qui qualifica de «baula que uneix la tradició a la modernitat», ja que va ser la connexió entre la literatura medieval i la contemporània.

Després d'aquests homenatges poètics, trobem un article del pedagog Vicent Pascual sobre el model d'educació plurilingüe i intercultural al País Valencià. Ara que ja s'han complert els 30 anys de la Llei d'ús i ensenyament del valencià, s'ha constatat que l'únic model que ha assolit els objectius complexos de l'ensenyament bilingüe ha estat l'escola valenciana (programes PEV i PIL). Per això, el professor Pascual presenta una proposta d'un model d'educació plurilingüe i intercultural que incorpora tots els elements que intervenen en l'escola: professorat, pares i mares, comunitat educativa, objectius, planificacions, metodologies, aplicacions i avaluacions. Tots aquests anys han palesat que «si realment es volen aconseguir els mateixos objectius per a les dues llengües, cal prioritzar a l'escola l'ensenyament del valencià». Per això caldria bastir un model escolar al voltant del valencià en què la incorporació de la llengua estrangera (o llengües) siga estratègica i amb una metodologia semblant a la immersió. En definitiva, una proposta completa i complexa que reclama una política lingüística educativa que esdevé necessària.

A continuació hi ha tres treballs sobre dos escriptors alcoians. Joan Borja reivindica la figura del narrador alcoià Jordi Valor i Serra, com un altre escriptor que fa de baula, en aquest cas entre la Renaixença i la literatura contemporània, amb un model de llengua admirable i un domini de la llengua col·loquial alcoiana i de la Marina fascinant. Al seu torn, l'escriptor i poeta Manel Rodríguez-Castelló emmarca l'obra del poeta alcoià Joan Valls i Jordà. Aquest article es complementa amb el del lingüista Eugeni S. Reig que presenta un estudi del lèxic tradicional d'Alcoi en l'obra de Joan Vall, el qual documenta mots com ara *bequimot*, *cara de poma sirga*, *mostós* o *somiacoques*.

Aquest llibre miscel·lani acaba amb una tria de dos fragments de textos de Sanchis Guarner, per part del seu deixeble Antoni Ferrando. Aquests dos fragments són una magnífica cloenda per al sentit homenatge que aquest llibre ret al lingüista perquè resumeixen l'esperit valencianista i genuí de Sanchis Guarner. Per acabar, un text directe, personal i cru de l'escriptor Jordi Botella vindica l'artista alcoià Ovidi Montllor perquè «No hi havia a Alcoi un home com ell, car d'homes com ell en són parits ben pocs».

Aquestes jornades de la Secció Filològica a València i Alcoi van significar un bon homenatge a aquests il·lustres homenots, escriptors i lingüistes. Ara aquest llibre clou tals commemoracions de la millor manera possible: amb reflexió i diverses aportacions científiques de gran interès. És ben palès, doncs, que molts dels deixebles de Sanchis Guarner van seguir el seu consell quan va dir, aprofitant unes paraules de Joan Miró, que calia «Treballar, treballar... Una gran disciplina, que és la que dona llibertat».

La variació entonativa en català

DOLORS POCH OLIVÉ

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Espanyola
dolores.poch@uab.catPRIETO, Pilar i T. CABRÉ (COORDS.), *L'entonació dels dialectes catalans*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013.

El primer que s'ha de dir de l'obra que es ressenya és que es tracta d'un treball molt benvingut en el marc dels estudis sobre variació fonètica. El volum es proposa oferir al lector una síntesi de la informació recollida en l'*Atles interactiu de l'entonació del català* (2007-2012), coordinat també per les professores Prieto i Cabré. Per aquest motiu, és recomanable la consulta conjunta d'ambdues obres. Les mateixes coordinadores indiquen, en el primer paràgraf de la Introducció, que la descripció que ofereixen no hauria pogut existir sense disposar del material de l'*Atles*. El llibre és una obra col·lectiva en la qual participen els membres de l'equip que va realitzar l'*Atles* i que, en el volum, són responsables de la redacció dels capítols dedicats a cadascun dels dialectes del català.

Tots els investigadors que treballen en el domini de la variació lingüística coneixen les dificultats que comporta sistematitzar la informació recollida en els atles dialectals. El volum d'informació que contenen aquestes obres és molt gran i és diferent també, entre unes i altres, la manera com la informació està organitzada, la qual cosa dificulta la consulta i, per tant, l'estudi i la comparació dels materials recollits. *L'entonació dels dialectes catalans* té com a objectiu principal realitzar «una descripció representativa i equilibrada dels patrons entonatius dels diferents dialectes» (p. 5) a partir de les dades recollides en l'esmentat *Atles*, el disseny del qual va permetre obtenir informació de les característiques de diferents estructures entonatives del català també de manera representativa i equilibrada.

L'*Atles* ofereix, de manera interactiva, les dades referents a les poblacions on s'han dut a terme les enquestes, la informació referent a les característiques dels informant, les estructures gramaticals estudiades, els enregistraments i els documents d'anàlisi acústica on es pot veure el perfil melòdic de cadascun dels enuncisats produïts. Els dialectes considerats han estat els sis comunament acceptats. En el llibre cadascun d'ells és objecte d'un capítol a càrrec dels autors que han participat en la recollida i el tractament de les dades de l'*Atles* i estan ordenats en funció del nombre de parlants: dialecte Central (descriu i sistematitzat per P. Prieto), dialecte valencià (caracteritzat per V. Crespo-Sendra), dialecte Balear (a càrrec de M. Vanrell i I. Mascaró), dialecte Nord-Occidental (estudiat per J. Borràs-Comes), dialecte Septentrional (descriu per R. Sicheu-Bazin i P. Roseano) i Algerès (analitzat per M. Vanrell, P. Roseano i T. Cabré).

Cal subratllar la quantitat de dades recollides a l'*Atles* i, per tant, analitzades en l'obra coordinada per les professores Prieto i Cabré: les enquestes s'han realit-

zat a 70 poblacions i a un mínim de 2 informants per població. Les poblacions seleccionades són caps de comarca, localitats grans i representatives o bé poblacions amb alguna característica singular (p. 10). El material enregistrat (p. 10) es compon tant d'enregistraments d'àudio (enquestes de situació o converses segons la coneguda estratègia *map-task*) com d'enregistraments de vídeo (entrevistes realitzades a parlants de més de 60 anys). La descripció i la sistematització que es presenten a *L'entonació dels dialectes catalans* considera (p. 10) únicament els resultats de les denominades «enquestes de situació», és a dir, la simulació de situacions quotidianes en les quals es demana a l'informant que realitzi un determinat enunciat establert per l'enquestador. El nombre de situacions simulades és de 47 la qual cosa permet disposar de la realització de 47 tipus d'enunciats diferents que, multiplicats per el nombre d'informants i per el nombre de poblacions, constitueix un corpus esplèndid. Tal com es diu al primer paràgraf d'aquesta ressenya, la manera ideal de treballar amb aquest llibre, tant per al lector com per al professor, consisteix a consultar de manera interactiva, a l'*Atlas*, les estructures que es descriuen en els capítols dedicats a cada dialecte i el material complementari d'entrevistes realitzades als diversos informants de tot el territori.

Cadascun dels sis dialectes del català és objecte d'un capítol del llibre i tots segueixen la mateixa estructura: els autors presenten, en primer lloc, l'estat de la qüestió des del punt de vista de la bibliografia, després indiquen el volum de dades analitzades i, a continuació, descriuen els patrons entonatius segons les modalitats oracionals (declarativa, interrogativa, imperativa i vocativa). Val la pena citar, només com a exemple, que per la sistematització dels contorns entonatius del català central s'han analitzat 1.410 enunciats (p. 16) i que, en el cas del valencià s'han considerat 2.726 enunciats (p. 72). Així doncs, cada capítol ofereix al lector una descripció sistematitzada dels patrons entonatius de 47 tipus d'enunciats del dialecte descrit. Les coordinadores del volum expliquen en la Introducció les dificultats d'establir les característiques prosòdiques dels dialectes del català (p. 9) i afegeixen que

[...] durant els darrers anys s'ha treballat de forma intensiva en el camp de la prosòdia del català i s'ha desenvolupat un sistema de transcripció fonològica de l'entonació força acceptat (el *Cat_ToBi*). Això s'ha pogut dur a terme gràcies al fet de poder comptar amb estudis de la percepció de l'entonació en diferents varietats del català. És també gràcies a aquests progressos que apareix aquest llibre, el qual és el resultat de tota una sèrie de treballs de recerca que s'han pogut dur a terme a partir dels materials de l'*Atlas* (p. 9).

Els treballs esmentats es recullen a la bibliografia però, pensant en el lector especialitzat, potser hauria estat desitjable comptar, en el llibre, amb una explicació de les diferents etapes de la recerca que permeten passar de les dades a la generalització de tendències, és a dir, dels enregistraments a l'establiment del contorn entonatiu general.

Després dels capítols dedicats a la descripció de cada dialecte, el capítol 8, titulat «Variació dialectal» proporciona la visió transversal de la variació entonativa. Si en els capítols anteriors la informació està organitzada per dialectes, en aquest es pot trobar un conjunt de mapes on es cartografia la distribució geolingüística dels diferents contorns entonatius, de manera que el lector pot apreciar visualment com varia l'entonació dels enunciats estudiats en el territori catalanoparlant. D'aquesta manera, creuant la informació, el llibre proporciona una visió completa de la variació dels contorns melòdics des de dos punts de vista complementaris.

Els resultats obtinguts de l'anàlisi dialectomètrica del conjunt de les dades, recollits a l'últim capítol, «proporciona una partició geogràfica del domini lingüístic que, a grosso modo, es correspon amb la delimitació dels dialectes tradicionals [...], llevat del cas de l'agrupació, en un únic conjunt dels parlars del Principat [...]» (p. 222). Les coordinadores del volum assenyalen, en aquest capítol (p. 222), que la divisió tradicional entre català occidental i oriental s'ha basat en criteris relacionats amb el comportament d'elements de tipus segmental i no prosòdic. Així doncs, una altra de les aportacions importants del llibre consisteix a mostrar que els criteris de tipus prosòdic es poden prendre com a possibles elements de divisió geolectal. Finalment, val també la pena assenyalar que els patrons entonatius de les oracions interrogatives, la classe més sotmesa a variació segons es pot veure en tots els capítols, «ofereix un panorama dialectal que separa els dialectes més conservadors dels més innovadors i que han sofert més contacte lingüístic» (p. 223).

Com a conclusió, cal dir que s'ha de celebrar la publicació d'aquest volum que ofereix importantíssimes dades de conjunt de la variació prosòdica en català i que constitueix el complement ideal de l'*Atlas interactiu de l'entonació del català*. Seria molt desitjable que els investigadors que estudien altres llengües prenguessin iniciatives similars per a l'estudi de la prosòdia.

BIBLIOGRAFIA

PRIETO & CABRÉ (2012): P. Prieto i T. Cabré (coords.), *Atlas interactiu de l'entonació del català*, en línia: <http://prosodia.upf.edu/atlasintonacion/index.html>.

RESSENYES INDIVIDUALS

CANTAVELLA, Rosanna: *El Facet, una ars amandi medieval. Edició i estudi*. València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, «Biblioteca Sanchis Guarner» 81, 2013.

ANTÒNIA CARRÉ

Centre de Documentació Ramon Llull, UB - Universitat Oberta de Catalunya
acarrep@uoc.edu

La trajectòria intel·lectual de Rosanna Cantavella l'avalua per emprendre amb èxit l'edició crítica del *Facet*: durant tres dècades ha estudiat les *artes amandi* llatines i romàniques i ha resseguit els tòpics literaris misògins, com ella mateixa confessa (p. 162), de manera que té el bagatge que cal per oferir tant una edició solvent del text medieval com una contextualització que el faci del tot comprensible. Ho diré ja d'entrada: el volum aconsegueix els dos objectius.

Al meu entendre, l'autora ha concebut el volum com un d'aquells objectes mòbils que estan compostos d'elements units per fils o tiges articulades, amb unes peces que encaixen perfectament les unes amb les altres i que demanen una lectura simultània. Primer hi ha la introducció, que es pot dividir en dos grans blocs (un dels quals estaria constituït pel sisè capítol en exclusiva), després hi ha l'edició del text amb unes notes molt instructives, després hi ha tres apèndixs i, finalment, un glossari i un índex temàtic.

La introducció comença com ho ha de fer: amb un capítol que descriu què és el *Facet* i el situa en el context dels manuals d'urbanitat i de les *artes amandi*. La versió catalana del *Facet*, escrita probablement a la primera meitat del XIV, emergeix com una extensa art de seducció que, a més, té el valor de presentar testimonis de referències socioculturals i literàries que l'engrandeixen. Com que el *Facet* és un manual d'urbanitat, Cantavella el relaciona amb els *libri morum* llatins i escateix el significat del terme *facetus*, que arriba fins a Poggio Bracciolini. També el relaciona amb alguns textos de bones maneres produïts a la Corona d'Aragó (Turmeda, Eiximenis). Com que el *Facet* és un *ars amandi*, Cantavella dedica unes pàgines als manuals eroticopràctics en llatí i en vulgar, originals i traduccions. El criteri de considerar obres eròticodidàctiques les que donen models de conducta concrets a l'amant obliga a Cantavella a descartar obres al·legòriques com el *Roser de Vida Gaia* o *El Déu d'amor caçador* (p. 33). En aquest apartat, Cantavella té en compte sumàriament el discurs dels tractats mèdics, l'opinió dels

moralistes i la de les dones, que enriqueixen el punt de vista literari. El segon capítol analitza el paper que fan les *artes amandi* a la cultura occitanocatalana. Hi descriu la *Cort d'Amor*, el *Breviari d'amor*, etc., estudia les traces d'Ovidi i del *Pamphilus* a la Corona d'Aragó, resumeix l'opinió de moralistes com Eiximenis i Canals i subratlla les interrelacions que hi ha entre tots aquests textos (i autors) i el *Facet* català. El capítol tercer és codicològic: hi ha una minuciosa descripció de l'única còpia que ens ha transmès el *Facet*, el ms. 381 de Carpentràs, un manuscrit miscel·lani copiat a final del XIV o començament del XV. Cantavella té el mèrit de no quedar-se en la descripció física del còdex, sinó de voler interpretar-ne el sentit global, que segurament volien donar-li els compiladors o comitents. I així conclou que «el recull és producte no d'un àmbit clerical, sinó d'un àmbit laic i urbà, confegit per al profit propi i familiar, i amb el criteri de proporcionar entreteniment alhora que formació en la cultura mundana» (p. 64). El capítol quart està dedicat a l'estudi de la llengua i la versificació del *Facet*, deixant ben clar d'entrada que l'obra devia passar per moltes mans abans d'arribar al manuscrit que ens l'ha transmès. S'hi tracten les sonoritats en rima i assonàncies, les repeticions i parèmies, els rims meritoris, etc. i hi ha un apartat sobre els trets lingüístics del *Facet* (grafies i sons, morfosintaxi, lèxic, expressions proverbials), que serveixen a Cantavella per perfilar-ne la datació: la morfosintaxi, el lèxic, les solucions occitanes fan pensar que l'obra es devia escriure «en algun punt de la primera meitat del segle XIV» (p. 92). El capítol cinquè contraposa el *Facet* al *Facetus* «*Moribus et vita*», el poema llatí en dístics elegíacs que el *Facet* català tradueix i amplifica. Té en compte l'altra traducció romànica existent del *Facetus* llatí, que és la francesa i que demostra que és independent de la catalana. Les pàgines en qüestió expliquen les divergències entre el *Facetus* i el *Facet* i analitzen tant les amplificacions com les imperfeccions de la traducció catalana. I aquí és on l'objecte mòbil comença a funcionar. El capítol cinquè ens proporciona una visió de conjunt de les operacions que ha fet el traductor català amb l'original llatí, però si en volem els detalls, hem d'anar-los a buscar a les notes a l'edició del text, on Cantavella s'ha entretingut a remarcar els versos que segueixen el *Facetus*, els que l'adapten, els que el glossen o els que se n'aparten. I més encara, Cantavella transcriu en apèndix dues versions del *Facetus* llatí: l'edició canònica de Morel-Fatio (1886), reproduïda per Elliott (1977) i amb les variants aportades per Alturo (1996); i el *Facetus* fragmentari conservat al ms. 309 de la Biblioteca de Catalunya i donat a conèixer per Cantavella (p. 50). El segon apèndix és una taula de correspondències entre el *Facetus* i el *Facet*, que té encara més interès perquè s'hi inclouen les correspondències amb el *Pamphilus*, l'*Ars amandi* i els *Remedia amoris*. El tercer apèndix conté els versos del *Facet* reproduïts en dues cartes del segle XV, conservades a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i fins ara inèdits, que constitueixen un testimoni directe de la difusió d'aquesta obra.

Amb el capítol sisè de la introducció, el joc amb l'objecte mòbil es fa més viu. Cantavella ens proporciona «una lectura detallada del *Facet*, parant esment als aspectes culturals més significatius i glossant-los» (p. 101). Tenint en compte la

naturalesa del *Facet*, Cantavella l'ha dividit en tres grans blocs: els consells d'urbanitat, l'*ars amatoria* i la *reprobatio feminae*. Aquests grans blocs estan dividits en apartats, sempre ben assenyalats per la numeració dels versos. L'esquema general d'anàlisi és ordenat i clar. Primer hi ha una introducció general a cada gran bloc i apartat. I després hi ha un comentari específic als versos, que s'agrupen per la temàtica tractada. El comentari consisteix en la glosa del text, amb la comparació amb el *Facetus* llatí, en la interpretació dels passatges obscurs o poc clars i en la relació de les fonts detectades en cada cas. Són notables els comentaris als quatre temperaments de dones, segons la teoria humoral (la dona colèrica, la sanguínia, la melancòlica i la flegmàtica), que procedeixen del *Facetus* llatí i que mostren que el traductor català s'embolica amb la terminologia mèdica (ps. 164-166) o els comentaris a la figura de sant Pere, que el traductor català inclou en el llistat d'homes decebut per les dones i que permet de filar més prim en la datació del *Facet*, que hauria hagut de ser escrit al voltant de 1300 perquè al segle XIV el nom del sant ja no apareix als llistats (ps. 169-170). El capítol sisè es clou amb un apartat que porta per títol «El *Facet*, manual del foll amador». Cantavella enllaça així amb el capítol segon, en què ha explicat el paper de les *artes amandi* en la cultura occitanocatalana, i ara contraposa el discurs de la literatura amorosa idealitzant al discurs eròtic i pràctic ovidià del *Facet*.

L'edició del *Facet* és correcta, Cantavella segueix els criteris habituals i presenta un text endreçat i que fa de molt bon llegir. Les dificultats de comprensió que pot comportar la llengua híbrida del traductor anònim se salven amb les notes situades al final del text, que inclouen les pròpies de l'aparat crític i la comparació amb els versos del *Facetus* llatí. Les notes també remarquen determinats aspectes culturals que l'editora considera rellevants i que s'estudien més a fons al capítol sis de la introducció.

Els punts febles que he detectat a la introducció queden minimitzats al costat de la bona feina editorial i de la gran quantitat d'informació que Cantavella ens brinda. El capítol quart s'enceta amb una disquisició que distingeix les noves rimades didàctiques de les noves rimades literàries. La línia de frontera és prima, perquè com Cantavella mateixa reconeix, el didactisme és inherent a qualsevol obra medieval. I en definitiva, el que vol dir és que la qualitat literària del *Facet* és inferior per exemple a la de *La faula*, com ja assenyala Lola Badia al pròleg. En aquest mateix capítol, l'anàlisi de la llengua del *Facet* (que inclou també l'anàlisi de la transmissió de l'obra) s'hauria pogut enriquir si Cantavella hagués tingut en compte l'article de Badia, Santanach i Soler (2010), que estudien els trets de la *scripta* librària dels primers textos escrits en prosa catalana a final del segle XIII i començament del XIV. En parlar del *Maldit benedit* com a possible font del *Facet* (p. 171), les observacions s'haurien matisat si Cantavella hagués tingut en compte l'estudi de Cabré (2011). Tot plegat són petits detalls, que s'expliquen pel llarg període de gestació a què ha estat sotmesa l'edició. L'important del volum és que permet el joc amb l'objecte mòbil, la intensitat del moviment la triarem nosaltres en llegir. Si volem anar per feina, la consulta del glossari o de l'índex temàtic ens

permetrà acostar-nos de seguit a conceptes rellevants, com el substantiu *destral* per referir-se a l'alcavota (glossari) o el paper que fan les dones sicilianes al *Facet* (índex temàtic). Si ens hi volem entretenir més, la lectura combinada del text, dels comentaris i de les notes ens donarà una visió profunda d'aquesta obra que Rossana Cantavella ens ha posat a l'abast i que és, en definitiva, l'ensenyament de l'art de la mentida amb l'objectiu d'engalipar les dones.

BIBLIOGRAFIA

- ALTURO (1996): Jesús Alturo Perucho, «Un Facetus en dístics copiat a Barcelona al segle XII-XIII», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 15, 393-99.
- BADIA & al. (2010): Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler, «Els manuscrits lul·lians de primera generació als inicis de la *scripta* librària catalana», dins Anna ALBERNI, Lola BADIA, Lluís CABRÉ (eds.), *Translatar i transferir. La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edendum-Publicacions URV, ps. 61-90.
- CABRÉ (2011): Miriam Cabré, *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*, Barcelona-Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona-Universitat de les Illes Balears.
- ELLIOT (1977): Alison G. Elliott (ed.), «The Facetus: or, The Art of Courtly Living», *Allegorica*, 2, núm. 2, 27-57.
- MOREL-FATIO (1886): Alfred Morel-Fatio, «Le livre de courtoisie», *Romania*, 10, 497-518.

LLORET, Albert: *Printing Ausiàs March: Material culture and Renaissance poetics*, Madrid: Centro para la edición de los clásicos españoles, 2013.

ALEJANDRO COROLEU

ICREA-Universitat Autònoma de Barcelona
alejandro.coroleu@icrea.cat

Aquest llibre examina la fortuna editorial d'Ausiàs March al segle XVI des del punt de vista tant de la difusió impresa (i manuscrita) del corpus textual marquià com de la influència de la poesia de March en les lletres castellanques del Renaixement. El volum d'Albert Lloret s'ocupa sobretot de les dues edicions cinc-centistes més importants de March, la de Juan Navarro, apareguda a València el 1539, i l'edició barcelonina, a cura de Carles Amorós, publicada quatre anys més tard. En la introducció Lloret adverteix que la seva tria no respon a criteris de vàlua tecnològica de les edicions analitzades sinó a la rellevància històrica dels volums de Navarro i Amorós, atès que l'edició valenciana (que presenta la versió castellana de Baltasar de Romaní) va figurar entre els llibres d'alguns dels autors literaris

més importants del Segle d'Or espanyol, i que l'edició del 1543 fou la base de moltes de les edicions marquianes posteriors (incloent-hi la traducció llatina preparada per Vicent Mariner el 1633). La monografia de Lloret es divideix en dues parts, cadascuna composta de tres capítols, que corresponen a les dues edicions estudiades. Lloret hi empra una metodologia on es combinen l'atenció vers el context social que envolta la producció d'ambdues edicions, la feina codicològica i l'interès per qüestions d'història literària. Els dotze apèndixs inclosos ajuden el lector a seguir les variants textuais de la tradició marquiana, a localitzar els manuscrits de March conservats, a comprendre els mecanismes mimètics de poetes com Boscán o fins i tot a llegir materials paratextuals d'edicions posteriors al volum enllestit per Amorós. Tanquen l'estudi de Lloret un índex de noms i de conceptes molt complet i un llistat de referències bibliogràfiques, a més d'onze il·lustracions d'alguns dels manuscrits i edicions examinats.

Els primers tres capítols s'ocupen de l'*editio princeps* del 1539, que aplega només 46 composicions de March amb la traducció de Romaní. Dedicada a Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, és una edició tocada per un desig d'oferir una lectura moral de l'obra marquiana. Aquest to moralitzant s'aprecia ja en el pròleg redactat per Romaní —l'anàlisi del qual conforma el primer capítol del llibre aquí ressenyat—, en què el traductor es refereix a les «moralidades de Osias Marco». La interpretació de Romaní va, però, més enllà i la seva traducció d'Ausiàs March s'ha de lligar —a parer de Lloret (capítols 2 i 3)— amb l'ambient literari valencià de la dècada dels anys 30 del segle XVI. Un ambient marcat per la influència de la poesia de «cancionero» i pel Petrarca vulgar, factors que, al capdavant, determinaran la tria editorial de Navarro i el to de la versió de Romaní.

Les pàgines que Lloret dedica a l'edició d'Amorós del 1543 són el resultat d'una tasca codicològica de primer ordre. Costejada per Ferran Folc de Cardona, que també va encarregar exemplars manuscrits dels poemes marquians (són els còdexs *B* i *K*.), l'edició barcelonina inclou un total de 122 peces. En la seva detalladíssima anàlisi de l'edició d'Amorós (capítol 5) Lloret demostra com el manuscrit *D* (Biblioteca Nacional de España, Ms. 2985), igualment produït a iniciativa de Ferran Folc de Cardona aquí descrit de nou en un estudi codicològic molt detallat, fou l'exemplar utilitzat per l'impressor per preparar la seva edició del corpus marquian. Una empresa filològica, assenyala Lloret, que reordena, però, la seqüència dels poemes copiats en el manuscrit conservat a Madrid. Aquest nou arranament no és només formal sinó que respon a la voluntat, per part d'Amorós, d'oferir una lectura de la poesia marquiana inspirada en el *Canzoniere* de Petrarca i en els models elegíacs de poetes clàssics llatins com ara Properci i Ovidi (capítol 6).

Un dels mèrits d'aquest estudi és l'atenció al context històric i l'abundància de dades d'arxiu que permeten, entre d'altres coses, oferir un retrat molt acurat (i molt vívid) dels mecenes que van encarregar les edicions estudiades. L'itinerari vital de Ferran Folc de Cardona, de Nàpols a Barcelona, es documenta detalladament en el capítol 4. Una altra figura sobre la qual el lector aprèn moltes coses és

Carles Amorós, personatge fins ara encara força desconegut malgrat la seva important producció editorial. La visió que Lloret ens dóna de l'impressor no es limita a l'estudi de la seva tècnica tipogràfica sinó que contribueix a situar-lo dins el món intel·lectual barceloní de l'època.

Des de fa un temps sabem que, al Renaixement, no hi ha textos estàtics. El text s'escurça, s'allarga o s'abreuja segons les necessitats dels impressors i dels lectors, i s'adapta a les realitats d'aquells que el fan servir. Ausiàs March n'és un exemple fefaent: la seva poesia és susceptible d'imitació literària i d'ús (o abús) moralitzador en diversos ambients culturals al llarg del Cinc-cents hispànic. *Printing Ausiàs March* ens ho demostra amb una erudició notable.

MARTOS, Josep Lluís (ed.), *Joan Roís de Corella, Psalteri*, edició crítica, estudi introductor i notes, València: Institució Alfons el Magnànim i Diputació, 2013; «Biblioteca d'Autors Valencians» 59.

CURT WITTLIN

prof. emèrit, Universitat de Saskatchewan
crtwittlin@gmail.com

Estic segur que tots els lectors de *Llengua & Literatura* han participat en congressos i jornades on cada conferenciant fou presentat al públic per algú que coneix bé tant l'orador com el tema de que parlarà. Però sovint el presentador fa el que en retòrica es diu *praeteritio*, limitant-se a anunciar que «El següent orador no necessita introducció». I pot ser que això agradi a l'orador, perquè els deu minuts, o més, que s'estalvien així es poden afegir al temps dedicat a la discussió final.

En el cas de J. L. Martos, parlar d'ell és al mateix temps parlar de Corella. Ell sí que no s'ha de presentar a un públic de filòlegs i historiadors de la llengua i literatura catalanes i valencianes. Ell ha dedicat innumbrables hores a cultivar el fèrtil camp dels estudis corellians plantant-hi arbres, els *ligna* «que no perdran fulla» del salm bíblic 1.3, ço és les seves edicions crítiques i definitives, arbres que amb els seus fruits garanteixen que el progrés acadèmic continuarà. (Vegeu les setze entrades MARTOS en la bibliografia del llibre, p.137-149).

Però és innegable que l'obra de Corella que interessa a la majoria del públic segueix sent la *Tragèdia de Caldesa* i les diatribes en vers que s'hi relacionen, textos que ningú no dubta a classificar com a «obres de creació». És el contrari del que passa amb les traduccions fetes per Corella, obres que fan que alguns es demanin —ho sé per experiència— per què dedicar tant de temps a textos que, per definició, no són, o no deurien ser, obres de creació? La resposta, almenys en el cas de Corella, em sembla òbvia. Si ens interessem per un autor devem estudiar tant la seva obra creativa com les seves traduccions; versions que no hem de llegir en lloc de l'original traduït sinó al costat de l'original, per aprendre un munt de

coses sobre la mestria del traductor en l'ús de la seva, i nostra, llengua. Des d'aquesta perspectiva, la versió corelliana dels salms bíblics ens permet observar les forces creatives del «reverent mestre Corella», el seu admirable maneig de totes les eines lingüístiques i estilístiques de la llengua. La nova edició del *Psalteri* establerta per Martos ens deixa veure això en cada pàgina. Primer, perquè supera en tots aspectes les edicions anteriors. Martos les descriu a les p. 105-118.

Es tracta dels tres editors i edicions següents:

- Miquel i Planas. Editant les *Obres de Corella*, es va limitar a les obres de creació, deixant de banda les traduccions.

- L'edició patrocinada i impresa per Octavi Viader a Sant Feliu de Guíxols l'any 1928. Aquesta edició tenia un cert valor per a bibliòfils, i encara en té per a historiadors de la impremta, atès que es tracta d'una «impressió gòtica», un entreteniment tipogràfic, ja que és una imitació artesanal, feta amb les possibilitats de caixes d'impressor amb tipus mòbils, de la còpia de l'incunable de Venècia 1490 preservada a la B. N. M.

- La transcripció, edició i modernització feta per A. López i Quiles i V. Ribes i Palmero publicada el 1985. Aquest llibre, avui exhaurit, deixa molt a desitjar. Martos (p. 110ss) dóna dotzenes d'exemples per mostrar que aquesta edició no ofereix un text fiable, que està farcida d'errades de transcripció, que fou feta amb criteris insuficients, o no seguits pels propis editors. Ens quedem plenament convençuts que sí que feia falta una nova edició, realment filològica i crítica i anotada. I qui millor preparat per fer tot això que Josep Lluís Martos? Li agraïm que hagi acceptat aquest repte. Descriu la seva labor a les p. 119-136: Com a base de l'edició li va servir l'incunable de la B. N. M., del qual falta un foli, completat gràcies a un manuscrit de la Biblioteca de Catalunya. Descriu, i justifica, els seus criteris ecodòtics: Regularització de grafies antigues, accentuació, puntuació (per a la qual té en compte la sintaxi del text llatí, el qual revisava comparant sistemàticament tres edicions de la *Vulgata*! A la p. 122 fa una breu introducció a les notes que afegeix al text (són 833, i no en sobra cap!). Aquestes notes parlen sobretot de les solucions traductològiques corellanes, que Martos contrasta amb les opcions emprades en d'altres *Saltiris*, com el de l'Arxiu Capítular de la Seu de València (versió de la qual Martos està preparant una edició crítica) o el de la reimpressió dels salms feta a Girona el 1480 copiant l'únic exemplar preservat de les flames de la famosa però desapareguda *Biblia Valenciana* del 1478.

A la fi del llibre (p. 351-356) Martos ofereix un aparat crític textual que enumera els dos-cents errors que havia detectat en l'incunable venecià i degudament corregit. La gran majoria són errors «mecànics» del caixista, ben poc ajudat pels seus correctors (per ex. *seuyor*, *sennyor*, *sonyor* en lloc de *senyor*). Alguns errors, però, són d'una subtilesa bastant major i mereixen una interpretació individualitzada. Martos (p. 125-133) dóna detalls sobre setze casos. L'últim acaba amb la seva observació que, en el Salm 41, Corella, escrivint «Ha sedejat la mia ànima a Déu, font viva» tradueix el llatí *Stitivit anima mea ad Deum fortem*. Tots li perdonem aquest *lapsus calami*, perquè sabem que *Errare humanum est* i que *Aliquando*

dormitat et bonus Martos, i perquè, en la mateixa nota, l'encerta quan observa que aquest *fortem* és el resultat d'una falsa lectura de *fontem* en la *Vulgata*.

La nota 653 al Salm 118, em convida a fer el següent comentari. S'hi indica que es tracta, en l'original llatí, d'un «salm alfabètic», un artifici retòric difícil de mantenir o imitar en una traducció, sobretot si el traductor no vol limitar-se a copiar els noms hebreus de les lletres de l'abc per separar apartats introduïts, o a començar-los amb mots que tenen la mateixa inicial que el mot llatí usat en la *Vulgata*, solucions poc satisfactòries que trobem en els manuscrits del *Psalteri*. La nota 653 no respon a una pregunta que em sembla inevitable: Com és que Corella, amb la seva mestria de tots els recursos de la llengua, no veia el repte de traduir l'abecedari llatí amb un abecedari valencià creat per ell mateix? He de recordar ací que Francesc Eiximenis, que vivia a València tres generacions abans que Corella, sí que havia reeixit a escriure dos salms en llatí en forma d'*abecedarium*. (Vegeu la meua edició publicada a Toronto el 1988, p.100 i 176.) I un poc conegut, i encara inèdit, frare Guillem Fontana, l'any 1416, va veure el repte de traduir-los al català en forma d'abecedari, gairebé perfecte si no fóra pels problemes, que tenien tots, amb les lletres C-K-Q, U-V, I-Y.

A la transcripció anotada del *Psalteri* segueix l'aparat crític, amb 201 entrades. A les p. 357-361 trobem el glossari, amb més de 120 entrades. De molts dels lexemes llistats, ja se n'ha parlat en la Introducció i/o en una nota al passatge on surt. Martos ha aprofitat bé l'ajuda que ha rebut, com era d'esperar, d'Antoni Ferrando, màxim expert en «valenciana prosa» i, doncs, en l'estil corellà». Ferrando s'interessava pels llatínismes de Corella i per la seva preferència a usar un lèxic intel·ligible, del parlar local, fins i tot popularismes de l'època, molt mots dels quals Corella, en el seu *Psalteri*, va ser el primer en la història de la llengua valenciana escrita a fer-ne ús (*ariçons*, *trapijar*...). El mot *aljava* mostra que Corella, cavaller, coneixia bé el camp semàntic de les armes i els mots habituals entre cavallers en la València del segle XV. Així, sabia que per traduir el llatí *Arcum suum tetendit* podia usar dos mots tècnics valencians: «*ha collat* lo seu arch e *ha'l parat*», evitant mots menys usats com «lo seu arch *ha tes*» o «*ha stés* lo seu arch», com diuen les altres traduccions valencianes. Al glossari s'indica, després del lema i abans de la definició, en quin o quins salms el mot ha estat usat (no s'indica si es tracta d'una primera atestació, sigui del mot o del sentit que té en el context). Per ex. *Aljava* (10): buirac, estoig de fletxes. Per treure profit del glossari, el lector ha de buscar el salm indicat, sobretot perquè és ben possible que en una nota afegida al text també es parli del mot que ens interessa. Per facilitar aquest anar i venir entre el glossari i el text anotat, hauria estat una bona idea indicar en el marge superior de cada pàgina el número del salm que s'hi transcriu. L'espai hi és, però s'usa per repetir *ad infinitum* al *recto* «EL PSALTERI DE JOAN ROÍF DE CORELLA» i al *verso* «JOSEP LLUÍS MARTOS».

Per acabar, un mot sobre la presentació del llibre.

Martos ha dedicat molta cura i atenció, no tan sols al contingut del llibre —text, estudi preliminar, notes, glossari—, sinó també a la presentació exterior.

La benemèrita «Biblioteca d'Autors Valencians» ja ens té acostumats a llibres que fan goig de tenir a les mans. Ara ens ofereix un nou volum amb una impressió pulcra, impecable, en un format que recorda els tradicionals devocionaris i llibres d'hora. Un llibre que convida a ser portat a l'església, millor encara, a una capeleta, on podrem llegir els salms en veu alta, per deixar-nos guiar pel ritme de les frases, ben estructurades gràcies al bon ús de la sintaxi, i així aprendre a apreciar els salms bíblics en la traducció literària feta per Corella en la llengua dels seus, i nostres, si som valencians, avantpassats, una llengua que, dignificada, pot servir —i que així sigui per molts segles més— per a parlar a Déu.

Agraïm a Josep Lluís Martos els seus esforços abnegats i a la Institució Alfons el Magnànim el seu suport. Preveig que a molts lectors del *Psalteri* els passarà com a mi: Quan llegiran en el Salm IV (p. 155) la pregunta «Quí ens mostrarà de fer bones coses?», es miraran el llibre que tenen a les mans, i sabran la resposta.

VILLENA, Isabel: *Vita di Cristo*, introducció, traducció i notes de Simone Sari, Milà: Paoline, 2013.

GEMMA PELLISSA PRADES

Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
 gemmapellisa@gmail.com

Simone Sari és autor de la primera traducció a l'italià de la *Vita Christi* d'Isabel de Villena (1430-1490), realitzada a partir del text i de la selecció antològica d'Albert Hauf (1995). Es tracta de l'única obra catalana medieval que es coneix composta per una dona. De fet, l'autora atorga als personatges femenins un paper determinant en el relat de la vida de Jesús, que, significativament, s'inicia amb la concepció de la Mare de Déu i s'acaba amb l'Assumpció. El text reflecteix les creences de l'autora, que fou monja clarissa i abadessa del monestir de la Trinitat de València. Així, tot i que la Immaculada Concepció no és dogma de fe fins al 8 de desembre de 1854, Isabel de Villena se'n mostra partidària, de la mateixa manera que defensa que Maria tingué el privilegi de néixer amb ús de raó. En efecte, els capítols inicials de la *Vita Christi* contenen diversos passatges en què es posa de manifest aquesta excepcionalitat de la Mare de Déu:

E già questa gloriosa vergine, in quella giovane età, aveva una vita così disciplinata che era ammirata da tutti quelli che la guardavano, perché certi giorni della settimana non poppava se non una volta sola, sapendo che la penitenza e il digiuno sono la vita dell'anima [...]. La signora si impegnava nella continua preghiera e spesso sua madre la trovava con le mani giunte, gli occhi levati al cielo, mostrando nel suo gesto che si diletta nel Signore e godeva della dolcezza angelica. (p. 119)

Però potser un dels fragments que criden més l'atenció del lector és el tractament que Isabel de Villena fa d'una altra figura femenina, Eva, contraposada generalment a la Mare de Déu en els debats pro i antifeministes de l'època medieval (l'anomenada *querelle des femmes*). L'autora evidencia la misericòrdia de Jesús i de la Verge Maria en perdonar la primera dona i representa la pena d'Eva a través del plany pel patiment que han de suportar les seues filles, especialment la Mare de Déu («[...] e li piansi così tanto e continuamente che tutta la carne del mio viso era bruciata per il continuo scorrimento delle lacrime», p. 431). Les llàgrimes, juntament amb els sospirs; la descripció de la quotidianitat —amb consideracions sobre puericultura i sobre les condicions de pobresa extrema en què viu la família de Crist—; les analogies amb la vida cortesana, que Isabel de Villena havia experimentat abans d'entrar al convent, a l'entorn de Maria de Castella; les al·legories —entre les quals cal destacar un judici entre les virtuts personificades per demanar a Déu l'encarnació de Jesús— i, finalment, la descripció dels efectes de l'amor, són alguns dels trets característics de la *Vita Christi* d'Isabel de Villena que Sari tracta a l'estudi introductori (p. 9-79). A més, la introducció inclou un aparat en què analitza l'obra de l'autora en relació amb els estudis de gènere (p. 35-42).

Certament, Simone Sari ofereix un estudi complet en el qual presenta les poques dades biogràfiques existents sobre l'autora, filla del marquès Enric de Villena i de mare desconeguda, que ingressà al monestir de la Santa Trinitat de València l'any 1445, després que, a causa d'una conducta inadequada, la reina Maria n'hagués fet expulsar els frares dominicans que hi habitaven. En aquest convent hi visqueren altres religioses de llinatge noble, però malgrat la condició de filla il·legítima, Isabel de Villena fou elegida abadessa del monestir l'any 1462. És allí on escriví la *Vita Christi*, una obra que adreçà a les monges de la comunitat religiosa i que, després de la mort de l'autora, Aldonça de Montsoriu portà a la impremta.

És palès que Isabel de Villena tingué presents les destinatàries de l'obra, en la qual reuní materials de procedència diversa amb la intenció que fos una eina de meditació per a les monges del monestir. El text posa en relleu els coneixements que l'autora havia adquirit en l'educació cortesana que havia rebut, així com també les possibilitats que oferia la consulta de la biblioteca del convent, i s'hi reflecteixen qüestions doctrinals i teològiques. Amb tot, Isabel de Villena deixa clar des de l'inici la voluntat divulgativa de l'obra: «Qui comincia una *Vita di Cristo* in volgare, affinché i semplici e gli ignoranti possano conoscere e contemplare la vita e morte del nostro Redentore e Signore Gesù» (p. 101).

És per això que el text té la particularitat que no reporta les fonts de les quals procedeixen les citacions en llatí, que d'altra banda es glossen i es parafrasegen al text. Per mantenir la unitat entre les citacions d'autoritats i els comentaris d'Isabel de Villena, Simone Sari tradueix també el text llatí a l'italià i n'assenyala la procedència en nota a peu de pàgina. De fet, una de les contribucions rellevants d'aquesta edició i traducció de l'obra és la localització de les fonts que utilitza

l'autora, no només pel que fa les citacions en llatí d'origen bíblic, sinó també a la resta del text. De totes maneres, les notes informatives que acompanyen la traducció van més enllà. A continuació, transcrivim un exemple de la manera com s'integren la citació i la glossa dins del discurs —prescindeixo aquí de la nota a peu de pàgina, que fa referència a Mt 2,23—:

«[...] con una rivelazione divina si ordinò che sua grazia ritornasse con suo figlio nella loro terra, dicendo in sogno a Giuseppe: “*Alzati, prendi con te il bambino e sua madre e va' nella terra d'Israele; sono morti infatti quelli che cercavano di uccidere il bambino*”, volendo dire: “Alzatevi, Giuseppe, perché il vostro riposo non si trova nella vita presente, anzi il Signore vuole che lavoriate, aumentando i vostri meriti, e che prendiate il Figlio di Dio con la signora madre sua e torniate nella terra d'Israele, perché morti sono quelli che volevano uccidere il Signore nella sua tenera età» (p. 261).

Sari situa l'obra d'Isabel de Villena en la tradició cristiana de les narracions sobre la vida de Jesús, que ofereixen un model per als fidels i afavoreixen la contemplació i la reflexió a través de la lectura dels episodis viscuts per Crist, sobretot els més emotius, com la Passió i el plany de la Mare de Déu als peus de la Creu (*Planctus Mariae*). Així mateix, al *Lignum vitae* Bonaventura exposa els passatges evangèlics sobre la vida de Jesús com a punt de partida per a la meditació posterior. També s'havia atribuït a aquest autor l'escriptura de *Meditationes vitae Christi*, que s'ha conservat en diverses versions, una de les quals ha estat examinada recentment per Sarah McNamer. L'estudiosa argumenta que degué ser escrita per una monja, probablement clarissa. Es tracta d'una versió italiana de l'obra propera a l'univers femení que recrea Isabel de Villena a la *Vita Christi*.

El cert és que el text de Villena mostra clarament la influència de dues obres: la *Vida de Jesucrist* de Francesc Eiximenis (1397? o 1406?) i la *Vita Christi* de Ludolf de Saxònia, que tingué molt d'èxit i fins i tot fou traduïda al català per Joan Roís de Corella l'any 1495. Ambdós textos es trobaven a la biblioteca del monestir de la Trinitat. Finalment, Sari encara enumera altres fonts del text: l'Evangeli del Pseudo-Mateu, Bernat de Claravall, sant Agustí, sant Anselm, Horaci, Juvenal, Sèneca i Ovidi.

En definitiva, Simone Sari posa per primera vegada a disposició del públic italià l'obra d'Isabel de Villena en una traducció acompanyada de notes explicatives i d'indicacions sobre l'ús que l'autora fa de les fonts, un estudi previ ben documentat, un índex onomàstic i un altre índex que recull els passatges bíblics referits a la *Vita Christi*. De ben segur que la circulació d'aquesta obra entre els medievalistes italians permetrà oferir una visió més completa de l'espiritualitat cristiana a la Baixa Edat Mitjana, en un moment de canvis rellevants en l'àmbit religiós.

COROLEU, Alejandro: *Printing and Reading Italian Latin Humanism in Renaissance Europe (ca. 1470 – ca. 1540)*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014.

BARRY TAYLOR

The British Library
barry.taylor@bl.uk

Although Renaissance humanism had been flourishing for a good hundred years between the time of Petrarch and the time of Gutenberg, the printing revolution of the late fifteenth century gave a new impetus and a new agility to the processes of cultural exchange.

The focus of this book is the reception outside Italy of the works of Italian scholarship and creative writing in Latin. This central topic is successfully studied. The author then builds on his findings as a way of mapping the relations between printing, publishing and education (at a variety of levels) throughout Western Europe in the Renaissance. The universality of Latin means that similar phenomena are encountered in the German and Romance areas, and in both tiny local schools and great metropolitan universities.

The four main chapters cover Social Networks, Commentaries, the Use of Italian Humanism in the Classroom, and Italian Latin Humanism and the Spanish Vernacular.

In ch. 1, ‘Social Networks’ (ps. 10-23), Coroleu sketches the connections between printers, who sometimes imported and sometimes printed texts, and scholars. Some printers were linked to a university (ps. 67, 95), some were associated with individual scholars (p. 105). Some printers were themselves scholars (such as Manutius and Bade), and employed learned men as correctors (ps. 13, 49; see now Grafton (2011).

The authors discussed in chapter 2, ‘Commentaries’ (ps. 24-57), are Baptista Mantuanus, the Petrarch of the *Bucolicum carmen* (a work which cultivates obscurity and self-exegesis, p. 39), Filelfo, and the Poliziano of the *Silvae*. Humanist works appeared in individual editions, in the author’s collected works, or in genre-based anthologies (p. 48). The small cheap pocket-sized octavos of individual works, sometimes with extra leading between lines for manuscript notes, were clearly for the student (p. 12).

The documentary evidence for the reception of Italian humanism is to be found in the paratexts of early editions. These take two principal forms: the editor/printer’s prefaces (a selection is edited in Appendix B) and the variety of annotations called variously glosses, *lectio* (p. 43), *enarratio* (ps. 33, 43), *adnotatio*, *commentariolum* (p. 50). These range from mere explanation of vocabulary and word-order to the identification of realia and literary sources. For definitions of these terms Coroleu refers the reader to the work of Ann Moss and Paul White: I personally would have welcomed a typology of annotations, with terminology,

set out explicitly very early on in the study. Individual commentators differ in their approach: Murmullus criticized Bade for writing for children (p. 26); Coroleu contrasts the methods of Bade and Murrho (p. 35).

Poliziano, who figures so prominently in this study, emerges as a man committed to commentary. He edited numerous classical authors, including the highly allusive *Ibis* of Ovid. Echoing Petrarch, he intended his *Silvae*, four erudite poems on the works of Homer and Virgil, on agriculture as expounded by Hesiod and Virgil, and on poetry from the Sybils to Lorenzo de' Medici, to require explanation (p. 54): Sánchez de las Brozas thought «he had included in his poem every example of obscure interpretation which he knew» (p. 110). Indeed, Poliziano lectured on his own works (ps. 49, 53): a form of Renaissance self-fashioning overlooked by Greenblatt. As Coroleu points out, first fêted as an original writer, after the 1550s Poliziano was valued primarily as a scholar (p. 2).

Ch. 3 discusses 'The Use of Italian Humanism in the Classroom' (ps. 58-89). While some of these Neo-Latin works were intended for the classroom, others were aimed at the adult connoisseur. Vida (p. 68), Mantuan (p. 69) and Geraldini (p. 59) belong to the first group, Poliziano to the second. It was standard praise to say a work combined excellent style and excellent morals (ps. 15, 59-61, 72, 75, 79, 85, 86 etc.). In the classroom in particular and the world in general, a source of anxiety was the danger of paganism (ps. 39, 59, 61, 63, 86, 116-17) —sometimes negotiated by means of allegoresis— and (in Catholic countries) Erasmianism (p. 26). A third arena, neither curriculum nor connoisseurship, is what Coroleu terms *private study*, that is, additional courses given in school or university (ps. 22, 88). Within the student body, a distinction was made in one case between younger *pueri* and older *iuvenes* (p. 74). I think it is significant that in his portrait of the *grammaticus* (not cited here), Vives sees the grammarian as expounding a wide range of knowledge to a wide range of pupils:

Porro quid grammaticus profitetur? non solum litterarum et vocum peritiam, quamquam neque hoc omnino parum, sed intelligentiam verborum et sermonis totius, cognitionem antiquitatis, historiarum, fabularum, carminum, denique veterum omnium scriptorum interpretationem: Quid potest hoc maius vel amplius in studiis dici? (*De causis corruptarum artium*, II, ii)

[Tell me, what does the grammarian profess? Not only fluency with letters and words, although this in itself is no small accomplishment, but also the understanding of words and all discourse, the knowledge of Antiquity, histories, fictions, poems, and the interpretation of all the old writers. What greater or deeper can be said of studies?]

Like other humanists, Vives also taught a range of authors from Golden to Silver to Christian and contemporary (n. 241).

The final chapter, 'Italian Latin Humanism and the Spanish Vernacular' (ps. 90-122), will doubtless be of greatest interest for readers of this journal. It takes

in both Castile and Aragon, but the reader must be aware that its findings are informed by the conclusions of chapters 1-3: one of the strengths of this book is that the Peninsula is defined by reference to Trans-Pyrenean Europe. Appendix C lists editions and translations of Italian humanist works printed in Spain between 1473 and 1554.

Coroleu begins by surveying Catalan editions of the new works on grammar: Perotti's grammar, Fieschi's *Synonyma*, and Dati and Francesco Negro on epistolary composition: the latter was an essential practical skill for a civil servant. Although the connection with particular educational establishments appears not to be explicit, Coroleu draws a parallel with Paris, where «printing houses and academic institutions were clearly working in conjunction with one another» (p. 92). Long poems on Biblical themes were a favourite (p. 94): in Catalonia as abroad Mantuan enjoyed great success (p. 95). A focal point of this chapter is Pere Miquel Carbonell, notary to Alfons el Magnànim, and the owner of a library (including twenty incunables, some bought from the book fairs of Venice and Lyon) which is known to us. His interest in works on letter-writing was professional; he wrote annotations in his copies of poems by Mantuan and Sulpizio and imitated them in his own compositions.

In Castile, local presses issued Fieschi and Valla tailored to the requirements of local institutions in Salamanca and Alcalá (which had universities): and Burgos (which did not) (p. 101): see Sánchez (1992: 449-456). The pan-European taste for Christian Latin poetry was matched in Castile and Catalonia. The presence of Poliziano's *Silvae* is documented by a copy of the work (Alcalá, 1515) with manuscript annotations comparable with those studied above (ps. 103-04). In Alcalá there was a clear nexus of university, professor (Nebrija) and printer (Brocar) from 1513 onwards (p. 105), and Coroleu makes a strong case for connecting these manuscript notes with the great humanist. Poliziano was expounded at Salamanca by Hernán Núñez, «to a large crowd» (p. 107); he composed commentaries, now lost, on three of the *Silvae*. Professor at Salamanca, Sánchez de las Brozas published his edition of the *Silvae* in 1554, explicitly to accompany his rhetoric course. Like Núñez, he had catholic tastes: in addition to Latin humanist works, both edited near-contemporary and patently extra-curricular vernacular authors, respectively Mena and Garcilaso. Mention of the vernacular leads to Coroleu's final section, on imitation. He traces the influence of the *Silvae* on Joan Angel Gonsales and Antonio Serón in Latin, and on Fray Luis de León and Góngora in Spanish (ps. 112-13). Christian epic flourished: Mantuan left his mark on the Latin *Thalichristia* of Alvar Gómez de Ciudad Real and on St John of the Cross. Last but not least, *Lazarillo de Tormes* can be seen as a follower of Alberti's *Momus*.

In sum: although written with exemplary precision and clarity, this is not a book for the neophyte. The general reader might prepare him or herself with works such as Martin and Febvre's *L'Apparition du livre* and *Introducción al humanismo renacentista*, edited by Jill Kraye. The present work handles a rich

quantity of material from a variety of sources. It is an original and wide-ranging contribution which opens up new perspectives. Even those who think they understand the Renaissance will realize how much they have to learn.

BIBLIOGRAPHY

- GRAFTON (2011): Anthony Grafton, *The Culture of Correction in Renaissance Europe, The Panizzi Lectures 2009*, London: The British Library.
- SÁNCHEZ (1992): José A. Sánchez Paso, «La Universidad de Salamanca en la impresión y edición de libros», in *El libro antiguo español*, II, María Luisa López-Vidriero and Pedro M. Cátedra (eds.), Salamanca: Universidad de Salamanca.

MEDINA, Jaume: *De l'Edat Mitjana al dos mil. Estudis sobre la tradició clàssica a Catalunya*. Barcelona: Publicacions Internacionals Catalanes, 2009.

RAMON TORNÉ I TEIXIDÓ

Universitat Oberta de Catalunya, Estudis d'Arts i Humanitats
rtornet@uoc.edu

El gruixut volum del professor Jaume Medina aplega un conjunt de treballs entorn d'una temàtica en la qual és un expert indiscutible: la presència del món clàssic a Catalunya tot al llarg de la seva història. És en aquest sentit que els seus deu capítols es poden dividir en tres àmbits, per bé que tots tres van intrínsecament relacionats: en primer lloc, les traduccions dels clàssics —especialment a la Fundació Bernat Metge—; un segon àmbit consisteix a estudiar la presència en les lletres i en les terres catalanes d'alguns autors emblemàtics com ara Virgili, Horaci, Ciceró o sant Agustí; el tercer punt és, també un tema seu favorit, el de l'adaptació dels metres clàssics en la nostra poesia.

Com a traductor dels clàssics, Jaume Medina és plenament conscient del valor cultural que aquests aporten. No és casualitat, doncs, que el seu estudi sobre la intrahistòria de la gran col·lecció de clàssics grecollatins, la Fundació Bernat Metge, encapçali el primer capítol del llibre i que precisament, tanqui el seu llibre un altre capítol que duu per títol «Passat, present i futur de la traducció al català», convençut del treball ingent que tenim davant nostre per a incorporar autors de cultures forasteres, no només dels clàssics o de la Bíblia.

Altres set capítols del seu llibre s'ocupen d'Horaci, Virgili, Ciceró i sant Agustí en la cultura catalana. En realitat són articles publicats ja abans en altres revistes científiques, *Faventia*, *Els Marges*, *Ausa*, *Convenit Internacional*... En alguns casos es tracta de llargs estudis, plens de notes a peu de pàgina, riquíssims en dades i dates, que el nostre autor ha refet (sobretot els referents a Horaci i

Virgili) pensant a unificar-los: val a dir que és exhaustiu a detallar els manuscrits de casa nostra —i també molts altres que es conservaven, per exemple, en la biblioteca napolitana dels reis d'Aragó— que contenen les seves obres, catàlegs i inventaris antics de biblioteques (p. ex. testimonis del segle VII de les obres de sant Agustí), primeres traduccions i edicions fins arribar als últims anys del segle XX. Així mateix, Medina explica detingudament com aquests autors han influït, d'una manera o altra, en un reguitzell notabilíssim de poetes i escriptors del Principat, el País valencià i les Illes, entretenint-se, fins i tot a reproduir algunes cròniques i notícies, àdhuc correspondència privada de difícil accés per al lector. S'inclou, en aquest grup d'estudis, un original assaig, fins ara inèdit, sobre la interpretació del *Somnium Scipionis* en què Medina reflexiona sobre l'autoconeixement i l'ètica del bon governant.

En tercer lloc tenim un important capítol sobre l'adaptació dels metres clàssics en la poesia catalana. El tema va ser motiu de la seva tesi doctoral, dirigida per Miquel Dolç i presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1986. Ja el 1978 el professor Medina publicava a *Els Marges* un article justament famós sobre l'adaptació de l'hexàmetre i el díptic elegíac. Des d'aleshores no ha tancat el tema: entre els darrers, el 2003 a *Ausa*, en publicava un altre sobre els problemes que plantejaven aquestes imitacions en alguns sectors eclesíastics, el 2004 i el 2005 publica uns textos de Josep M. Llovera, ell mateix en publicava unes provatures a *D'ara i de sempre...* La qüestió ha tingut defensors i detractors: seguint el camí de Carles Riba, Jordi Cors, Jordi Parramon, el mateix Jaume Medina ha establert unes normes prou clares, eficaces i prou convincents, a les que s'oposa tenaçment, però, Salvador Oliva.

Per això, si amb Hölderlin podem repetir que «tot allò que es va fundar, ho varen fundar els poetes», tenim al nostre abast un conjunt d'estudis que harmonitzen disciplines i aspectes que abasten la poesia, el pensament i la transmissió de la cultura, sempre fonamentats amb gran sensibilitat i coneixement rigorós.

VALRIU, Caterina i Tomàs VIBOT: *El Comte Mal, entre la història i la llegenda*, Pollença: El Gall Editor, 2013; «Ramon Llull» 20.

JOAN BORJA I SANZ

Departament de Filologia Catalana, Universitat d'Alacant
joan.borja@ua.es

Caterina Valriu i Tomàs Vibot, veritables referents de l'etnopoètica contemporània a l'illa de Mallorca, formen un tàndem admirable, de feliç productivitat acadèmica, científica i literària. A quatre mans i dos cors van publicar l'any 2005 el llibre *El rei en Jaume I: un heroi històric, un heroi de llegenda. Cinc itineraris per Mallorca* (Palma: J. J. Olañeta Editor), un treball que indagava i divulgava el sug-

geridor diàleg que l'imaginari popular mallorquí estableix amb la figura històrica del rei Conqueridor. I el 2008, amb motiu del vuitè centenari del naixement de Jaume I, actualitzaven el treball amb una edició de luxe del mateix J. J. Olañeta que és —cal dir-ho sense embuts— una verdadera joia bibliogràfica. A penes un parell d'anys després, el 2010, Valriu i Vibot publicaven un nou treball, igualment ambicions i ben resolt, sobre la figura d'un altre gran personatge històric capaç de generar al seu voltant tot un cicle llegendari. Ens referim, naturalment, al volum *Sant Vicenç Ferrer: història, llegenda i devoció*, luxosament editat en la col·lecció «Ramon Llull» d'El Gall Editor. Doncs bé: és en aquesta mateixa col·lecció de la prestigiosa editorial de Pollença que el 2013 Caterina Valriu i Tomàs Vibot han publicat l'últim volum marca de la casa: *El Comte Mal, entre la història i la llegenda*.

El nou lliurament de Valriu i Vibot incideix en la mateixa fórmula d'eficàcia contrastada que ja havien explotat en els volums anteriors: l'aproximació al personatge històric jugant a la realitat històricament documentada amb les projeccions especulatives de l'imaginari popular —i, en particular, les que han deixat un rastre textual, concret i objectivable—, amb erudició, sistematicitat, amenitat i didactisme en dosis estratègicament proporcionades. Així, en el cas d'*El Comte Mal, entre la història i la llegenda*, després d'un interessant pròleg de Josefina Roma, i de la sabuda introducció general dels autors, el primer capítol que trobem és una aproximació a l'intrigant personatge que inspira el cicle llegendari: «El Comte Mal: esbós biogràfic» (p. 17-28). És, tal com anuncia el títol, un rigorós exercici d'apropament històric i biogràfic al segon comte de Formiguera, Ramon Burgues Safortesa (1627-1694), que certament fou —tal com els autors adverteixen en la «Introducció»— «un personatge històric complex i polifacètic». Aquesta aportació biogràfica de caràcter preliminar permet als autors exhibir, ultra l'exhaustiu treball de documentació, el bisturí esmolat i precís que metòdicament es brandeix al llarg de tota l'obra per diferenciar sempre amb claredat els dominis de la història estricta respecte dels de l'etnopoètica. D'acord amb aquest principi, serà en el capítol següent, separadament, on trobarem la primera invitació per a millor conèixer l'altra instància del diàleg: «La biografia llegendària del comte maleït: oralitat i literatura» (p. 29-47). Es tracta —ja s'entén— d'una documentadíssima proposta per a contextualitzar i compartir el rastre literari (oral i escrit) que al llarg del temps ha originat la figura intrigant del comte. S'hi reporten les curioses recreacions literàries que del motiu del Comte Mal van fer autors del segle XIX (com Joan Antoni Ferrer de Sant Jordi i de Vives, Joaquim M. Bover, Ramon Picó i Campanar i Miquel Gayà i Bauçà) i de la primera meitat del XX (com Miquel Ferrà, Maria Antònia Salvà o, sobretot, Guillem Colom i Ferrà). Més encara: s'hi aporta una excel·lent panoràmica analítica sobre la rendibilitat, en la literatura catalana —oral o impresa—, del motiu del Comte Mal (òbviament vinculat al del Comte Arnau), partint d'una nodridíssima nòmina d'estudiosos i folkloristes que han tractat prèviament el tema: Pablo Piferrer, Josep M. Quadrado, José Ramis de Ayreflor, l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, Antoni M. Alcover, Baltasar Samper, Andreu Ferrer, Víctor G. Labrado, Artur Quintana, Marià

Aguiló, Manuel Milà i Fontanals, Joan Baptista Enseñat, Josep M. Casas Homs, Ramon Morey, Josep Massot i Planes, Josep Massot i Muntaner, Bartomeu Quetlas, Rafel Ginard, Víctor Balaguer, Romeu Figueras, Isabel M. Serra, Joan Pons i Marquès, etc.

Després dels acostaments respectius a la biografia històrica del personatge i a l'univers narratiu que l'embolcalla —aproximacions que, en si mateixes, ben valdrien ja tot el llibre!— accedim al cos del treball, que ens obri camins de fantasia per a endinsar-nos en l'aureòla llegendària del Comte Mal. I val a dir que l'expressió «camins de fantasia» no té ací cap sentit figurat, sinó l'estrictament literal. Perquè l'arrelament geogràfic i el disseny de rutes historicoliteràries és, com en *El rei en Jaume I...* i *Sant Vicenç Ferrer...*, també en *El Comte Mal...*, un factor estratègic, absolutament nuclear per a l'estructuració i el sentit del volum, de manera que, tal com els autors expliciten, el llibre arriba a prendre «la forma d'una guia amb tres itineraris centrats en els tres grans nuclis on transcorregué la seva vida, els tres indrets que marquen les petjades del comte, la seva trajectòria històrica i llegendària per terres mallorquines» (p. 16). És a saber: «la Palma de convents i casals senyoriars, les terres de Santa Margalida —entre la badia de l'Alcúdia i el Pla— i el Galatzó, nom que designa una muntanya i una extensa possessió de la Serra Nord, en el terme de Calvià. Són els tres indrets on el comte tenia grans propietats, i on se suposa que la seva ànima condemnada encara vaga». Aquests tres espais permeten organitzar un total de quaranta-vuit motius llegendaris sobre el Comte Mal en quatre itineraris concrets, que designen les parts centrals del treball: «Itinerari 1: Palma» (amb deu motius llegendaris, p. 49-85); «Itinerari 2: Galatzó i Son Pont (el més extens, amb vint-i-tres motius, p. 87-138); «Itinerari 3: Santa Margalida» (amb 11 motius, p. 141-181); i «Itinerari 4: El Comte Mal a altres indrets de Mallorca».

En cadascun dels quaranta-vuit motius espigolats, Valriu i Vibot, com a *modus operandi*, elaboren primer un model de fitxa unitari que inclou la localització de la llegenda o del fet narrat, les indicacions per a trobar-ne el lloc, les fonts escrites o orals d'on prové la informació, els resum dels continguts i la classificació dels textos transcrits (segons siguin llegendes, rondalles, tradicions explicatives, poemes, textos històrics, notes d'arxiu, textos descriptius, informatius o narratius, etc.). Tot seguit reproduïxen els textos en qüestió; i, per últim, hi aporten els seus saborosos comentaris, sempre a cavall entre l'exactitud i l'anècdota, el rigor i la seducció, el coneixement i la curiositat, la coherència i la més sana i noble de les maneries. I val a dir que l'estratègia permet al lector viatjar no solament per la geografia, sinó també per la història i la llegenda: exactament, per la història llegendària de l'illa de Mallorca, que afegix així a l'atractiu del patrimoni natural i arquitectònic el de la significació d'uns paratges enriquits amb la imaginació i la fantasia del poble que els ha habitats, els ha viscuts i els ha dotat d'una determinada càrrega semàntica.

Així, els carrers i els casalots de Palma esdevenen amb la lectura d'aquest llibre una mica més màgics i enigmàtics. Són carrers per on anava i venia el Comte

Mal fins a Can Formiguera, amb tot d'elements reals i fantàstics que parlen de monges enamorades, cases aristocràtiques, convents delictosos, dames virtuoses, matrimonis eixorcs; de la primera dona del Comte Mal, Francesca Sureda; de la segona dona, Joana-Aina Nunis de Sant Joan (36 anys més jove que ell!); de torres construïdes per dimonis boiets, sicaris ombrívols i síndics vilment assassinats a trenc d'alba. «El perfil agullonat» del cim del Galatzó, «un dels més singulars i misteriosos de tota la serra de Tramuntana» ens resultarà d'ara endavant, i per sempre més, el testimoni mut d'antigues rivalitats entre la gent de Son Pont i el mal comte; de bandolers temibles, cavalls flamejants i ànimes en pena; de llunaris i boiets que, talment els minairons de la mitologia pirènica, demanen faena compulsivament quan escapen del captiveri; de marques del cavall de foc del Comte Mal; de baules, creus, forques, cementeris, aparicions, dimonis, cors de pedra, argolles de roca i cases tramuntanals vinculades a aquest personatge diabòlic. Igualment, les viles de Santa Margalida i Maria de la Salut ens evocaran indefectiblement els plets històrics del comte, les temptatives de crim i els assassinats efectivament consumats; el pou de l'Inquisidor i la imatge infernal de la *Fusta dels juraments*; els molins d'en Curt i d'en Cifre, els esclaus apallissats i el cavall mutilat; la forca, el pou i la pètria taula del Comte Mal... I, per descomptat, les espectaculars aparicions de l'espectre del Comte, tot voltat de foc, al clot d'en Maiol, buscant i posant a prova la seua dona, «sa Senyora del Pujolet».

Esment —i admiracions— a part mereixen, encara, les sempre espectaculars i eloqüents fotografies de Tomàs Vibot que il·lustren el llibre; i el luxe de dibuixos, pintures, mapes, plànols i gravats reproduïts per a l'ocasió, així com també l'annex documental final. Tot plegat fa que *El Comte Mal...* esdevinga —per formular-ho cervantescament— «un tesoro de contento y una mina de pasatiempos». Junta-ment amb el monogràfic sobre el rei en Jaume I i el de Sant Vicenç Ferrer comença a configurar una *opera magna* de reconstrucció, estudi analític i divulgació del patrimoni historicollegendari mallorquí. Per això, en haver assaborit el protagonisme del Comte Mal entre la història i la llegenda, i empeltats de l'esperit del poble mallorquí, no podem sinó parar esment a una observació que Valriu i Vibot fan en el text introductor: «Entre els relats i les cançons de tradició oral que ens han arribat [...] destaquen alguns personatges històrics entorn dels quals es teixeix un cicle llegendari. És el cas de Jaume I *el Conqueridor*, Ramon Llull, sant Vicenç Ferrer, el Comte Mal i en Tià de Sa Real, entre d'altres» (p. 15). Coneixent-los —coneixent-ne la capacitat i la trajectòria de l'un i l'altra, i la dels dos com a equip—, els interrogants que inevitablement suren són: per a quan, el llibre sobre el cicle llegendari que els mallorquins han anat teixint al voltant de la figura de Ramon Llull?; per a quan, el d'en Tià de Sa Real? Som conscients que el tàndem Valriu-Vibot, a poc a poc, va construint una gran obra de referència per a l'etnopoètica mallorquina contemporània, en la qual ja han quedat enllestides parts tan fonamentals com les del rei Jaume I, sant Vicenç Ferrer i el Comte Mal? La veritat: és un veritable plaer testimoniar i assaborir aquest procés de construcció amb cada nou lliurament. I en temps de restriccions econòmiques i dificultats de

mercat —com els actuals—, no podem sinó felicitar El Gall Editor per la luxosa edició que n'ha fet, ben a l'alçada de les circumstàncies. I agrair als autors, enllà de retòriques academicistes, la propina identitària que ens hi fan, car és ben sabut que ara com mai ens cal omplir amb treballs i paraules els silencis de la impersonalitat; i que —heus-ne ací un cas exemplar— qui guanya els orígens guanya identitat.

LLORENTE, Teodor: *Obra valenciana completa*, estudi i edició crítica a cura de Rafael Roca Ricart, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2013.

JOSEP CAMPS ARBÓS

Universitat Oberta de Catalunya, Estudis d'Arts i Humanitats
 jcampsar@uoc.edu

Tot i que arriba amb un parell d'anys de retard, l'edició de l'*Obra valenciana completa* ve a ser la cirereta del pastís amb què culminen els actes del centenari de la mort de Teodor Llorente celebrats el 2011. Un volum necessari ja que la darrera edició íntegra de la poesia llorentina —la prosa llavors no hi va tenir cabuda— datava de 1983 i, tot i la seva vàlua, presentava ja un cert envelliment. Val a dir que no ha estat fins a les darreres dècades del segle passat que, gràcies a l'antologia *Poesia* (1996), preparada i prologada per Vicent Simbor, que s'ha aconseguit desterrar la imatge —nascuda durant el franquisme i amb Joan Fuster i Manuel Sanchis Guarner al capdavant— d'un Llorente decadent i folklòric que va negar-se a modernitzar la literatura catalana al País Valencià i, altrament, ha permès considerar-lo com el creador de la moderna poesia en valencià. Valgui com a exemple del que diem les afirmacions de Ricard Blasco, un estudiós de la mateixa corda que Fuster i Sanchis Guarner, contingudes en el llibre —d'altra banda ben meritori— *Estudis sobre la literatura del País Valencià (1859-1936)* (1984): així, en el capítol titulat significativament «Llorente, un cas de perduració nociva», indicava que el poeta, «format en la freqüentació dels parnassians francesos més encarcarats, refractari a comunicar impressions subjectives, decidit a participar només sentiments compartibles per tothom, s'estimà més ser un poeta cívic que no un poeta líric. D'un civisme burgès, és clar». I més endavant: «Fort de la seua tècnica, no canvià en res l'estil de versificar, igual en cinquanta anys que el primer dia. Actitud estàtica i no dinàmica que transmeté als deixebles, bastant ignorants dels moviments poètics del món com per seguir-lo a ulls clucs i tots convençuts de servir el valencianisme tancant-se en el *ghetto* acotat pel patriarca» (p. 47-48). Una citació que demostra la controvèrsia que va existir durant dècades envers un autor a qui es considerava com el causant principal que la Renaixença valenciana no arribés a assolir la mateixa envergadura que la del Principat.

El volum que ressenyem ha anat a cura de Rafael Roca Ricart, professor de Filologia Catalana de la Universitat de València i màxim especialista actual en la

vida i obra de Llorente. Sobre aquest tema podem assenyalar els seus valuosos assaigs *Teodor Llorente, el darrer patriarca* (2004) i *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana* (2007), o bé l'edició del volum d'estudis *Teodor Llorente, cent anys després* (2011). Precedit d'una emotiva presentació de Joan Teodor Corbín Llorente, besnét de l'escriptor i traspassat poc abans que el llibre veïés la llum, l'*Obra valenciana completa* es divideix en dues parts complementàries. La primera, «El poeta de València», és un ampli i metòdic estudi de Roca sobre les diverses edicions per què ha transitat la lírica llorentina; la segona és l'edició crítica de la poesia i la prosa de l'autor valencià.

A l'estudi a què hem fet referència, Roca remarca l'ambivalència de la contribució intel·lectual de Llorente, ja que, si bé a l'Estat espanyol, les facetes que despertaren major interès foren la de periodista i la de traductor de poetes romàntics al castellà, en els territoris de parla catalana fou la de poeta en la seva llengua materna. De fet, com bé indica, «des de ben jove, el nostre poeta uní, a la seva exquisida formació i capacitat intel·lectual, una immensa laboriositat i una eminent vocació de líder i ideòleg de la Renaixença valenciana que tingué un clar reflex en la seua contribució com a escriptor valencià, en prosa i en vers» (p. 30). Ara bé, el moll de l'os de l'estudi és el repàs valoratiu que s'efectua als gairebé cent anys que transcorren entre les diverses edicions de la lírica valenciana de Llorente. No en va, un dels mèrits del volum és el de trencar el tòpic que Llorente utilitzà el valencià només per a la poesia; si bé és cert que la majoria dels seus escrits en prosa (bàsicament de tema polític) són redactats en castellà, no es pot obviar que va redactar un grapat d'articles de tema cultural en valencià (que es reproduïen íntegrament) i nombroses cartes, algunes de les quals van ser donades a conèixer a l'*Epistolari Llorente* (1928-1936), tres volums que caldria reeditar i completar.

Com és sabut, Llorente va aplegar en vida la producció lírica valenciana en un únic recull, *Llibret de versos*, que reelaborà en el decurs dels anys. La primera edició data de 1885 i Roca en ressegueix la gestació a través de l'epistolari de Llorente amb el seu amic Vicent Wenceslau Querol. Es tracta d'un volum que recollia 37 poemes datats entre 1857 i 1884 i anava encapçalat per una endreça-dedicatòria a Marià Aguiló. Les ressenyes (com les de Josep Maria Quadrado i Josep Yxart) van ser favorables i van servir per esvair els dubtes que tenia l'autor davant d'una societat poc acostumada a llegir i escriure la llengua que parlava i que ell aspirava a dignificar. El 1903 va aparèixer el *Nou llibret de versos*, al si de la Biblioteca de lo Rat Penat i com a homenatge a l'autor arran de la finalització de la seva obra històrica *València. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*, que aplegava 59 poesies, 29 havien estat publicades a l'edició anterior, 8 havien estat suprimides i 30 eren noves. Sis anys més tard, el 1909, va aparèixer la segona edició del *Nou llibret de versos*, l'última realitzada en vida, tot i que les dues primeres parts, com bé documenta Roca, ja estaven impreses el 1903, mentre que la tercera no ho va ser fins anys després; el motiu va ser l'endarreriment constant del preàmbul del llibre que havia encarregat Llorente a Marcelino Menéndez y Pela-

yo (els fragments de la correspondència entre el poeta i l'erudit santanderí reflecteixen les angoixes que va sofrir el primer) i que no va ser enviat fins al 20 de desembre de 1908; un text que creiem que no hauria estat sobrer reproduir tal i com es va fer a l'edició de 1983. Pel que fa al contingut hi trobem 23 composicions noves i una nova dedicatòria, ara al poeta provençal Frederic Mistral. Entre les composicions afegides hi figura una de les més conegudes i emblemàtiques de l'autor: «Vora el barranc dels Algadins».

Després de la mort de Llorente el 1911, van aparèixer el 1914 els dos volums dels *Llibrets de versos*, editats pel seu fill Teodor Llorente Falcó, qui va afegir 13 composicions més al corpus existent. Hem d'esperar fins a principis de 1936, en el marc de la celebració del primer centenari del naixement del patriarca de la Renaixença valenciana perquè vegi la llum una nova edició. Amb el títol de *Poesies valencianes*, i novament a càrrec de Llorente Falcó, s'incorporaven 24 poemes nous als publicats el 1914; es tractava de composicions de joventut i versions de poetes estrangers. Tot i tenir una bona recepció, l'esclat de la Guerra Civil en va restringir la distribució i la lectura. No serà fins gairebé cinquanta anys més tard, i després de la fi de la dictadura franquista i amb els inicis de l'anomenada transició democràtica, que el 1983 va veure la llum la *Poesia valenciana completa*, a càrrec de Lluís Guarner, qui signava un excel·lent estudi introductori, amb l'ajut de Francesc Pérez Moragon. Respecte al text de 1936, s'hi afegien 18 poemes i el corpus líric de Llorente passava a ser de 139 peces. La diferència substancial respecte a les edicions anteriors la trobem en la distribució del material: es trencava l'ordenació cronològica i se substituïa per una de temàtica. La recepció crítica del volum mostra les dues línies de valoració de la lírica llorentina que indicàvem a l'inici de la ressenya: la negativa, encapçalada per Ricard Blasco, i la positiva, a mans de dos joves crítics, Adolf Bertran i Enric Sòria. Finalment, l'edició que ha preparat Roca recull onze noves composicions que fixen el corpus líric llorentí, potser de manera definitiva, en 150 poemes (143 d'originals i 7 traduccions). Els poemes que s'integren a la present edició van ser redactats entre 1897 i 1909 i obeeixen a qüestions purament circumstancials (homenatges, agraïments, finalitat benèfiques...).

Pel que fa a la prosa valenciana de Llorente, Roca referencia divuit documents de caire periodístic i literari (discursos, pròlegs, articles de temàtica cultural i cartes-article) publicats entre 1879 i 1911 i hi remarca la seva representativitat basant-se en dues qüestions de caire cultural: en primer lloc, el model lingüístic pel qual aposta l'autor; i segonament, la seva ideologia en temes com la recuperació de la tradició literària o bé les relacions que va mantenir amb els intel·lectuals catalans i illencs. Els textos, a més, permeten asseverar que Llorente va incorporar el valencià gradualment a la seva prosa (bona part són de la primera dècada del segle passat). De fet, el conjunt de la producció —vers i prosa— permet arribar a la conclusió que Llorente va intentar ennoblir una llengua, que des de l'afirmació de la unitat, va denominar valencià o llemosí. Ho prova el fet d'intentar crear una Acadèmia de la Llengua, que pretenia donar normes per a l'ortografia del valencià

i contribuir a la creació d'un model lingüístic culte fonamentat en els clàssics i que havia de bandejar barbarismes i castellanismes.

Quant a l'edició actual, la primera crítica, la fixació del text s'ha fet, com no podia ser d'altra manera, a partir de l'última edició controlada per Llorente: el *Nou llibre de versos*, de 1909. Pel que fa als poemes no inclosos en aquell volum s'ha pres la darrera versió publicada per l'autor i pels que van veure la llum després de la seva mort, la primera que es va publicar. L'aparat de variants, que s'ha intentat que sigui exhaustiu, té en compte només les edicions dels poemes que Llorente va publicar en vida, cosa que permet saber, a més, les publicacions periòdiques on trametia els textos. Pel que fa a l'ordenació del material, es manté el criteri que havia seguit el poeta en els seus reculls: el cronològic, «entre els guanys d'una tal ordenació figura el de copsar millor quina fou l'evolució lingüística, literària i ideològica que experimentà Llorente» (p. 86), i no pas el temàtic com s'havia fet el 1983. Una altra opció possible hauria estat prendre el text de 1909 i donar en apèndix la resta de poemes, cosa que permetria veure nítidament quins va rebutjar Llorente el 1885 i quins es van afegir després de la seva mort en les successives edicions. Tanmateix, la proposta de Roca resta més que justificada i no hi ha res a dir. El treball també permet descobrir atribucions errònies («Goigs a Nostra Senyora dels Desamparats»), duplicacions («Versos per a un àlbum» i «A la senyoreta donya Pepeta Anglasell» només difereixen en el títol i el primer vers) o la recuperació de poemes mutilats («Lo Sant Graal» i «A Escalante»). Pel que fa a la transcripció dels textos, i a diferència de l'edició de 1983, pensem que les raons sociolingüístiques pròpies del context valencià actual són les que deuen haver portat Roca, que està al corrent dels criteris actuals d'edició de textos del segle XIX en general i de Jacint Verdager en particular, a prendre la decisió de no normativitzar el text llorentí i de mantenir-se fidel a les grafies originals (de fet, moltes de les variants de l'aparat crític són merament ortogràfiques, útils, això sí, als estudiosos de la llengua). Una proposta que pot dificultar (i allunyar) la lectura de Llorente del públic del segle XXI i que, tal vegada, podria donar la imatge, equivocada com hem remarcat, que ens trobem davant d'un autor anacrònic i objecte només de l'interès dels erudits. Però, també, és una proposta que permet copsar nítidament quin fou el model lingüístic unionista pel qual apostava Llorente, i dissipar definitivament els dubtes que, de vegades i amb una clara intencionalitat política, han sembrat els qui han intentat arrossegar l'autor de «La barraca» i «Vora el barranc dels Algadins» cap a posicionaments secessionistes. Una edició que fixa, de manera convincent, el text del poeta de València i que, per tant, haurà de servir de base per a futures edicions divulgatives realitzades, ara sí, amb criteris normativitzadors.

Un dels grans encerts del volum és que cada poema i cada prosa van precedits per un davantal que en recull les circumstàncies de la composició, la gènesi i la datació, les valoracions fetes per la crítica i les relacions amb altres textos de Llorente. Un model d'una gran utilitat i que comptava amb el precedent dels magnífics volums *Pàtria* (2002) i *Montserrat* (1997 i 2004) de l'Obra Completa, en edició

crítica, de Jacint Verdaguer. I que evidència, per si quedava algun dubte, la ingent tasca hemerogràfica, minuciosa i plena de rigor, duta a terme per Roca. Fixem-nos, per exemple, en la mina d'informació que hi trobem a propòsit de «La barraca», (p. 342-345): quan es publicà per primera vegada, les edicions que va tenir, unes notes de lectura a partir de la tesi que es tracta d'«una metàfora de la societat valenciana idíl·lica i ordenada amb què Llorente somiava», la gènesi (una cacera de tords a Albaida) i la recepció crítica que convertirà el poema en una de les peces emblemàtiques de l'autor (raporta les valoracions de Marcelino Menéndez y Pelayo, Joan Fuster, Manuel Sanchis Guarner, Lluís Guarner i Vicent Simbor).

Per tot plegat, només ens resta felicitar els responsables de l'edició de l'*Obra valenciana completa*, de Teodor Llorente, per l'oportunitat d'haver posat a l'abast dels lectors actuals la poesia i la prosa d'un intel·lectual que va dignificar l'ús de la seva llengua materna i que també serveix per enterrar, definitivament, la imatge d'un autor que pertanyia a un passat ben remot. Un agraïment que cal fer extensiu a Rafael Roca per haver dut a terme, amb la competència amb què ens té avesats, aquesta tan necessària empresa per a les nostres lletres.

PANYELLA I FERRERES, RAMON: *Francesc Pelai Briz: entre la literatura i l'activisme patriòtic*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013.

RAMON PINYOL I TORRENTS

Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya

ramon.pinyol@uvic.cat

El llibre de Ramon Panyella i Ferreres és una adaptació de la seva tesi doctoral que, dirigida pel doctor Manuel Jorba, fou llegida el 2008 a la Universitat Autònoma de Barcelona. Va obtenir el 2012 el premi d'Història Literària Manuel Milà i Fontanals de l'Institut d'Estudis Catalans i, el 2013, el premi de la Crítica Serra d'Or de Recerca en Humanitats. El canvi del gènere tesi al gènere monografia, indispensable per ser publicada en una editorial comercial, ha comportat una reducció inevitable, però s'ha pogut beneficiar del descobriment de fons documentals posteriors. En tot cas, però, l'obra ha acabat tenint 541 pàgines. Confegit en tres parts, d'extensió força diferent, el llibre dedica una primera part a l'activitat literària, una segona a l'activisme cívico-patriòtic i la tercera als anys finals de la vida i la fortuna pòstuma de Briz.

La primera part, de gairebé dues-centes pàgines, porta per títol «La creació literària: l'escriptor» i estudia de manera detallada el que podríem anomenar la prehistòria literària de Briz (1859-1865), o sia, els seus inicis, les seves primeres peces en català i castellà, les traduccions primerenques, l'activitat periodística i l'impacte que tingueren Bofarull i Balaguer i els Jocs Florals de 1859 en la seva incorporació al projecte de la Renaixença. Prèviament, però, ha situat els orígens

familiars de l'escriptor i els seus estudis acadèmics, inacabats, de dret, servint-se del parcialment inèdit *Llibre de ma vida* i de la documentació d'arxiu de la Universitat de Barcelona. A continuació, Panyella entra de ple en l'estudi de l'embranchida poètica de Briz en els anys seixanta i setanta, amb obres tan significatives com l'ambiciosa *La masia dels amors* (1866), de clara filiació mistralenca, l'extens recull de poesies, en part inèdites en part publicades, *Lo brot d'acs* (1866) o *Les set balades* (1867), on traspua el seu interès per la poesia popular i tradicional. (1867). També s'analitza aquí la forta presència de Francesc P. Briz en els Jocs Florals (1861-1869), que, maldant per gaudir d'una presència de primera fila en el panorama literari, aconsegueix la proclamació de Mestre en Gai Saber el 1869. L'any següent, i segurament per consolidar el seu èxit públic, va estampar *Flors i violes*, aplec de totes les seves composicions premiades als Jocs i en altres certàmens literaris.

Abans de passar a l'anàlisi de la dedicació del nostre escriptor a altres gèneres literaris, Ramon Panyella inclou un interessant capítol, «Briz i la literatura provençal», que detalla les seves relacions amb el felibritge, en especial les traduccions dels dos poetes occitans més rellevants del moment, Frederic Mistral i Josep Romanilha, i les iniciatives de divulgació de la literatura felibre a Catalunya. Panyella se serveix d'abundant documentació inèdita fins ara, alhora que explica les dificultats que a voltes hi va haver en aquestes relacions, exemplificades en l'expulsió de Briz de l'Acadèmia del Felibritge, provocada per un personatge molt influent i gairebé desconegut com fou Albert de Quintana.

Francesc Pelai Briz va dedicar també una part important dels seus esforços literaris a altres gèneres que la poesia. Conscient de la necessitat de fer present el català en la narrativa, el teatre i la literatura infantil, va escriure dos aplecs de contes, *La Panolla* (1873) i *La Roja* (1876), la novel·la *Lo coronel d'Anjou* (1872), les obres infantils, pioneres del gènere en català, *Lo llibre dels àngels* (1865) i *Lo llibre dels nois* (1871), de caire didàcticomoralitzant. De les peces teatrals, destaquen els drames històrics *Bac de Roda* (1868), *Miquel Rius o la mà de Judes* (1870) i el drama costumista, escrit amb Frederic Soler, *La falç* (1878). S'ha de destacar l'anàlisi que fa Panyella dels dos llibres de contes citats suara, des de la història externa fins a l'arquitectura narrativa, poc reeixida. És també remarcable la síntesi que fa de la novel·la històrica i de recursos fulletonescos *Lo coronel d'Anjou*, obra no menyspreable, tant de les seves característiques internes com de la seva recepció per part de la crítica fins als nostres dies.

La primera part del llibre de Panyella es tanca amb tres capítols dedicats novament a la poesia. Així, en el primer, la producció dels anys setanta, on destaca la persistència de Briz en la participació en els Jocs Florals i altres certàmens com una manera de continuar essent present en el panorama literari i, segurament, també per mirar d'obtenir una englantina, el guardó que no havia encara aconseguit i que no aconseguiria. Se'ns hi donen tota mena d'informacions sobre aquest període, sobre la peça que més èxit va tenir aleshores, «La cançó del mestre Jan», sobre el volum de set romanços històrics publicat amb el títol de *Les venjances*

del rei Pere (1872) —amb una recepció crítica molt negativa—, el recull de poesia sentimental *Lo llibre del meu cor* (1875) —amb una certa voluntat de renovar-se literàriament— o sobre *Primaveres* (1881), aplec de poesies en bona part ja conegudes i de tipus florallesc. El segon capítol, la poesia dels vuitanta, se centra en una de les obres més ambicioses de Briz, *L'Orientada* (1881), confegit entre 1878 i 1881, centrat en l'expedició catalana medieval a Orient i que no va assolir, tampoc, despertar l'interès ni del públic ni de la crítica. Pòstumament, va publicar-se una altra composició també de tipus èpic, *Cap de ferro* (1889).

La segona part del llibre de Panyella està dedicada a l'estudi de l'obra patriòtica i d'activista de Francesc P. Briz. De fet, el nostre biografiat va desplegar una activitat extraordinària i resulta difícil en aquells anys no trobar-lo involucrat en moltes iniciatives literàries i civcopatriòtiques. Destaca amb llum pròpia el *Calendari català*, que va prendre com a model l'*Armanà provençau* dels felibres i que fou publicat anualment entre 1864 i 1881. L'autor estudia amb precisió la història externa, la vida interna, els col·laboradors i les diverses vicissituds de la publicació. El mateix fa amb una altra publicació de fonda significació, que en part ja havia estat estudiada, *Lo Gay Saber*, apareguda en dues etapes, 1868-1869 i 1878-1883. La riquesa de les informacions torna aquí a ser especialment rellevant, per la generositat d'espai i l'aprofundiment analític.

En el mateix bloc central de l'estudi, Ramon Panyella dedica una cinquantena llarga de pàgines a estudiar l'activitat folklorista de Briz (casat, convé recordar-ho, amb una Maspons i Labrós, germana, doncs, de Francesc i Maria del Pilar), activitat inseparable de la pràctica catalanista. Recuperar, difondre i conservar el patrimoni folklòric era d'interès no sols literari sinó patriòtic. En aquest sentit, Briz va estampar cinc volums amb el títol de *Cançons de la terra* (1866-1877), amb un total de 174 peces aplegades per un grup de col·laboradors, atès que el compilador gairebé no sortí de Barcelona. Gràcies a la minuciositat de Panyella coneixem les circumstàncies que van motivar l'aplec, des dels problemes editorials, la metodologia (basada en models francesos i provençals, cosa que el porta a incloure-hi la melodia) i fins el respecte o no als originals. Resulta significatiu que, malgrat el relatiu reconeixement públic de què va gaudir, ni els especialistes locals (Milà, Aguiló) ni els forans (Gaston Paris, Paul Meyer) no hi van prestar atenció. Escàs ressò van obtenir *Endevinalles populars catalanes* (1882), retocades sovint a causa dels escrúpols catòlics de Briz. Panyella no oblida, en el seu llibre, de tractar sumàriament de la tasca de Briz com a divulgador dels clàssics catalans medievals, tasca en la qual no va excel·lir i per a la qual tenia escassa per no dir nul·la preparació: *Obres d'Ansiàs March* (1864), *Lo llibre de les dones* (1865), de Jaume Roig, l'antologia *Lo llibre dels poetes* (1867) —que abraça del segle XIII al XVIII— i el manuscrit cincentista *Jardinet d'orats* (1868).

Una altra cinquantena de pàgines clouen aquesta segona part de la monografia de Panyella, dedicades ara a resseguir amb meticulositat les accions a favor de la Renaixença, l'actuació dins la institució dels Jocs Florals i l'ideari catalanista de Briz, sempre matisat per la seva fidelitat al pensament catòlic i conservador.

Finalment, l'estudi es tanca amb un tercer apartat, molt més breu que els anteriors, «Darrers temps, mort i fama pòstuma». Aquest títol resulta ben explícit: els darrers anys, la malaltia que el va recloure a casa, l'allunyament de la vida pública i la marginació intel·lectual i social que creia que patia. Panyella, a més, recull els homenatges que se li feren i aporta documentació i valoracions sobre la recepció crítica immediata, des de la que es produeix arran de la seva mort fins a les primeres dècades del segle xx. I, encara, l'autor adjunta uns importants apèndixs que completen perfectament el conjunt: la bibliografia diria que pràcticament completa de Briz, la relació exhaustiva de la seva participació en els Jocs Florals (incloses les peces enviades i no premiades) i un aplec, en bona part inèdit, de documentació vària: articles, cartes, esborranys i textos inèdits. Pel que fa a les fonts documentals i la bibliografia, completíssimes altra volta. I encara, al final, un índex onomàstic, que resulta impagable, sense el qual els llibres d'aquesta mena, resulten de consulta difícil o impossible per a l'estudiós.

En definitiva, ens trobem amb un estudi de primera mà d'una rellevància molt alta no sols per al coneixement d'un autor que va contribuir de manera molt destacada a la consolidació de la Renaixença, no pel valor intrínsec de la seva obra literària, sinó sobretot per la tasca d'activista que va crear plataformes al capdavant decisives perquè quallés una literatura viable en català en el Vuit-cents. La monografia de Ramon Panyella resulta una obra de referència no sols per al coneixement de la producció, la personalitat i l'activisme catalanista de Francesc Pelai Briz, fins ara massa desconegut i deixat de banda, sinó per comprendre com es va aconseguir gestar, amb unes bases ben precàries, el renaixement de la literatura catalana en el segle XIX. I, per completar-ne el valor i l'interès, cal dir que, a més, està molt ben escrit.

SAMPER PRUNERA, Emili: *De l'anarquisme al folklore. Cels Gomis i Mestre (1841-1915)*, Tarragona: Publicacions URV, 2013.

LAURA SASTRE BARROS

Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana
 laurasastre79@hotmail.es

El llibre *De l'anarquisme al folklore*, publicat per la Universitat Rovira i Virgili l'any 2013, és el resultat de la reelaboració i adaptació de la tesi doctoral que Emili Samper acabà d'enllestir l'any 2013,¹ sota la direcció de Carme Oriol i de Magí Sunyer. En aquest treball que ara ens presenta, l'autor pren com a punt de partida els estudis previs més rellevants fets entorn de la figura de Cels Gomis

1. «Cels Gomis i Mestre: biografia i narrativa folklòrica», disponible en línia: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/111095>>.

i Mestre (1841-1915). Així, s'aprofundeix en el coneixement de la trajectòria d'aquest personatge excepcional amb un doble objectiu: per una banda, dur a terme una anàlisi acurada del context cultural i històric en què s'emmarca la seva tasca intel·lectual, imprescindible per copsar-ne la importància en els distints àmbits en què va treballar; i, per una altra, confeccionar una biografia exhaustiva que tenguí en compte totes les vessants de la seva producció, més enllà del seu treball com a folklorista, a través del qual li arribà un cert reconeixement en els cercles especialitzats.

Amb aquest llibre, Samper aporta un treball fonamentat en la recerca i en la investigació el valor del qual prové, en part, de la voluntat explícita de cobrir un buit bibliogràfic relatiu a l'estudi concret d'aquest autor, eclipsat en la seva època per les grans personalitats del moment. Ens faltava una obra que versàs de manera exclusiva sobre les vicissituds de la trajectòria d'aquest enginyer de camins i escriptor prolífic, de pensament revolucionari, que va néixer i morir en un període convuls i apassionant de la història del país.

El llibre, amb pròleg de Llorenç Prat, està estructurat temàticament en funció dels àmbits en què Gomis va destacar. El primer capítol ens aproxima a la figura de l'escriptor a través d'un perfil biogràfic que posa l'accent en el seu ofici d'enginyer i analitza fins a quin punt la seva faceta laboral va determinar la seva obra com a intel·lectual. El segon capítol s'ocupa de resseguir-ne la ideologia i el pensament polític a través de la seva producció bibliogràfica. El fet que Gomis abraçés una ideologia decididament progressista, que defensà sense fissures durant tota la vida, genera una certa fascinació en el lector que s'hi aproxima per primera vegada. Aquest és un dels trets que més clarament el distància dels seus coetanis, d'ideologia generalment conservadora i catòlica, en la línia dels pressupòsits que definiren el projecte cultural de la Renaixença. El tercer capítol s'endinsa en la seva faceta de folklorista i el vincle determinant que va establir durant molt de temps amb l'Associació d'Excursionistes de Catalunya, materialitzada en un bon grapat de publicacions; en el darrer capítol es destaquen les diverses incursions que va fer Gomis en el camp de la pedagogia, amb la publicació de diversos manuals dirigits a un públic jove; i de la literatura, amb un repàs de la producció poètica de composicions combatives publicades en algunes revistes del moment. Dos apèndix bibliogràfics, el segon en forma de quadre cronològic, tanquen l'obra.

Cels Gomis i Mestre neix a Reus a principis de 1841 i mor a Barcelona, l'any 1915. Cursa els estudis d'enginyeria de camins a Madrid i col·labora en l'establiment de les línies de ferrocarril de bona part del territori peninsular. Acostumat a viatjar per exigències laborals, Gomis entra en contacte amb les capes populars d'arreu del territori, un fet que condiciona la seva percepció de la classe treballadora i l'ajuda a conèixer de primera mà les condicions de vida en què subsisteix. La seva curiositat per l'entorn queda enregistrada en els seus diaris de viatges i calendaris, que foren cedits per Cels Gomis i Sardanyola a l'Arxiu Municipal de Reus. De fet, el nét del folklorista ha estat un dels grans impulsors del

reconeixement de la figura del seu avi. Aquest fons personal contenia material inèdit i molt valuós que Emili Samper ha sabut rendibilitzar en el seu treball.

La ideologia de Gomis, tot i ser analitzada en un capítol a part, apareix com a rerefons de gairebé tots els seus treballs, ja siguin articles sobre folklore, manuals de geografia o poesia social. Ideològicament, evoluciona des d'un republicanisme federal, vinculat a la figura de Valentí Almirall, a un anarquisme que practicà des de l'activisme polític durant els anys de joventut i des de la tasca intel·lectual més assossegada en la seva maduresa. L'any 1868 és nomenat secretari del Club dels Federalistes que, com a entitat, pretén subvertir l'ordre establert i reformar el sistema polític des de posicions radicalment democràtiques, republicanes, federalistes i anticlericals. El 68 participa de les revoltes federalistes que acaben amb la derrota dels revoltats i amb l'exili de Gomis a París a partir del 69. Durant aquest període, entra en contacte amb algunes de les figures més rellevants vinculades al moviment anarquista, entre les quals destaca l'ideòleg Bakunin. De tornada a Espanya, es converteix en membre actiu de l'Associació Internacional de Treballadors. Així, l'itinerari vital de Gomis planteja un progressiu allunyament de la sensibilitat federalista, d'arrel burgesa, despreocupada per les qüestions socials i una identificació creixent amb la classe treballadora i la defensa d'una revolució social. A partir dels anys 80, publica articles en revistes com *Acracia* o *La Tramuntana* des d'on difon les seves idees llibertàries, que compatibilitza amb el sentiment identitari i la defensa del catalanisme entès, sobretot, com a lluita contra el centralisme i la uniformització promoguts per l'estat espanyol. Però les tensions generades per l'acció directa violenta com a eina de transformació política adoptada per alguns sectors anarquistes de finals de segle XIX faran que es distanciï definitivament del moviment organitzat.

Cels Gomis va publicar desenes de llibres i articles de temàtica molt diversa en què es manifesta una de les constants del seu pensament: la fe en la raó i en la ciència com a eines de progrés i de millora de les condicions socials de les classes treballadores. Interpreta la revolució industrial com una victòria de la humanitat sobre les forces de la naturalesa, d'aquí el seu elogi al maquinisme, emblema de la literatura anarquista del moment. En sintonia amb aquest discurs, Gomis revisa i qüestiona el concepte tradicional d'Història i reivindica la feina silenciosa dels ciutadans anònims, autèntics protagonistes del progrés social.

Des d'una actitud pròxima a l'esperit regeneracionista de l'època, ataca la ignorància i la superstició com a font de tots els mals, reclama educació per als treballadors i es preocupa de posar a l'abast de la població els instruments necessaris per a la seva formació. Serveix com a exemple d'aquesta convicció la creació de la biblioteca pública a la seu de l'associació de la Joventut Republicana de Barcelona, possiblement una de les primeres biblioteques públiques de Catalunya.

La faceta de folklorista de Cels Gomis ha estat l'aspecte més estudiat i divulgat de la seva obra. En aquest camp, planteja innovacions que l'aproximen a les tendències més actuals de l'anàlisi del folklore. Viu el moment d'eclosió d'aquests

estudis al final de segle XIX, com a conseqüència lògica de la visió historicista d'arrel romàntica que qualla en el període de la Renaixença. Samper es fa ressò de les tesis de Llorenç Prat que, en *El mite de la tradició popular*, situa Gomis i Mestre en la tercera generació de folkloristes, juntament amb Francesc Bertran i Bros i Sebastià Farnés i Badó, a la qual es refereix com a «generació excursionista» (p. 85), continuadora de les anteriors, però amb una clara reorientació metodològica derivada dels canvis ideològics de l'època. L'aparició d'aquesta generació d'estudiosos està relacionada amb l'activitat de revalorització del territori promoguda des de l'Associació d'Excursionistes Catalana, fundada l'any 1878, amb un paper clau en el desenvolupament dels estudis de folklore. Les col·laboracions habituals de Gomis amb l'AEC suposen una nova possibilitat d'entrar en contacte amb els habitants i el paisatge de bona part del territori català, una experiència que li proporciona un material de gran valor que aprofita per dur a terme les seves investigacions.

En aquesta fase primerenca dels estudis de folklore, els autors tendeixen a manipular els materials directament recollits dels informadors en un doble sentit: literaturitzant els relats amb l'objectiu d'adaptar-los als cànons estètics segons unes directrius conjunturals; i, en un sentit ètic, modificant, i fins i tot censurant, aquells materials percebuts com a nocius o perillosos per a la moral de l'època. Són, per tant, raons de tipus ideològic les que fan que les primeres fornades de folkloristes supeditin la fidelitat als materials recollits a la bellesa literària i al decorum. Encara que Cels Gomis no va ser el primer a qüestionar la conveniència d'aquests criteris que condicionaven la tasca de recopilació i anàlisi, el respecte rigorós a les fonts va ser una de les constants que millor definiren la seva tasca en aquesta disciplina. D'una altra banda, Cels i Gomis inclou informació contextual que ajuda a la correcta interpretació de les dades, així com informació relativa a l'informant (lloc de naixement, ocupació laboral...) i a l'origen concret del material que presenta. Tot això fa que en la seva feina trobem algunes de les característiques que avui es consideren necessàries en la tasca de qualsevol folklorista.

La concepció que Gomis té del folklore suposa una altra divergència amb els autors de l'època que paga la pena esmentar: mentre que, en general, la recollida dels materials es feia des d'una actitud profundament romàntica dirigida a salvaguardar l'essència del poble amenaçada pels canvis socials produïts per la industrialització, Gomis «lluny de recuperar el poble ideal [...] el que pretén és recollir aquestes creences [...] per contraposar-les a les explicacions racionals i científiques i per evidenciar la necessitat del treball i del progrés per a superar les dificultats» (p. 102).

És cert que la quantitat de referències bibliogràfiques que l'autor inclou en aquesta obra alenteixen el ritme de lectura, especialment en aquells capítols en què es desenvolupa la biografia de Gomis; però la presència d'aquestes dades queda justificada per l'objectiu i la voluntat d'exhaustivitat que persegueix, i assoleix, aquest estudi. Amb tot, tenim a les mans el resultat d'una feina rigorosa que esde-

vé una obra de referència i la més minuciosa de les que s'han publicat fins ara entorn de la figura de Cels Gomis. És mèrit de l'autor haver sabut plantejar la seva anàlisi des d'una visió de conjunt en què vida i obra s'entremesclen i s'alimenten per mostrar un personatge fascinant, injustament oblidat, a qui val la pena aproximar-se a través del treball que ara ens proporciona Emili Samper.

MOLAS, Joaquim: *Llegir Verdaguer*, pròleg de Ramon Pinyol i Torrents, Barcelona: Societat Verdaguer – Servei de Publicacions de la Universitat de Vic – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014; «Biblioteca Abat Oliba» 293.

JOAN REQUESENS I PIQUER

Societat Verdaguer
jreques2@gmail.com

«Crec que els onze treballs que reuneixo en aquest volum, més els que figuren en els annexos, constitueixen, malgrat el fragmentarisme i les inevitables repeticions, una proposta global de lectura» (p. 16). Així ho consiga com a justificació, l'autor, el professor Joaquim Molas. Ha escrit sobre Jacint Verdaguer «amb la idea de comprendre'l i construir-lo no sols com a objecte històric, sinó també, i sobretot, com a objecte literari» (p. 13). Manera breu de presentar una extensa i pausada relectura i reinterpretació d'un escriptor clàssic... millor: assentant definitivament Verdaguer entre els clàssics de la nostra casa gran, és a dir: Europa.

És un escriptor, Verdaguer, que el professor coneixia de temps, però en fer-lo entrar a les aules universitàries, el redescobreix per a si mateix i per als alumnes amb «una síntesi novedosa i compacta que recolzava sobretot en la seva lectura del poeta, de tot el poeta» (p. 9), en expressió del prologuista, Ramon Pinyol i Torrents, alumne d'aleshores. Descobria que era davant la clara intenció de «fer una lectura literària i no biogràfica, contextualitzar sempre en el marc català i europeu» (p. 9). I avui, ja exalumne i professor, constata que els treballs del mestre constitueixen «un volum que, a desgrat del que a primera vista pugui semblar en llegir l'índex, constitueix una obra perfectament articulada i unitària, que obre nous camins en la recerca de Verdaguer, com ara, posem per cas, en l'estudi de l'epistolari» (p. 12). Cert del tot.

Llegir aquest llibre suposa topar un aspecte no sempre present en un mestre —i que en el pròleg ho fa notar R. Pinyol. Si n'és el qui *magis*, el qui més sap d'un ram; si de mestre n'és qui dels alumnes en fa deixebles ajudant-los a treure el millor de si mateixos; si n'és qui amb el seu bagatge de coneixements i mètode els esperona i acreix la investigació, ho és l'autor de *Llegir Verdaguer*. I el seu contingut és el d'un mestre perquè obre i proposa nous camins d'estudi. Aquesta és l'aportació central. Conta, J. Molas, que «vaig aprendre a llegir-lo, no des del meu temps, sinó en el seu temps i des del seu temps. I el vaig anar convertint a poc a

poc en objecte preferent de lectura, no, però, de lectura “viva”, sinó de lectura “professional”» (p. 15). El resultat final és que descobreixes un Verdagner amb mirada «professional» i no desapareix la lectura «viva». És a dir, t’engrandeix l’experiència estètica i intel·lectual retornant-te per via nova l’escriptor de Folgueroles.

Obre portes, diem, per aprofundir; sol fer-ho amb la discreció de les notes a peu de pàgina com, per exemple: la 1 de p. 21; la 2 de p. 22; la 21 de p. 32; la 7 de p. 171; la 2 i 3 de p. 230; la 6 de p. 232; la 19 de p. 245; i altres.

L’aspecte remarcable és que de veritat transparenta una lectura global de Verdagner. Els petits detalls ho confirmen i no pas perquè alguns es trobin a les notes. En escatir el gènere literari de les memòries, no passa per alt els fragments juvenils, *Records d’infantesa*, en què aflora matinerament el desig de comunicar-se amb una prosa que fos memòria i que també, «si no lleigeixo malament, té les seves puntes de ficció, almenys, d’“ocultació”» (p. 230, n. 2), la qual cosa implica el domini literari de l’escriptor. Verdagner n’està aprenent perquè, com el seu amic Jaume Collell, creu en la importància de la prosa per a la recuperació de la llengua i la literatura. Importància que el professor Molas l’ha trobada confessada en una carta del maig de 1881. És a dir, no enriqueix una interpretació amb intuïció sola, sinó amb l’escorcoll atent de cada pàgina, incloses les de l’epistolari (p. 232, n. 6). Estudia a fons, com encara no s’havia fet, l’estil de les cartes, on descobreix, i ho mostra, com «Verdagner, a l’hora d’escriure, tenia molt en compte el destinatari» (p. 245, n. 19).

Aquesta lectura feta de cap a cap de l’obra, des del poema més gran a la menuda carta, permet de veure l’evolució artística i humana de l’escriptor d’una banda; de l’altra, tot el que encara resta per descobrir en futures investigacions. N’és paradigmàtic el text «Verdagner i la literatura espanyola de la Restauració» (ps. 301-326): «caldrà estudiar a fons... (p. 301) valdria la pena d’inventariar i examinar ... (p. 303) crec que valdria la pena de discutir a fons» (311), per acabar dient, encara, després d’una anàlisi plena de detalls de punta a punta, que «aquestes notes, sens dubte, provisionals...» (p. 311), una manera d’esperonar els verdagueristes d’avui i de demà.

Descobrir una lectura feta a fons és acceptar-ne les conclusions quan se’ns mostra, per exemple, que el Verdagner dels darrers anys i la seva obra formen un tot: «enfrontat a un doble procés de marginació i d’interiorització, convertí la poesia en instrument de confessió i defensa i, per tant, de refugi i compensació» (p. 110). Dit d’una a altra manera: el sentit poètic no és artística ficció, sinó manifestació d’experiència. Per això mateix, Verdagner no és un poeta d’estar per casa, sinó un d’uropeu entre els grans: «la poesia, per a ell, com per a Schiller, és fruit d’un doble moviment d’enyorança i de desig d’una pàtria perduda» (p. 176). Si «Verdagner, per a qui, per raons de formació, el poema llarg constituïa l’expressió més depurada del geni poètic, s’hagué d’enfrontar, des d’una condició personal determinada i des dels límits d’una petita literatura “renaixent”, amb la crisi del gènere», en va sortir victoriós, sentència J. Molas. De tal manera que *L’Atlàntida* és «a un

mateix temps, culminació d'un procés històrico-lingüístico-cultural domèstic i fet insòlit dins el mapa europeu» (p. 218). Una evolució, la del poeta, que en arribar al final dels seus dies converteix el llibre *Aires del Montseny* en «una mena de “síntesi”. O de “testament”» (p. 292) del seu art i el seu pensament; «proposta ideològica dura, contundent. Una reflexió sobre la condició de poeta [...] el Montseny, és el gran referent de Catalunya, al capdavant, el seu símbol [...] el merament geogràfic, l'historico-nacional, que identifica amb Jaume I, i l'espiritual» (ps. 275-276).

Ara bé, si continuo a remarcar només certs aspectes, un el qualificaria de *basso sostenutto*: la interpretació de l'art verdagueriana, juntament amb la grandesa literària, com una ideologia sòlida i concreta. La seva obra té una dimensió compromesa amb la situació d'aquí i del Vaticà. La llunyana és la política en què es trobava el papat arran de la unificació italiana; la propera, les directrius del papa Lleó XIII que Verdguer seguia, o volia seguir al seu aire. L'aquí és un món on dansen en brega políticoreligiosa dos extrems que, amb vigor, J. Molas sap qualificar (a propòsit de la fosca temporada «de pressions i de ruptures») d'incomprensió i sofriment del poeta. Parla dels «grups més carques» i dels «més liberaloides» (p. 151). Verdguer era al mig —al final de la vida i molts anys abans— i n'era conscient; J. Molas ens en dona el testimoni trobat en una carta del 1887 (p. 59). Té, la seva obra, tota, una dimensió estrictament política sense que en resti al marge la religiosa, o al revés: té una dimensió religiosa actuant políticament.

En l'obra de Verdguer, «els seus dos temes centrals, que [...] es confonen l'un amb l'altre, són Déu i, més exactament, la defensa d'un Déu anava a dir institucionalitzat i la nació, una nació, però, que, per als assumptes religiosos, és Hispània (*L'Atlàntida*) o Espanya (*Somni de sant Joan*) i que, per als civils, és Catalunya (*Llegenda de Montserrat, Canigó*)» (ps. 196-197). Joan Coromines, el novembre de 1987, a la *Revista de Catalunya* (núm. 13), havia escrit (p. 169): «en l'obra de Verdguer, Catalunya és el tot real; Espanya, per a ell, és un concepte polític i geogràfic. Espanya, per a ell, no és més que un valor epítèlic, Catalunya és la realitat [...] Sí: Túbal, Gerió, Pirene... No ens feu riure: fullaraca de repertori literari. La realitat verdagueriana: *Corpus de sang* [...] *El Pi de les tres Branques*..., *Pàtria del meu cor* i tot plegat». Avui J. Molas aprofundeix la lectura de l'eminent lingüista, perquè, en *L'Atlàntida*, el tema políticoreligiós «gira al voltant de tres punts: 1) missió assignada per Déu als reialmes peninsulars i, més en concret, a Espanya de 2) saldar les conseqüències de la justícia divina i, doncs, 3) realitzar la seva promesa d'amor i de perdó» (p. 199). Certament, l'Espanya de *L'Atlàntida* és una missionera del cristianisme. La que apareix a *Somni de sant Joan* i en altres poemes és la predestinada a mantenir-se catòlica i a vèncer la modernitat atea. Altrament Catalunya. Verdguer en conta el naixement com a nació, nació cristiana, d'acord, però políticament una nació mil·lenària. És la revelada i cantada a la *Llegenda de Montserrat* i a *Canigó* i ho afirma rodonament J. Molas: «una prodigiosa maquinària poètica de precisió [en referència al segon poema], entre imaginativa i descriptiva, que assoleix els seus moments més brillants en els cants centrals, però, a la vegada, és una autèntica maquinària ideològica, que culmina en els dos cants darrers i l'epíleg [“Los dos cam-

panars”]» (p. 219). En efecte, «el cant XII i l’epíleg contenen els versos més escandalosament ideològics del poema» (p. 222); «escandalosament», de nou l’adverbi llampant per a la veritat més clara: Verdaguer, des del matiner *Qui com Déu*, de 1869, fins al final fou home compromès amb la dimensió política de la religió i amb una visió renaixent de Catalunya més, compte!, la dels Països Catalans. No podem amagar el poema «L’estatua de don Jaume» (*Aires del Montseny*) —afegim-hi el discurs que féu als Jocs Florals de 1881— i Molas no l’oblida pas. Tot i que majorment hi hagi explícit el Principat, en el seu compromís, i la Catalunya inserta a França, és home que el té amb el seu poble per la llengua que abraça tot el territori i del qual no en separa la creença religiosa.

L’aguda mirada permet veure la dimensió politicoreligiosa i una altra igualment vehiculada en vers i en prosa, la intimista. Verdaguer és a la vegada un home compromès amb si mateix i ho ressalta l’agudeses del professor J. Molas. L’escriptor descriu, per exemple, el que veuen els seus ulls viatjant per Europa i «entre comparacions i preses de posició, Verdaguer dóna via lliure a la seva intimitat» (p. 96). També ho evidenciem, per exemple, gràcies a l’estudi atent del *Roser de tot l’any*, com els seus petits poemes són expressió «dels estats d’ànim d’un home, i remarco “home”» (p. 143). El professor J. Molas no li treu la sotana a Verdaguer, li manté feta d’un teixit ullat que permet veure l’home.

Amb l’home, l’artista. Per això també ens el mostra com un escriptor que evoluciona literàriament. Més: l’estudi fet en aquest aspecte va per davant, puix només s’accedeix al contingut per la llengua obrada. L’escriptura manifesta la idea i el sentiment, les il·lusions i la fe. Però també és cert del tot que imaginacions i pensaments i conviccions transformades per una vida que passa del poble a la ciutat, d’una parròquia de pagès al palau d’un marquès, de la glòria social a l’arraconament eclesial, si li passa a l’escriptor de tremp, crea amb aquest tot una expressió literària sense parió. És el cas de Verdaguer. És la investigació sòlida que n’ha fet el professor J. Molas. Gràcies.

BALCELLS, Albert: *Jaume Massó i Torrents i la modernitat, 1863-1943. De L’Avenç a l’Institut d’Estudis Catalans*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2013; «Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica» XCV.

RAMON PLA I ARXÉ

Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
rpla@adam.es

El volum inclou un ampli estudi sobre la «Vida i obra de Jaume Massó i Torrents» (pàgines 9 a 113) i una «Selecció d’articles i discursos» (pàgines 115 a 187) d’aquest editor, escriptor, bibliògraf i historiador de la literatura medieval catalana (Barcelona, 1863-1943).

La biografia que signa Albert Balcells és molt important per tres raons: primer, perquè és un text que sintetitza el que s'ha escrit sobre Massó i hi incorpora noves dades que el converteixen en un text indefugible per conèixer no només l'obra de Massó sinó també l'espai cultural català de la fi de segle. Segon, perquè Balcells, com a bon historiador, contextualitza —socialment i culturalment— cada iniciativa de Jaume Massó, que adquireix, així, tot el seu sentit. I tercer, perquè el text ajuda a fer conèixer més —cal— la importància del que va fer Massó i Torrents per a la cultura catalana.

Jaume Massó i Torrents és important per a la nostra cultura per dues raons: pel molt que hi aportà i pel pensament que orientava les seves iniciatives. En el text, es pot seguir, ordenat cronològicament i tractat amb precisió, des del que va fer amb *L'Avenç* (1881-1915) —revistes, edicions, iniciatives culturals, reforma lingüística— fins a les conseqüències culturals de la seva vinculació a l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1943): membre de la ponència de les normes ortogràfiques (1911-1913), formació de la Biblioteca de Catalunya (1907-1914), professor als Estudis Universitaris Catalans (1906-1907), a l'Escola de Bibliotecàries (1917-1923, i 1930) i als Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi (1921 i 1923), «embrió d'universitat catalana alternativa a l'oficial» (p. 99). La docència de Massó i Torrents és una conseqüència de la seva obra com a estudiós de la literatura medieval i de les seves aportacions a la bibliografia catalana que construí amb les dades dels millors arxius catalans i europeus. A la *Bibliografia de J. Massó i Torrents* que publicà (1934) l'Escola de Bibliotecàries hi consten 269 textos —llibres, articles i els seus poemes i novel·les—¹ que són una prova contundent del que aportà: «Un simple esguard a aquesta llista [...] ens dóna un índex eloqüent de la vida intensa de treball que Massó Torrents, escriptor, ha dedicat al servei de la pàtria.»² L'hi reconegueren, i així «la Universitat Autònoma de Barcelona [el rector era Pere Bosch Gimpera] li concedí el doctorat *honoris causa*». Tot això —a més de la seva biografia familiar, del seus mestres i amics, del que gastà en les seves incitatives culturals, de les seves afinitats polítiques, de la seva relació amb el Centre Excursionista de Catalunya (el presidí del 1915 al 1919), i amb l'Ateneu Barcelonès (el presidí, 1927-1928)— Albert Balcells ho descriu, ho analitza i ho valora. Amb rigor.

Però el més important d'aquesta monografia és el pensament que hi ha darre d'aquest activisme cultural. Un pensament congruent, tenaç, constant i, sobretot, útil per al país. A la base del seu pensament hi ha l'estat actual i el futur de la nació catalana entesa com una comunitat viva. Certament, un especialista en literatura medieval, podria semblar orientat al passat, però el que el determinà a actuar és la supervivència del país en el que era el seu espai: la cultura. Massó valorà la literatura, estudià els textos antics i s'interessà per la cançó popular, però ho

1. Una obra que, ja el 1910, valorava així «els que no hem nascut per escriure coses de transcendència, val més que ens posem a estudiar» (p. 156).

2. Bibliografia de J. Massó i Torrents 1934: 3.

supedità tot a preservar la llengua que és, deia, «l'element més necessari per un poble que vulgui tenir personalitat pròpia».³ I amb aquest objectiu Massó optà per reclamar i construir la unitat de la llengua. Al primer editorial a *L'Avenç* (1882), als 19 anys, ja escrivia que al «veurer tants parers en la ortografia, mirarem d'unificar-la lo mes possible» (p. 116). Hi dedicà —textos i polèmiques— tota la seva vida: Primer Congrés de la llengua catalana (1906), *Normes ortogràfiques* (1913), i ho aconseguí. Sabia el que s'hi jugava i les conseqüències d'una llengua ortogràficament anàrquica i territorialment trossejada, que és el que han intentat sempre els que han volgut enrunar la cultura, com es constata en el que va fer el primer franquisme —prohibició d'editar d'acord amb les *Normes* de l'IEC— o en l'actual política del Partit Popular a València i a les Illes. En defensa d'aquesta unitat, Massó, que semblava tímid i no volia protagonismes, polemitzà agrament amb Jaume Collell (1891) o Menéndez Pidal (1903) (p. 77); per aquesta mateixa raó batallà per la presència del català a l'escola (ps. 55, 64, 85, 64, 105); defensà, especialment en els moments difícils (p. 113), el valor de l'Institut d'Estudis Catalans com a autoritat normativa; tractà sempre com una unitat els països de parla catalana, o constata amb satisfacció la identificació dels «altres catalans» amb la cultura del país (p. 113).

Però, a més de la llengua, ell creia que hi havia també la necessitat de modernitzar la cultura. Per a Massó aquest no era un tema opinable, sinó una qüestió de supervivència i, per això, afavorí a la revista i a l'editorial les noves escoles literàries i les noves idees que emergien a Europa. De tot això, l'única cosa que l'interessava és que «girem els ulls cap a Europa, ont cada die ens lliguen més relacions intel·lectuals i econòmiques, [i perquè] ni al sud ens estimen ni nosaltres hi portem natural inclinació» (p. 125).⁴ En la tria dels corrents literaris, Massó es val de dos conceptes: «modernisme» i «naturalisme», que utilitza amb tota la imprecisió —massa habitual— entre els escriptors i crítics de l'època. Però el que volia Massó sí que era clar: ell era partidari de la modernitat «no tant per pròpia afició com per lo útil, lo necessari que hem comprès que era» (p. 20), i per això era capaç d'afirmar que «regionalisme i naturalisme han vingut a ser una mateixa cosa» (p. 120).⁵ Fins i tot la seva fonamental dedicació a l'estudi de la literatura medieval la valorava amb els mateixos criteris: «Are, el que d'una manera soptada es dedica a l'estudi de las cosas passadas, sense un ideal modern qu'el dirigeixi [...] cau en l'error de voler habillar a la Catalunya d'are am vestits

3. p. 119, on es reproduïx la conferència de Jaume Massó al Centre Excursionista de Catalunya (1891) per presentar la campanya lingüística de *L'Avenç*. I quan fa el discurs com a secretari dels Jocs Florals i evoca l'esperit de la Renaixença, afirma que «la llengua ha sigut la salvació de la nacionalitat» (p. 127).

4. I, aprofundint en el tema econòmic, afirma: «el productor clarivident prou que buscarà altres mercats en països ont l'Estat no depredi tant la riquesa publica» (p. 125). Sembla escrit avui.

5. Per a Massó, el Naturalisme implicava un retorn a la realitat alliberant-la d'hipocresies i enganys. El regionalisme feia el mateix, en el seu criteri, amb la cultura i la llengua sotmeses.

passats de moda» (p. 31).⁶ I aquest és també el sentit de la seva afinitat amb les formacions polítiques republicanes i catalanistes, i del fet que col·laborés amb Prat de la Riba, entre d'altres exemples, encara que fos un adversari polític. Modèlic.

El volum compta també amb una antologia de disset textos de Jaume Massó. Tot el que Albert Balcells ha explicat amb tanta precisió, el lector ho trobarà, aleshores, en les paraules del mateix Massó. Utilíssims.

Certament, Massó va rebre molts homenatges: el 1910 (amb motiu de la publicació del número 100 de la «Biblioteca popular»); el 1931 (Medalla d'Or del Centre Excursionista de Catalunya); el 1934 (edició de la *Bibliografia*, el doctorat *honoris causa* i l'edició⁷ de *Cinquanta anys de vida literària* que commemora la publicació del primer llibre⁸ de Massó), i el 1994 (*Exposició commemorativa* a la Biblioteca de Catalunya): certament el món acadèmic l'ha valorat com mereix. O gairebé. Els ciutadans en general, però, em temo que ignoren la qualitat i la importància del que va fer. Per això és important aquest excel·lent text d'Albert Balcells, que fa justícia a l'home i ofereix al país l'exemplaritat de la seva obra.

BIBLIOGRAFIA

- Bibliografia de J. Massó Torrents. Professor de l'Escola de Bibliotecàries. Per les alumnes de les promocions setzena i dissetena*, Barcelona: Escola de Bibliotecàries de la Generalitat de Catalunya, 1934; «Quaderns de treball» 2.
- Jaume Massó i Torrents. Exposició commemorativa. 17 d'octubre al 5 de novembre de 1994*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya, Catàleg d'exposicions 54.
- MASSÓ (1883): Jaume Massó i Torrents, *Lo freser*, Barcelona: L'Avens, Impremta de L. Obradors; «Catalunya per sos rius» 1.
- MASSÓ (1934): Jaume Massó i Torrents, *Cinquanta anys de vida literària 1883-1933, Edició d'Homenatge*, Barcelona: Tipografia Emporium, S.A.

6. I amb el mateix criteri defensa la seva predilecció per l'edat mitjana per oposició al Renaixement i al Barroc: «Aquestes nacionalitats, absorbides y dominades durant l'època de Renaixement, quan política y art se concebien baix una idea falsa, ja que es prenien per regles y per nort, una altra època que no era la seva s'han recordat amorosament de l'Edat Mitjana, època de caràcter propi bastant diferent de com ens la pintaven els escriptors del segle XVI y XVII.» (p. 120)

7. Els amics que dugueren a terme la iniciativa van ser: Ramon d'Alòs-Moner, Francesc Cambó, Joan Estelrich, Manuel de Montoliu, Rafel Patxot i Eduard Nicol.

8. Es tracta de *Lo freser*. Catalunya per sos rius, un llibre de petit format (85 × 55 mm.) de 80 p. + 1 mapa, que es venia per una pesseta. L'exemplar es presentava com formant part d'una «Biblioteca patrocinada per la revista L'Avens». Els volums que havien de seguir a aquest eren: *Lo Llobregat* (2 volums) i *Lo Tordera* (1 volum), que no s'arribaren a publicar.

FERRÉ TRILL, Xavier: *Ramon Amigó i Anglès, pedagog del territori (1925-2011). Aportació a la sociabilitat cultural*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013.

JOAN ANTON RABELLA

Oficina d'Onomàstica, Institut d'Estudis Catalans
jrabella@iec.cat

En aquest volum, Xavier Ferré ressegueix l'obra i alguns dels aspectes biogràfics més rellevants de Ramon Amigó dos anys després de la seva mort. No es tracta, però, ni d'una biografia en el sentit estricte ni d'una obra de caràcter panegíric. En aquest sentit, tant el títol, «pedagog del territori», com el subtítol, «Aportació a la sociabilitat cultural», ens assenyalen la direcció que pren l'autor i l'orientació programàtica que vol donar a la revisió de la vida i la producció de l'autor de Reus: X. Ferré se centra fonamentalment en l'acció cultural (des de l'excursionisme fins a la participació molt activa en diverses associacions) i en l'obra de Ramon Amigó, i ho fa des de la perspectiva de la repercussió d'aquesta tasca en la societat de Reus i del Camp, però també del seu valor en un marc més ampli per contribuir a una construcció nacional.

L'anàlisi de la tasca de Ramon Amigó gira bàsicament al voltant de dos eixos: la llengua (des de l'ensenyament fins a l'estudi i la preservació del patrimoni onomàstic, el que l'autor anomena en conjunt «pedagogia en favor de la llengua» (p. 209)) i l'acció cultural a través de l'activitat en associacions i institucions culturals, esportives i cíviques. Els termes que emprà X. Ferré en el títol (*pedagogia, territori, sociabilitat, cultura*) ja situen Ramon Amigó en el paper del que avui s'anomena «dinamitzador cultural» (o «emprenedor cultural» amb paraules de Joaquim Mallfrè al pròleg (p. 8)).

Xavier Ferré comença repassant els aspectes biogràfics que permeten explicar l'itinerari posterior d'Amigó, unes poques dades familiars que connecten amb la seva acció de joventut —on té molta importància la formació, sobretot pel que fa a la relació amb els seus mestres, Teresa Miquel, Joaquim Santasusagna i Josep Iglésies— i amb la seva activitat excursionista i literària. Aquests primers factors expliquen tant la seva producció de joventut, sobretot com a poeta líric, com la vinculació al món associatiu a través de centres de caràcter esportiu, com el Club Natació Reus Ploms, i excursionista, com la Secció Excursionista del Centre de Lectura i l'Associació Excursionista de Reus. Un excursionisme que Amigó entenia d'una manera molt particular (com vol reflectir el títol del tercer capítol: «L'excursionisme com a actitud») i que X. Ferré qualifica com a «productiu», perquè no té una finalitat ni esportiva ni merament recreativa, sinó que implica un coneixement del territori i també de la llengua («la identitat entre llengua i territori» (p. 56)), és a dir, que té un objectiu culturalitzador (p. 12, 55, 73 i 83).

Aquest recorregut a través de la formació i l'activitat de joventut de Ramon Amigó permet establir les bases perquè tot seguit X. Ferré exposi de manera de-

tallada l'activitat amigoniana posterior, que se centra, precisament a partir d'aquells elements inicials, en la llengua com a element bàsic per a la construcció d'un projecte nacional per al qual calia, a més, aconseguir la recuperació de la societat per mitjà de la cultura.

Aquest és el punt principal de l'estudi de la biografia, l'obra i l'activitat de Ramon Amigó que porta a terme Xavier Ferré en la part central d'aquest llibre, en la qual analitza de manera molt detallada els cursos de català (des de 1961 fins al curs de 1979-1980 (p. 231 i ss.; 253)), l'estudi de l'onomàstica i la tasca que va desenvolupar en les associacions (l'Associació d'Estudis Reusencs, el Centre de Lectura i el Centre d'Estudis Josep Iglésies). I aquest possiblement seria el mèrit més gran d'aquest estudi sobre Ramon Amigó: la investigació i l'exposició precisa i detalladíssima de les activitats en tots aquests àmbits, ja que l'autor ressegueix les accions, la producció i les relacions d'Amigó de manera exhaustiva i arreplega fins al més mínim detall sobre les dades, les dates i les persones relacionades amb cada obra i amb cada activitat (com quan tracta sobre la gestació del treball de Constantí i de la relació amb el Dr. Schlunk (p. 122-126), quan parla d'un programa de Ràdio Reus —on recull el nom de tots els participants, des del locutor fins al muntador tècnic (p. 154)—, quan reconstrueix el procés complicat de realització d'algunes monografies onomàstiques plenes de vicissituds —com la de Prati-dip (p. 177)— o quan ressegueix l'organització dels cursos de català (p. 240-243)).

En aquest sentit, *Ramon Amigó i Anglès, pedagog del territori* permet descobrir aspectes que eren poc coneguts o que no havien estat relacionats els uns amb els altres, i sobretot posa a l'abast general una quantitat ingent d'informació sobre el procés de gestació i de realització de la majoria de les seves obres.

Així mateix, resulta molt interessant de veure com, a partir dels primers actors que acompanyen Ramon Amigó en el seu periple cultural i vital —sobretot els seus mestres—, s'hi van incorporant, a partir de contactes i feines concretes, amics, deixebles i col·laboradors, que l'acompanyaran durant la resta del seu camí i de la seva tasca investigadora, molts dels quals formaran el que sovint s'ha considerat l'escola amigoniana en el camp de l'onomàstica: Eugeni Perea, M. Teresa Muntanya, Ferran Jové, Ramon Pere i Anglès, Miquel S. Jassans, etc.; molts dels quals estaven vinculats, a més, a revistes locals en què va participar Amigó, com *Vent serè* (p. 201), *Les Quatres Estacions* (p. 205), *Lo Floc* (p. 210), *La Borja* (p. 212) o *Els Eixarts* (p. 216-217). I també veiem com s'hi incorporen els paisatges més significatius i estimats —més enllà del cas evident de Reus—, com la Mussara («els primers senyals d'una predilecció» (p. 117)), Siurana (p. 168) o els pous de glaç (p. 183).

En el camp concret de l'onomàstica, el llibre explica no solament el valor que aquesta tenia per a Ramon Amigó («la preservació [...] del patrimoni oral i la memòria» (p. 112); «la dedicació a l'onomàstica era també [...] una manera de reivindicar drets i de contribuir a restituir l'ordre just de les coses» [J. Ginebra] (p. 179)), sinó també com va establir-hi un veritable pla estratègic d'estudi (p. 113, 180) o com va evolucionar en la presentació dels reculls (p. 142).

El llibre reflecteix de manera evident, gairebé tangible, la immensa tasca de Ramon Amigó, tant la feina que va fer directament com tota l'activitat lingüística i cultural que va generar. Una activitat de dinamització i modernització que abraça des de les associacions de caràcter més científic o especialitzat fins a la participació en actes de caràcter popular, com conferències de caràcter divulgatiu o pregons en festes majors.

Encara que X. Ferré se centra en l'obra i l'activitat de Ramon Amigó, a vegades també hi veiem reflectida la seva personalitat, íntegra, ferma i generosa, i també la seva passió per la llengua i per la terra.

Tanmateix, potser és l'aspecte que queda menys ben definit del llibre: entenem que, com a conseqüència de l'orientació del seu estudi —centrat en els perquè i en les repercussions socials de l'obra amigoniana—, X. Ferré ha fugit de l'elogi i dels aspectes biogràfics més personals i familiars, i s'ha centrat fonamentalment en les dades (com ja apunta Joaquim Mallafrè al pròleg: «El llibre de Xavier Ferré Trill és la completa, documentada i rigorosa mostra de reconeixement i d'afecte —afecte exempt d'excessos hagiogràfics— basats en l'aproximació científica, notarial, a una vida i a una dedicació exemplars» (p. 7)), la qual cosa ha fet que sovint l'aspecte més humà de Ramon Amigó hi hagi quedat més marginal i més desdibuixat, malgrat les notes biogràfiques inicials i les referències a les relacions d'amistat i afecte amb tantes i tantes persones que hi apareixen. D'aquesta manera, i malgrat que en alguns moments es fa referència a l'actitud noble i apassionada de Ramon Amigó («la ciència, doncs, com a coneixement apassionat» (p. 180)), aquest recorregut per la seva vida i la seva obra no n'acaba de recollir la cordialitat, la lleialtat i la generositat que de ben segur destacaríem tots aquells qui el vam conèixer.

Més enllà d'aquesta qüestió concreta, hi ha més aspectes que cal destacar del llibre, ja que no solament ofereix una informació molt completa i detallada («notarial» amb paraules de J. Mallafrè al pròleg (p. 7)) de la vida pública, de les accions culturals i de l'obra de Ramon Amigó i de la seva projecció i de les seves repercussions, sinó que també recull la història cultural de Reus i del Camp de Tarragona —i, en alguns casos, també d'un àmbit més general, com en el cas del procés de gestació de la Societat d'Onomàstica (p. 144-151)— d'un període ben delimitat.

Un altre aspecte destacable del treball de Xavier Ferré és la gran exhaustivitat en la recerca documental, que abasta també les entrevistes als principals testimonis (veg., per exemple, la nota 278 de la p. 171) i que dona compte fins i tot de les ressenyes sobre els llibres de Ramon Amigó (com el d'Ulldemolins (p. 172) o el de l'Albi (p. 173)) o dels llibres que va prologar o que va revisar (p. 174). Una exhaustivitat que s'estén fins als annexos, que també aporten una informació molt significativa i que apleguen des del guió del primer treball d'onomàstica de Reus (p. 314-315) fins a un article que va ser censurat i que no es va poder publicar (p. 318-319), a banda d'una acurada bibliografia de Ramon Amigó, tant la publicada (els treballs en obres col·lectives, l'edició de textos, les traduccions del francès i de l'anglès, els pròlegs i els llibres) com la inèdita.

Un estudi, doncs, molt interessant i útil per conèixer amb precisió i de manera molt ben documentada la gran tasca realitzada per Ramon Amigó al llarg de més de seixanta anys i el seu mestratge, un estudi que no defuig tampoc la revisió de les situacions conflictives d'aquesta trajectòria vital, com la relació amb Joan Coromines (p. 118-119; 134; 165) o el final de la presidència del Centre de Lectura (p. 289).

LLANAS, Manuel (ed.): *Gaziel i Josep M. Cruzet (i l'Editorial Selecta). Correspondència (1951-1964)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013.

MIREIA SOPENA

Universitat de Barcelona
 mireiasopena@ub.edu

Poques cultures atresoren dos monuments epistolars com els que ens ha llegat Josep M. Cruzet. Deu anys després que Maria Josepa Gallofré edités les fabuloses cartes entre l'editor i Josep Pla, l'historiador Manuel Llanas, especialista en la vida i l'obra de Gaziel, ha tret a llum la correspondència entre l'autor del cèlebre *Tots els camins duen a Roma* i l'editor de la Selecta, obra que constitueix una novetat fenomenal, d'entrada, per la categoria intel·lectual dels corresponents i per la perseverant singladura de la principal casa editora de la postguerra i, de manera tangencial, per l'oportunitat del llibre, aparegut en consonància amb la campanya editorial que, a propòsit del cinquantè aniversari de la mort de Gaziel, n'ha recuperat l'obra rendibilitzant el fracàs polític del diàleg Catalunya-Espanya i alhora evidenciant —si ens hem de creure l'enlluernament amb què l'han acollida els mitjans— la manca de referents intel·lectuals en la premsa escrita.

Per si el perfil dels dos corresponents no fos un reclam prou poderós, la bonhomia i la franquesa que destil·len les tres-centes cartes els confereixen un valor documental de referència i, en especial en la segona part, n'endolceixen la lectura. El ritme epistolar el marca, naturalment, l'autor, que, com a experimentat gerent de l'editorial madrilenya Plus Ultra, té una certa propensió a l'exigència, mentre que l'editor el correspon amb la devoció que mereix aquell que, a parer seu, representa la ploma més notòria del seu catàleg després de l'incombustible Josep Pla. El volum dibuixa un alt grau de confiança entre ells tant en els afers editorials que els concerneixen (posem per cas, la perpètua discrepància sobre el percentatge de drets d'autor), com també en operacions que reclamen dosis de discreció amb d'altres (pensem en l'acord bilateral per evitar que Josep Pla publicqués el seu retrat de Ramon Godó, que Gaziel i Cruzet trobaven perniciosos).

Si Agustí Calvet va esdevenir un puntal de la Selecta va ser perquè, encara a setanta anys, mantenia una activitat creativa incessant, extraordinàriament prolí-

fica, que desembocava en un afany per examinar les fases de correcció i edició d'una manera tan meticulosa com aclaparadora. És aquest rigor el que redobla el sentit del seu agraïment per les dues revisions de *Tots els camins duen a Roma* que en va fer Bartomeu Bardagi, considerat per Gaziell com un «admirable expert i home de tacte extraordinari» (c. 38), per bé que «la pulcritud i correcció» (c. 106) amb què l'editorial va difondre l'obra impresa no el va dissuadir d'anotar-ne errates i observacions per a la segona edició. Una tal preocupació pel procés editorial es va estendre, com no podia ser altrament, fins al tram comercial, en què Gaziell, coneixedor dels canals de venda i dels mitjans de difusió, va fer propostes per optimitzar la comunicació amb els llibreters i explotar el recurs de la propaganda.

Des de l'altra banda del fil epistolar, Josep M. Cruzet, que es definia com un home solitari, atenia infatigablement Gaziell i pledejava per satisfer-lo amb la convenció que «Com que vostè i jo som uns incondicionals admiradors del mètode de Descartes, estic segur que sempre anirem d'acord» (c. 19). Es capbussava en els originals calvetians amb un interès incandescent i li enviava una valoració genèrica, tothora positiva, d'una prosa que admirava tant o més que Josep Pla, «un dels més grans entusiastes de la seva obra» (c. 115), segons que reportava a l'autor. Així com Josep Miracle i el nebot de l'editor, Manuel Borràs, coordinaven l'edició de les obres i n'informaven a Cruzet amb tots els ets i uts, l'editor es desviava per obtenir els garants que podien aplanar-li el trencacolls censori i per seduir la premsa escrita amb la complicitat més o menys consentida de l'autor.

No cal ni dir que la correspondència aplega dades eloqüents sobre el sector de la postguerra i, en concret, sobre els criteris i els protocols de la Selecta, conformada per un equip predominantment masculí: Manuel Borràs, Josep Miracle, Tomàs Tebé, Jesús Piña i M. Victòria Sandiumenge. Una de les perles del volum editat per Llanas és la incorporació de les cartes enviades pels col·laboradors de Cruzet, no sols perquè ofereixen un segon nivell de lectura sobre el tarannà de l'autor i el procés editorial, sinó perquè donen fe del respecte unànime i la dedicació excepcional que els mereixia la seva obra, fins a l'extrem d'assumir tasques de documentació de què Gaziell, de fora de Barcelona estant, no es veia en condicions de fer-se càrrec. La cordialitat era la nota dominant entre tots, i només en una ocasió l'autor va agafar una enrabiada antològica amb un d'ells, Josep Miracle, que prèviament havia retret a Gaziell amb una energia digna de millor causa que s'hagués lamentat al seu cap per la trigança de la segona edició de *Tots els camins duen a Roma*.

L'admiració que la Selecta en conjunt sentia per Gaziell era justificada amb escreix per les vendes i l'entusiasme dels lectors que enviaven a l'autor «diàriament cartes i més cartes» (c. 115) de felicitació arran de l'aparició de la seva primera obra. Va ser Gaziell qui va tenir la pensada d'espigolar algunes de les frases laudatòries d'aquestes lletres per difondre-les en un fullet de propaganda amb l'objectiu de reforçar els anuncis que Cruzet publicava a *La Vanguardia* i *Destino* sobre *Tots els camins duen a Roma*. L'espai raquític que la premsa afecta al règim reservava al llibre en català i l'escassa profunditat dels crítics enervaven l'autor i

l'editor, si bé el seu desencís mai no va ser prou agut perquè Cruzet abandonés la tasca d'encaixar Gaziell a fi que traslladés el seu agraïment personal als crítics que com a mínim donaven notícia de les novetats, àdhuc si, com en el cas Sebastià Sánchez Juan, que radiava ressenyes a Radio Nacional de España, l'autor trobava que era un «estelric» (c. 204).

Amb el retorn de Gaziell a Catalunya, l'epistolari adopta tota una altra orientació. Si el centenar i escaig de cartes que es van trametre durant els anys de l'etapa madrilenya condensen una informació extremament tècnica, basada en les trameses de proves i els acords editorials (1951-1959), les de l'etapa catalana, un cop Gaziell s'havia jubilat de Plus Ultra, adquireixen una dimensió cultural d'un abast més ampli (1959-1964). A cavall entre Sant Feliu de Guíxols i Barcelona, Gaziell intercanviava amb el seu editor punts de vista sobre els crítics, els mecenes del Premi Sant Jordi, els interlocutors amb el règim i, per damunt de tots, Josep Pla, el genial amic que compartien. Davant de la disputa que van viure Pla, que volia acontentar Destino i Cruzet, i l'editor de la Selecta, dolgut perquè l'empordanès no havia assistit a un acte en què se'l va homenatjar, Gaziell va solidaritzar-se amb l'editor, alhora que va remarcar-li que, per a ell, l'aportació de Pla a la cultura catalana sempre pesaria més que qualsevol destret.

Bona part dels intel·lectuals que desfilen per les epístoles ho fan en qualitat d'homes influents en el règim, com és el cas d'aquells que van intervenir perquè s'alcés la denegació de *Portugal enfora*. Per a Cruzet, aquesta proscripció en bloc havia coincidit amb una renovada ofensiva anticatalana derivada de la publicació de *La Renaixença, avui*, una obra de la col·lecció caputxina Criterion que, en vista dels estudis sobre censura eclesiàstica coneguts amb posterioritat a l'obra editada per Llanas, va ser sotmesa a una implacable persecució política i judicial dirigida per les faccions més integristes del règim a causa del presumpte separatisme d'un dels articles del llibre. L'editor, indignat pel veto a l'obra de Gaziell, va recórrer a personalitats amb qui tenia una certa sintonia perquè l'avalessin, entre les quals Melchor Fernández Almagro, Miquel Dolç, Josep M. de Sagarra, Frederic Rahola i Pedro Laín Entralgo. Sense la infinita tenacitat de Cruzet i la implicació dels avaladors, les autoritats franquistes mai no haurien suggerit a l'editor que hi presentés un recurs que finalment va possibilitar-ne l'aparició.

Manuel Llanas ha fet un esforç notori per transcriure el feix de cartes que en l'actualitat és dipositat a la Biblioteca de Catalunya i ha procurat d'aportar, sobretot, les referències bibliogràfiques de les crítiques publicades a la premsa sobre l'obra de Gaziell en notes al peu, en les quals una descripció sumària del seu contingut hauria ajudat el lector a interpretar el sentit dels comentaris que en fan els corresponents. Més enllà de qualsevol consideració sobre les notes, Llanas ha tingut l'inestimable encert d'enriquir el volum amb epístoles que altres personatges havien enviat a Gaziell o Cruzet i que tant l'autor com l'editor se cedien a manera de préstec, fent gala d'una confiança absolutament insòlita. Són documents d'un interès històric tan excepcional que haurien pogut merèixer un espai propi, a manera d'annexos, agrupats per temes i amb un cos de lletra més generós.

La contribució de Llanas a la història de l'edició amb la seva obra en diversos volums no sols va posar les bases per a la reconstrucció cultural, sinó que va tenir l'extraordinari mèrit d'esperonar un bé de Déu d'investigadors a recuperar la història de les editorials contemporànies. Només per això la història de la cultura li reserva un reconeixement indeleble. Amb la correspondència Gaziell-Cruzet ens ha il·luminat, a més, sobre l'entramat polític (censura i crítica) i cultural (intel·lectuals i premis) de l'etapa més heroica de l'edició contemporània. Com d'habitud, en les bambolines d'aquest llibre hi ha el benemèrit pare Massot, que encara té el coratge de comercialitzar obres d'assaig i la generositat de difondre històries altres que les de la seva editorial. A desgrat del —diguem-ne— desinterès que els dirigents d'aquestes editorials ostenten sobre el seu propi passat, Massot i d'altres com Manuel Llanas, pertinaços, continuen bastint el fogar de la cultura sense defalliment.

QUER, Pere: *Les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1907 a 1939*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2013; «Publicacions de la Presidència» 39.

MANUEL LLANAS

Universitat de Vic
millanas@wvic.cat

Crec ajustar-me a la realitat si afirmo que, entre nosaltres, l'anomenada edició institucional —és a dir, les publicacions regulars promogudes i patrocinades per institucions oficials i organismes públics— neix contemporàniament amb la creació (1907) de l'Institut d'Estudis Catalans. En dona fe aquest llibre, fruit tardà dels actes commemoratius del centenari de l'IEC, que en ressegueix l'activitat editora dels primers trenta-dos anys. Per començar, Pere Quer —que ha fet ja alguna altra contribució al coneixement de la nostra edició— ha maldat per singularitzar aquesta seva monografia de les altres sobre l'Institut que, degudes sobretot a Albert Balcells, Enric Pujol i Josep Massot i Muntaner, se centren en la seva obra científica. Així, llegim a la introducció, ha volgut enfocar l'estudi «cap als aspectes més pròpiament editorials i s'ha procurat de mirar cap a qüestions que complementen les exhaustives aportacions esmentades [les dels noms susdits].»

Al llarg dels tres apartats en què es divideix l'obra —«L'etapa fundacional (1907-1911)», «L'expansió (1911-1923)» i «Ombres i llums: de la dictadura a la guerra passant per la República (1924-1939)»—, es palesa que la política de publicacions pròpies és una vessant essencial de l'activitat de la corporació. I això des dels orígens, com ho prova el fet que sigui l'aspecte més prolixament abordat en els textos fundacionals. Així, ja en el dictamen-acord de la Diputació de Barcelo-

na en virtut del qual es constituïa l'Institut s'establia que les publicacions previstes consistirien «especialment en *a*) diplomataris de caràcter històric, literari, mercantil i jurídic, *b*) manuscrits literaris de tota mena, no publicats fins avui o publicats defectuosament, *c*) estudis i obres històriques, crítiques, arqueològiques, que representin un notable avenç i utilitat per a la nostra cultura.» Al marge de la relació sumària dels títols més significatius apareguts en cada període (la relació exhaustiva escau als catàlegs de publicacions elaborats per l'IEC), l'estudi de Quer ofereix informacions poc o no gens conegudes sobre l'acollida d'aquestes publicacions a la premsa i sobre múltiples caires de la producció editorial: recepció i aprovació d'originals, aplicació de les normes ortogràfiques, confecció dels llibres, imprentes, tria i compra de paper, escandalls, tiratges, costos, honoraris, percentatges de drets d'autor o preus. Pel que fa a la distribució i la venda, i tot i que l'IEC «posa tanta atenció als processos de producció com desatén els de distribució», resulten singularment rellevants els acords pactats amb llibreters alemanys i britànics i, en especial, amb el llibreter i editor parisenc Honoré Champion, «que no fou només un representant comercial, sinó que es disposà activament a contribuir a la construcció de la xarxa de relacions de l'IEC» amb diferents corporacions i acadèmies internacionals. En paral·lel, i de portes endins, l'Institut mantenia converses, de desenllaç incert, amb la Llibreria Verdaguer i amb l'editorial Políglota per administrar la sortida de les publicacions. Al capdavant, però, l'intercanvi de publicacions amb altres acadèmies científiques d'arreu (entre vuitanta i cent, la gran majoria europees) va ser, al llarg del període examinat, «el pilar fonamental de la distribució».

Entre les iniciatives nonades o de concrecions ínfimes, sobresurt l'abast i l'ambició de la sorgida dins la Secció Filològica el mateix any de creació (1911): una col·lecció de traduccions de clàssics grecollatins (sòlid precedent dels objectius de la Fundació Bernat Marge), que havia d'anar acompanyada de «l'edició de materials destinats a l'ensenyament del grec i el llatí a les escoles, instituts i seminaris» i de la qual Quer ha pogut rescatar uns sucosos criteris de traducció. I en l'àmbit del patrocini privat, destaca la figura de Rafael Patxot i Jubert, «l'autèntic mecenes de les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans». S'hi va implicar tant que el seu *Catàleg de publicacions, 1907-1996* inclou erròniament com a pròpies una sèrie d'obres que, de fet, van aparèixer dins les fundacions gestionades per Patxot. Aquest error, detectat per Josep Massot i Muntaner, ha fet confondre Pere Quer, com ha escrit el mateix Massot, en l'atribució d'algunes edicions, que no corresponen a l'Institut (com ara la *Gramàtica històrica del català antic*, d'Antoni Griera, les monografies sobre els núvols i l'estat del cel, els *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya o la *Bibliografia catalana. Premsa*, de Joan Givanel).¹

1. Cf. Josep MASSOT i MUNTANER: «Rafael Patxot, mecenes de l'Institut d'Estudis Catalans», dins *Rigor científic, catalanitat indefallent. Rafael Patxot i Jubert (1872-1964)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2014; «Publicacions de la Presidència» 40, ps. 39-57. Massot, que enumera

La novetat que representa aquest llibre prové del fet que l'autor ha begut en fonts documentals de primera mà, sobretot les actes dels plens, de l'Institut i de les diferents seccions, actes que —amb el desig d'anar més enllà de la lletra i, doncs, de no limitar-se a l'inventari merament descriptiu— interpreta amb perspicàcia i de les quals treu sovint un rendiment insospitat. Si a això s'hi afegeix una modèlica organització i distribució de continguts, cal concloure que ens trobem davant d'una obra de gran interès, que combina rigor i amenitat.

MARRUGAT, Jordi: *Narrativa catalana de la postmodernitat. Històries, formes i motius*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2014.

ASSUMPCIÓ BERNAL

Universitat de València, Departament de Filologia Catalana

assumpcio.bernal@uv.es

La proposta de R. Luperini *et al.* (2001) ha fet fortuna. Els autors distingeixen una etapa o període històric de la Postmodernitat i una tendència ideològica, artística i literària del posmodernisme que contindria uns determinants trets no acceptats per tots els intel·lectuals i escriptors del període, el que els fa parlar d'un moviment intern de l'època postmodernista. *Narrativa catalana de la postmodernitat* de Jordi Marrugat opta, tanmateix, al meu parer amb més cert, per parlar del posmodernisme com el període històric que, a Occident, segueix la Modernitat i que simbòlicament situa el seu naixement a partir de 1968, tot i que afecta tota la segona part del segle XX i es desenvolupa bàsicament a partir dels 70. Així, tots els escriptors d'aquesta època, se situen explícitament a favor o en contra del nou paradigma, hi pertanyen. Aquest plantejament és paral·lel al de Jameson, que parla del postmodernisme com a dominant cultural del capitalisme tardà (1984) o definitivament com el període de capitalisme multinacional o global (1991) i tots els intel·lectuals s'hi veuen, d'una manera o d'una altra, afectats.

Marrugat diu no pretendre explicar la història narrativa del període, però pràcticament ho fa, tot i que evidentment deixa en un segon pla una colla d'escriptors que no s'adiuen tant amb la panoràmica de valors postmodernistes que el caracteritzen, encara que també n'hi relaciona una bona part, malgrat la seua no adhesió diguem-ne militant.

els títols que no haurien de figurar al catàleg de publicacions de l'IEC, explica així el motiu de la confusió (p. 55): «Després de la mort de Rafael Patxot, els seus hereus van cedir a l'Institut d'Estudis Catalans un bon nombre de llibres que s'havien anat acumulant a les cases que posseïen a Barcelona. D'aquesta manera passaren al magatzem de l'Institut no solament les obres que havien estat publicades per la corporació amb la col·laboració de Patxot, sinó també moltes altres que no tenien res a veure amb l'Institut i que pertanyien, en realitat, a les edicions de la Fundació Concepció Rabell i Cibils o a la Institució Patxot.»

Un dels seus mèrits és la demostració d'allò que molts sabíem o intuïem però que faltava analitzar i descriure adequadament: El paper obert per Quim Monzó amb un conjunt de temes i motius que es repetiran, modificaran o transformaran en els autors posteriors, però que tenen un indubtable segell monzonianà. En definitiva la seua representativitat des del punt de vista de la consciència dels ítems propis de l'època en què viu i la qualitat que possibilita ser-ne un punt de referència.

Marrugat ressegueix l'empremta de Monzó en altres autors tant a partir dels seus contes com de la seua novel·lística, per acabar posant en relació la condició de l'home postmodern amb un conjunt de temes i motius genèrics.

De manera bastant singular ens dóna les dades pertinents per entendre el pas que Monzó fa d'un cert experimentalisme i compromís social a fórmules narratives que, tot i ser aparentment més tradicionals, suposen una innovació no només tècnica i estilística, sinó de la manera de mostrar una actitud compromesa. *Uf, va dir ell* és un posicionament de l'autor respecte a la tradició literària en les noves circumstàncies de la postmodernitat: suposa una transgressió de les convencions realistes, una paròdia del psicologisme i una burla tant de la literatura sentimental com de la intel·lectualització transcendent. Trenca definitivament la distinció moderna entre literatura culta i literatura de consum, alta cultura i cultura comercial. Marrugat veu com la reflexió metaliterària que tanca aquest llibre es reprèn en Olivetti, *Moulinex, Chaffoteaux et Maury, El per què de tot plegat, Guadala-jara* i, per tant, *Vuitanta-sis contes*. Mentre que *L'illa de Maïans* planteja una confusió ontològica entre realitat i somni.

Un altre tret substancial de la literatura monzoniana és la revisitació irònica de la tradició i l'actualització amb abundància de vells contes populars o mites clàssics, un tema que també ha estat tractat per Carme Gregori (2008).

La manera com Quim Monzó influeix en els joves narradors la trobem, per començar, en Sergi Pàmies: *T'hauria de caure la cara de vergonya, Infecció, o La bicicleta estàtica* són llibres farcits de personatges que intenten ser, percebre o comportar-se en funció d'allò que els seus ideals defineixen. O de Vicenç Pagès Jordà, que també adopta la via descentralitzadora i anticulturalista característica de Monzó, encara que se'n distància en altres aspectes.

A final dels anys 90 aparegueren nous narradors com Toni Sala, Imma Monsó, Jordi Puntí, Empar Moliner, Pere Guixà, Manel Zabala..., que seguiren el camí obert per Monzó, encara que en alguns casos en una línia més propera a la de Pagès Jordà, com Monsó i Puntí. D'altra banda, el cas més paradigmàtic d'escriptor integrat en els mitjans de comunicació de masses ha estat el d'Empar Moliner.

Ara bé, Marrugat no s'oblida que al costat d'aquesta via monzoniana es desenvolupa l'obra de narradors tan diversos com els que ja havien començat a publicar en els seixanta i setanta, de totes les edats i tendències imaginables: Carme Riera, Jaume Cabré, Albert Sánchez Piñol...

Després d'haver fet un recorregut per tots els autors que segueixen el que Marrugat anomena «la via monzoniana», comparant i analitzant amb perspicàcia

una gran quantitat de contes, Marrugat s'enfronta a la novel·la constatant la crisi del gènere, cosa que provoca un cultiu desmesurat de la novel·la perquè la disgregació definitiva dels discursos estètics provoca la pràctica simultània de tots els models de novel·la imaginables. Quim Monzó s'adona que no tots donaven resposta al moment històric en què sorgien. Molts dels que s'enfronten a aquest gènere ho fan calcant esquemes de novel·les modernes o premodernes: cas dels narradors realistes o dels que empren el gènere detectivesc (per exemple, Ferran Torrent) o amb l'objectiu de representar críticament la societat valenciana prenent de punt de partida la cultura del passat com Joan Francesc Mira. També Baltasar Porcel prendrà l'*Odissea* d'Ulisses com a referent estructural.

Marrugat separa clarament aquestes opcions de la d'utilitzar el gènere per representar comprensiblement la realitat postmoderna. *Benzina* (1983) reprèn aspectes de *Lolita* i *Pnin* però buida definitivament el gènere novel·lístic de tots els elements que l'havien definit en la modernitat: ens posa davant uns personatges que dubten de la seua experiència del món i que són incapaços de relacionar-se amb el seu entorn per tal de construir-se'n una. Tot allò que en la modernitat són certeses, *Benzina* ho posa en qüestió. La segona novel·la de Monzó, *La magnitud de la tragèdia*, mostra fins a quin punt la condició humana s'ha construït la pròpia existència animal com una «tragèdia» impregnada d'ideals altíssims i grans paraules que no condueixen enlloc.

L'autor també arreplega altres formes de representació novel·lística de la vida postmoderna com *La primera pedra*, de Sergi Pàmies, i *Farsa*, de Màrius Serra, dos escriptors que creen estrets lligams entre els seus contes i les seues novel·les. O Lluïcia Ramis, que assumeix amb naturalitat que aquesta ha esdevingut la gran era de les ficcions.

Marrugat posa l'exemple de Vicenç Pagès Jordà com a narrador també sorgit del camí obert per Quim Monzó i que, tanmateix, acaba posant la seua narrativa en el pol oposat, buscant un classicisme postmodern, revifant, per exemple, la idea de gènere. Però molts escriptors postmoderns han reivindicat repetidament la seua manca de pretensions intel·lectuals, la seua condició de simples narradors d'històries. Tal és el cas d'Albert Sánchez Piñol i de Jesús Moncada. La trajectòria de Jaume Cabré incidí en alguns moments en un dels fenòmens més populars de la novel·la postmoderna, la recuperació de la novel·la històrica.

L'altre grup de novel·listes que tracta Marrugat és el de les elegies per un món perdut: Jesús Moncada i Maria Barbal, al costat dels quals aparegueren els que —falsament— s'anomenaren autors urbans (Sergi Pàmies o Empar Moliner) enfront dels denominats rurals.

Si Marrugat ha excel·lit en la seua anàlisi de la trajectòria narrativa dels escriptors característics de la postmodernitat, de la cosmovisió del seu origen, dels préssecs comuns, de la pervivència de la línia creada per Monzó, a la vegada que de les discrepàncies i camins diversos, rebla el clau apuntant els grans temes i motius que els són comuns, fins i tot en els autors que aparentment queden més al marge de la postmodernitat.

El primer és el del tàndem civilització-barbàrie, que arreplega una idea ja qüestionada al llarg de la mateixa modernitat. És la confiança en el progrés de l'ésser humà cap a la civilització, indestriable de la idea d'un allunyament de la barbàrie, la violència, de l'estat animal de l'home. Per oposició a la línia central del pensament modern, la postmodernitat es caracteritza per l'assumpció definitiva de la idea que la civilització no havia conduït a l'abolició de la barbàrie sinó que n'era la font. En la postmodernitat, el paradís perdut no pot ser la naturalesa en un entorn mancat de tecnologia sinó el contrari: la ciutat civilitzada i plena de cultura artificial. Moltes narracions de Monzó parteixen d'aquesta assumpció de la realitat postmoderna com a clímax d'extrema culturització, no edènica, que no respon a la imatge de progrés cap a la felicitat promesa. Tot per poder mostrar que sota la civilització aparent s'hi amaga, indestriable, l'autèntica barbàrie. Porcel s'especialitza en la representació de la barbàrie de la condició humana no només en tant que sorgida de la civilització, sinó sobretot en tant que heretada dels orígens animals de la condició humana mai no abandonats del tot. També els llibres de Sànchez Piñol són plens de personatges que viuen immersos en les concepcions generades per la dicotomia entre cultura i salvatgisme.

El segon té a veure amb L'espectacle-joc. *Uf, Va dir ell!* ja presenta, des del títol, l'excés de temps lliure com un dels trets essencials de la societat. Jordi Pun-tí narrarà més tard el canvi d'actitud entre el compromís social modern i les ganes de diversió en el temps lliure augmentat de la classe obrera. Molts personatges de Sergi Pàmies busquen desesperadament «la quotidiana depressió d'avorrir-se». De manera més mordaç, Empar Moliner crítica durament l'infantilisme dels es-pectadors que regeixen el temps lliure d'una societat sense criteri ni capacitat crítica.

El tercer és la mentida com a veritat. Una de les reaccions bàsiques de la nar-rativa postmoderna davant de l'evolució d'aquesta idea de realitat falsa ha estat la de manifestar la pròpia condició de ficció. Per això, un conte de ficció expres-sament titulat «El dia de cada dia» narra la història d'un mentider compulsiu. Vicenç Pagès i Màrius Serra recuperen literàriament la falsa notícia del colp d'estat a la Unió Soviètica. Una de les vies més productives ha estat la que planteja el recurs dels personatges que viuen com a veritat una mentida a mode de reflexió sobre la construcció de la història i sobre els mecanismes de la memòria. És el cas d'algunes novel·les de Jaume Cabré o de Jesús Moncada.

I per últim, mons-imatges-identitats. L'home també ha esdevingut incapaç d'articular narrativament i coherent la seua experiència. Aquesta ha quedat reduïda a una successió inconnexa d'instant presents. És el que li ocorre al protagon-ista de «Thomson, Braun, Corberó, Philishave», que acaba sense poder recon-struir narrativament la seva experiència. Per exemple Vicenç Pagès dedica tot un llibre de contes (*En companyia de l'altre*) explícitament a aquestes qüestions.

En definitiva Jordi Marrugat ha elaborat molt més que un sumari de la *Nar-rativa postmoderna de la postmodernitat*. Aquest és un estudi exhaustiu —jo diria que essencial— per entendre les interrelacions temàtiques i tècniques entre els

autors d'aquest període i, en conseqüència, de la cosmogonia i el tipus de literatura que acompanya la postmodernitat. Un treball imprescindible, doncs.

BIBLIOGRAFIA

- LUPERINI *et al.* (2001): R. Luperini, P. Cataldi, L. Marchiani, F. Marchese, *L'invenzione letteraria*, Milà: Carlo Signorelli editore, 2001.
- GREGORI (2008): Carme Gregori, «Revisitar la tradició, rebenjar els tòpics: el joc paròdic monzonià», dins F. Carbó, C. Gregori, G. Lluch, R. X. Rosselló, V. Simbor, *El bricolatge literari. De la paròdia al pastitx en la literatura catalana contemporània*, Barcelona: PAM.

GIRALT LATORRE, Javier: *La llengua catalana en documentació notarial del segle XVI d'Albelda (Osca)*, Albelda: Ajuntament d'Albelda, 2012.

XAVIER LUNA-BATLLE
xlbatlle@gmail.com

El professor i investigador de la Universitat de Saragossa Javier Giralt Latorre ja ha publicat importants estudis geolingüístics sobre la Llitera. Citem *Aspectos gramaticales de las hablas de la Litera (Huesca)* (GIRALT 1998) o *Lèxic de la Llitera* (GIRALT 2005). Amb l'obra que ressenyem Giralt es mou cap a la història d'aquests parlars, després d'haver publicat alguns treballs de toponímia medieval. El llibre és un estudi de la *scripta* del segle XVI, centrat en un període breu i un punt de l'espai, el d'Albelda, de la mateixa comarca de la Llitera que tan bé coneix l'autor. Amb una forta personalitat de frontera, segons les paraules del mateix Javier Giralt, «la nostra comarca constitueix l'extrem meridional d'una zona lingüística que descendeix des dels Pirineus, caracteritzada per una sèrie de límits que no coincideixen, on s'observa la gradual transició del català vers l'aragonès i el castellà; cap al sud, els límits entre el català i el castellà resten ben traçats.» (GIRALT 2005: 24). Alguns trets que s'hi observen són de tipus ribagorçà i, doncs, mostren l'extrem sud d'una continuïtat diatòpica que comença en les altes valls pirinenques. Aquest espai entre la Noguera Ribagorçana i el Cinca és un plat ben llaminer per als interessats en les fronteres lingüístiques.

Albelda és un petit municipi de la Llitera on avui hi ha establerta una població que no arriba als mil habitants. No és de les més petites d'entre les seixanta i escaig poblacions catalanòfones de la Franja; en tot cas, després de l'estudi de Giralt el seu patrimoni lingüístic té una sort particular pel fet que no hi ha estudis de dimensions semblants, que coneguem, d'altres poblacions de la zona. Aquí rau un dels mèrits que hem de reconèixer al lingüista aragonès. Giralt s'ha ocupat

d'estudiar-ne amb tot detall els documents administratius locals escrits en català, en concret els protocols notarials guardats a l'Arxiu Municipal d'Albelda d'entre 1541 —la data correspon a la dels primers documents conservats— i 1600, dates fixades així perquè el propòsit és no passar del XVI.

L'autor hi fa servir un guió clàssic en l'estudi de la llengua. Agrupa la grafia i la fonètica en un sol capítol, després tracta la morfologia i la sintaxi i a continuació s'ocupa del lèxic, amb les unitats ordenades alfabèticament, tant dels termes comuns com de l'onomàstica. I, després de les transcripcions dels textos, hi afegeix uns índexs força útils: un per a les formes verbals i un altre per a tots els mots, ordenats segons la grafia.

Un llibre doncs important per als interessats en la història dels dialectes. Només hi trobem a faltar alguna fotografia d'algun d'aquests manuscrits. L'acompanyament gràfic, encara que sigui una petita mostra, hauria donat al lector una notícia paleogràfica ben interessant.

L'estudi persegueix sistemàticament tots els trets i no podem fer altra cosa que donar-ne algunes exemples d'entre els que ens semblen més interessants. Pel que fa a la fonètica: l'escriptura reflecteix casos de palatalització de la lateral darrere consonant: *amplla*, *blanes*, *cllavadures* (p. 23) o l'apitxament en el mot *archén* 'argent' (p. 33) són possibles mostres de la presència de trets típicament ribagorçans a la Llitera. En canvi aquests documents del XVI no mostren encara l'ensordiment de [z] (p. 22). Giralt presta atenció a casos emblemàtics de la història de la fonètica: el resultat romànic de -ACT- (FACTU) el trobem representat aquí per -eit (*feita*, *feyts*, *guareit*) al costat de la monoftongació (*fet*) (p. 34-35). Es tenen en compte els factors contextuals: el cas de *fuero* pot ser degut al fet que Albelda se situa sota l'administració aragonesa i amb escrivans acostumats als termes oficials que li són propis (p. 36). *Oltra* (< ULTRA) (p. 37) pot il·lustrar un cas d'una evolució popular amb molt poca documentació a causa de la massiva acceptació de la forma culta *ultra*. Els diversos casos de -a- àtona derivada de E etimològica potser caldria intentar de tractar-los en conjunt i provar una explicació més àmplia: Giralt atribueix *anadits*, *aretar*, *rastoll*, *llançols*, *Malchior*, *Montsarrat* a causes diverses: ara assimilació, ara dissimilació vocàliques, ara al contacte de vibrant, quan poc després apunta el cas de la centralització, ben coneguda en molts parlars nord-occidentals, a a de la e inicial dels mots començats en *en-*, *eix-* (*antendre*, *aixam*). És remarcable que ens proporcioni dades de l'antigor de *far-rer*, amb la [a] que encara és pròpia de la Llitera (p. 195), i d'altres punts d'aquest territori, del qual no hi havia cap notícia en textos escrits antics atenent el DCVB i el DECat. És un exemple il·lustrador de com, despullant textos il·literaris, es pot resseguir la història dels trets dialectals que no han entrat en els textos cultes.

En la morfologia s'estudien amb detall tots els casos de flexió i es veu així com, per exemple, algunes formes considerades típicament medievals encara perviuen al segle XVI al costat de formes de l'edat moderna, per bé que cal no oblidar que parlem de textos administratius on els escrivans poden mantenir formes arcaïques pels hàbits d'escriptura apresos o heretats. Hi veiem *color* usat en femení;

o el plural *vists* convivint amb *mijos*. En la lectura de l'obra se'ns plantegen els efectes del tractament de la transcripció que es fa servir en l'estudi: en la sèrie de derivats de *CAPITIA* s'anoten *cabez*, *cabecos*, *cabessos*; *cabís*, *cabiz*, *cabicos*. ¿No seria lícit d'apostar per anotar la grafia ç en tots aquests casos de -c- davant vocal i oferir així una lectura interpretativa, especialment quan es tracta de parlar de fonètica? I semblantment, ¿no fóra millor anotar al lèxic *aterçar* en lloc d'**atercar* (l'asterisc indica, com és habitual, que l'infinitiu és reconstruït) malgrat que parteixi dels casos «guareys atercats» = *guareits atercats* 'llaurats per tercera vegada'? O *peça de tovallons* per *peca de tovallons*, o *dos coyxins obrats de tel·la* en lloc de *tella*? Igualment preferiríem veure anotat **anul·lar* («anullo y revoco» = *anul·lo y revoco*), que contrastaria amb l'entrada *basella* 'bassa petita', on hem de fer la lectura amb la palatal. En l'apartat del lèxic també caldria indicar de manera clara la lectura convenient (potser afegint-hi la transcripció fonètica suposada?), que seria útil, posem per cas, en *farinal*, mot derivat per sincope de *farraginal*, que s'ha de suposar amb vibrant, contràriament al mot que ve tot seguit, *fariner*.

El recull de tot el lèxic del corpus estudiat il·lustra els casos de parelles com *costum* i *costuma*. Hi podem fer alguna observació crítica: es fa difícil d'acceptar un real *cosegir* 'aconseguir' quan el primer que se'ns acut és que hi pot haver un descuit de la titlla corresponent a la nasal, especialment si no hi ha cap altre exemple recollit en els diccionaris històrics. Fóra un hàpax, si ho és, que caldria tractar com a tal. Són llaminers els mots *daurellida* («una gonella de daurellida fina») i molt plausible l'explicació proporcionada per Giralt: un creuament de *dauradella* i *doradilla*. Com és també interessant que en el corpus apareguin tant *faldetes*, mot típicament occidental, com *faldilles*, que potser és indicatiu de la provenença diversa dels escriptors.

Entre el lèxic dels documents apareixen testimonis no recollits en les obres lexicogràfiques de referència: *matalau* 'matalàs' n'és un cas. Giralt no comenta la possibilitat que sigui un aragonesisme. Però no volem donar entenenent que la manca de possibilitats interpretatives que nosaltres veiem sigui un retret: l'obra és fonamentalment descriptiva i recull les interpretacions canòniques, generalment les que proporcionen els diccionaris històrics d'Alcover i Moll i de Coromines. Desenvolupar l'estudi del lèxic és un pas posterior que potser abellirà al mateix Giralt i al qual convidem a fer des d'aquí.

El corpus permet enriquir el coneixement d'algun camp semàntic específic, com el dels teixits i els vestits (amb elements al·lòglots): *amarillo* («drap amari-lo»), *azaleja* 'tovallola', *bancal* 'peça per a cobrir bancs', *beatilla* 'mantellina', *berràs* 'borràs', *borraça* 'flassada de cotó', *brin* 'fil de lli o canem', *burell* 'mena de roba', *cabet*, *cabez*, *cabís* 'part d'un vestit per on passa el cap', *cardat* («una flaçada cardada»), *contrai* 'tela, d'etimologia en el topònim Courtrai', *cordellat* 'mena de drap de llana', *corpezillo* 'cosset', *cuxots* 'camals', *daurellida* 'teixit de/amb fil daurat', *entornpeus* 'part de baix d'un vestit', *filabpua* 'filempua', *palmella* 'mena de tela', *pardillo* 'burat, drap de llana basta', *parge* 'tela d'una corretja', *pigat* 'roba amb pics', *platotes* 'botons de metall de les corretges', *trescol* 'trascoll'.

Al recull del lèxic comú segueix l'elenc sistemàtic de l'onomàstica, amb comentaris sobre la pervivència d'aquells noms recollits als documents del segle XVI i que de vegades es conserven amb alguna modificació: la partida de *les Pedres Picades* d'avui correspon a *les Pedres Ficades* de la documentació del XVI; *la Olina* a l'actual *les Aulines*. Aquest capítol inclou una interessant observació de l'apel·latiu *sardera* 'tros de terra sense conrear', que ha generat tota una família de topònims, com també la constatació que en la toponímia hi ha la presència d'arabismes (*la Vinaixa, Binèfar*). Assenyallem que es recullen i es comenten els topònims que apareixen en els textos encara que no se situïn a la Llitera, interessant qüestió per a donar idea de les relacions administratives i comercials d'Albelda amb el seu entorn.

El llibre proporciona una bona quantitat de textos transcrits, de subgèneres diversos dins de l'administratiu: capítols matrimonials, contractes d'arrendament, inventaris, testaments, requeriments i concòrdies.

El comentari a aquesta obra, rica en dades fonamentals per a la història dels parlars de l'extrem oriental del domini català, de les quals aquí només hem comentat un petit tast, el podríem allargar molt més. Tanquem-lo dient que és un treball que mereixeria tenir continuadors arreu perquè amb recerques intenses com aquesta, combinades amb d'altres de més generals com les del projecte *Scripta i projecció dialectal* dirigit per Joan Veny i Àngels Massip des de la Universitat de Barcelona, podem arribar a tenir en l'horitzó futur un panorama plausible de la història dels dialectes catalans.

BIBLIOGRAFIA

- GIRALT (1998): Javier Giralt Latorre, *Aspectos gramaticales de las hablas de la Litera (Huesca)*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, Diputación de Zaragoza.
 GIRALT (2005): Javier Giralt Latorre, *Lèxic de la Llitera*, Lleida: Milenio – Comarca de la Llitera.

LLUCH, Gemma: *La lectura en català per a infants i adolescents. Història, investigació i polítiques*, València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013; «Biblioteca Sanchis Guarner» 78.

CATERINA VALRIU LLINÀS

Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana, Palma
c.valriu@uib.cat

La literatura infantil i juvenil entesa com una part específica de la literatura compta amb poc més de dos segles d'existència, un període de temps breu si el comparem amb la literatura que tradicionalment s'ha adreçat als adults. Fer d'aquesta literatura un objecte d'estudi acadèmic és encara un fet molt més recent, que —tot i que hi ha excepcions— gairebé podríem dir que no s'inicia —i encara molt tímidament— fins a l'inici de la segona meitat del segle xx. Avui en dia, a la majoria de les universitats del nostre país, s'imparteix alguna assignatura sobre literatura infantil i juvenil, generalment en l'àmbit dels estudis de mestre o de filologia. Sovint aquestes assignatures tenen una part breu dedicada a la historiografia i el seu enfocament és més aviat pragmàtic, encaminat a dotar els estudiants d'eines per a treballar la lectura i la literatura a les aules. Paral·lelament, la literatura infantil sol ser present en la formació contínua del professorat i també en cursos de postgrau i alguns doctorats. Existeixen grups de recerca universitaris i xarxes d'estudi, així com multitud d'iniciatives de caràcter més divulgatiu: revistes, grups de lectura, jornades i seminaris, etc. En aquest context, doncs, sovintegen les publicacions de caràcter puntual, informatiu, les ressenyes i els articles d'opinió o que descriuen experiències de caràcter pràctic. Com no podia ser d'altra manera, els estudis aprofundits tenen una presència menor però important i que a poc a poc va creant una veritable bibliografia sobre el tema, que pot ésser model per a altres indrets. L'interès cap a la lectura i els llibres per a infants i joves dels nostres investigadors que treballen en l'àmbit universitari en llengua catalana compta ja amb una nodrida nòmina d'estudiosos —entre els quals, sense voluntat de ser exhaustius, podríem citar Gabriel Janer Manila, Teresa Colomer, Teresa Duran, Gemma Lluch, Roser Ros, Caterina Valriu, Ramon Bassa, Martí March, Anna Díaz-Plaja, Miquel Rayó, Margarida Prats, Montserrat Correig, etc.— i també des del món de les biblioteques hi ha aportacions summament interessants i professionals molt competents. Un recompte de tesis doctorals llegides a les nostres universitats que directa o indirectament giren entorn de literatura i llibres per a infants i joves també ens sorprendria per la seva quantitat i varietat.

En aquest context, doncs, s'insereix el llibre de la doctora Gemma Lluch, de la Universitat de València. És un llibre complex, aprofundit i ambiciós, fruit de molts d'anys d'estudi, treball, recerca, docència i col·laboració institucional sempre entorn dels eixos primordials de la lectura, la literatura i la formació del lector. De fet, una ullada a la trajectòria acadèmica i a la bibliografia publicada per

l'autora ja ens mostra clarament que aquesta obra ve recolzada per una llarga experiència. Tal com s'indica en el títol, el llibre s'articula en tres grans apartats: la descripció i revisió de la panoràmica històrica de la literatura infantil i juvenil catalana, la recerca i investigació sobre el tema des d'un punt de vista metodològic i pràctic i —finalment— la reflexió sobre la manera com l'actuació institucional incideix de manera directa en la promoció o no de l'hàbit lector. No ens trobem davant un manual, sinó amb un llibre acadèmic de recerca que —no obstant això— inclou pàgines que poden resultar interessants i profitoses per un públic molt ampli interessat en el tema.

La primera part desenvolupa, al llarg de gairebé dues centes pàgines, una extensa panoràmica de la història del procés lector i de la literatura infantil i juvenil. Revisa les circumstàncies culturals que ja a final del segle XVIII preludiaren el naixement del públic lector i del que ara anomenem literatura infantil i juvenil, com es passà d'una literatura moralista i de caràcter utilitari als relats populars que han esdevingut clàssics juvenils i com aquest fenomen —iniciat a França, Alemanya i Anglaterra— s'estengué als països mediterranis i a Nord-amèrica. Seguidament, l'autora es centra en la producció de Catalunya i en els seus avatars polítics, editorials, etc. Fa una revisió de la bibliografia existent —de la qual, encertadament, qüestiona alguns llocs comuns reiterats—, estableix la seva pròpia proposta i revisa un interessant corpus d'obres considerades emblemàtiques de la literatura infantil i juvenil catalana, així com la seva recepció per part del públic lector i dels que ara en diem «prescriptors». En conjunt, tot abraçant des de l'època de la Mancomunitat fins al final del segle XX, Lluch construeix un text que articula de manera coherent, documentada i raonada una producció i un procés històric peculiar i complex.

La segona part del llibre, sense sortir del tema, fa un gir en l'òptica i pren un altre caire. Aquí l'autora s'interroga sobre com és i com ha d'esser la investigació seriosa en el camp de la literatura infantil i juvenil. A partir de la bibliografia sobre metodologia de la recerca, Lluch aplica les propostes al tema que estudia, convida el lector a reflexionar i —sobretot— dóna pautes clares que poden servir d'orientació als que s'endinsen en aquests estudis. Ho fa des de la documentació, la pràctica i l'experiència; aporta exemples i casos pràctics i detalla adequadament els processos. La seva és una aposta per una recerca acadèmica, científica, concreta i amb possibilitats d'aplicació pràctica, sense perdre mai de vista un dels objectius fonamentals que és treballar per a l'extensió i la consolidació de l'hàbit lector entre el públic jove. És especialment interessant la descripció que fa d'un cas en concret, en el context del projecte Municipi lector. Programa de motivació a la lectura en el qual l'autora ha participat activament en municipis d'Espanya i d'Iberoamèrica. Així, és fa palès com l'actuació consensuada i coordinada de diversos estaments i entitats pot vertebrar una acció significativa i d'èxit en la promoció i consolidació de l'hàbit lector. Aquest segon apartat del llibre resulta útil per la seva concreció —aporta dades, quadres, esquemes, models de seguiment i avaluació— tant en processos de recerca —estudis teòrics de caire universitari—,

com en projectes concrets de dinamització i promoció. Podrien semblar, d'entrada, apartats massa diferents per ser tractats en un mateix capítol d'un llibre però no ho són, atès que es lliguen i interactuen a través de l'experiència professional de l'autora com a professora i com a assessora de projectes de lectura.

El tercer apartat de l'obra és més breu que els dos anteriors, però no menys interessant. Revisa i delimita l'ús institucional que es fa del concepte «lectura» i com la «lectura» és objecte d'ordenació i legislació, ja sigui des de l'àmbit de la política educativa, del món de les biblioteques o de la gestió cultural governamental. Així, Lluch fa notar com sovint des del poder s'incentiva la identificació lectura-escola, tot reduint i limitant la lectura dels infants i joves a l'àmbit educatiu. Analitza i comenta les legislacions sobre el tema que han generat les comunitats autònomes en aquests últims anys i també alguns projectes institucionals de caire més inclusiu. Dedica un espai a parlar del Pla de Lectura de Centre i de com aquest sempre s'ha d'estructurar des del pla conceptual, tenir en compte el context, desenvolupar un operatiu detallat i concret i, finalment, arribar a una adequada avaluació del procés realitzat que permeti valorar allò obtingut i corregir les mancances.

En conjunt, l'obra de Lluch esdevé un llibre útil i imprescindible tant pel qui busca conèixer la trajectòria històrica de la literatura infantil i juvenil en general i catalana en particular com per qui necessita estructurar treballs de recerca teòrica o pràctica sobre el tema des d'un plantejament rigorós, també per qui vulgui acostar-se a la promoció de la lectura entesa com un deure institucional que no es pot defugir ni improvisar. Obres com aquesta construeixen bases sòlides per fer que la literatura infantil i juvenil deixi de ser la ventafocs dels estudis literaris —com sovint ha estat considerada— i ocupi el lloc que es mereix tant per la seva vàlua intrínseca com pel paper fonamental que juga en la construcció del lector i, per tant, de la cultura en general.